



# Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

## Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

**Danskernes Historie Online** er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

### Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

### Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

### Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

CHR. HOLTET

# SKANDERBORG

*Glimt fra By og Egn*



PØHLGAARDS BOGHANDEL - SKANDERBORG

1956

CHR. HOLTET  
SKANDERBORG  
*Glimt fra By og Egn*



Centraltrykkeriet, Skanderborg

CHR. HOLTET  
SKANDERBORG

*Glimt fra By og Egn*



1956  
J. PØHLSGAARDS BOGHANDEL  
SKANDERBORG

## INDHOLDSFORTEGNELSE

1. *Klosteret paa Kalvø.*
2. *Illerup Kirke.*
3. *Skanderborg Slot ombygges 1561–82.*
4. *Et Par forsvundne Landsbyer –  
Skiping og Nyby.*
5. *Chr. IV. Skib paa Skanderborg Sø.*
6. *Illerup Mølle.*
7. *Tre gamle Ligsten.*
8. *Af Skvæt Møllens Historie.*
9. *En Grøvkælder i Adsløv Kirke.*
10. *Fra Laugstiden i Skanderborg.*
11. *Silkeborg Gods bortsælges,  
en Embedsbrødrestrid.*
12. *Ildebrande paa Landet for 100 Aar siden.*
13. *Ældre Tidens Foreningsliv i Skanderborg.  
(Det dramatiske Selskab i Skanderborg).*
14. *Skanderborg Amtsgaard.*
15. *Efterskrift.*



## Klosteret paa Kalvø

Ensom og noget dyster ligger *Kalvø* i den skønne Skanderborg Sø. Nordsidens gule Klint – *Kalvø Gavl* – hæver sig barsk og afvisende 30 Fod over Søens Spejl – 105 Fod over Havflade, – og den bakkede, nøgne Ø gør paa Frastand intet gæstmildt Indtryk. I kraftig Sydøststorm staar Bølgesprøjt og Fraade højt om dens Sider.

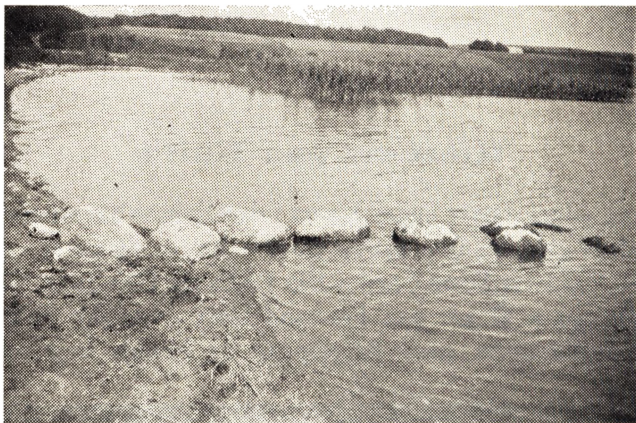


Kalvø

Roer man sin Baad gennem det smalle Stræde mellem Halvøen *Lamø* (Sønderø) og Kalvø, runder Sydvestspidsen og kommer hen for Øens østre Del, forandres Indtrykket. Der er jævn Strandbred, grønklædt lige til Vandlinien, og i en Linie ud i Søen ligger store Sten, der danner en primitiv Havn, hvor Baaden kan ligge i Læ. Paa Øen er stille Fred og Ro, og der er dejligt Ly ved Foden af den Bakke, der hæver sig fra Midten af Øen og hen til Klinten.



Huse er der ingen af, en sjælden Gang gæstes Øen af Ægsamlere, der tager Fold af de mange Maage- og Vibereder, eller af en arkæologisk interesseret, der graver og leder efter Stenalderlevn. Der er en Masse Fugle, men af firbenede Væsener er der – og det endda



Havnen paa Kalve

kun om Sommeren – kun nogle nysgerrige, røde Kvier, der afgræsker det 5 Tdr. Land store Areal.

Der har ikke altid været mennesketomt.

Paa Stranden omkring »Havnen« ligger der tæt med Bopladser fra meget gammel Stenaldertid. Det er »Gudena-Kulturens« Folk, der for ca. 7000 Aar siden, omend maaske med Afbrydelser, har beboet Øen, og med det dengang herskende kontinentale Klima, hvor Søen sikkert har været ret regelmæssig islagt hver Vinter, er Helaarsbebyggelse ikke udelukket. Spor af Beboelser, Baaderester eller andet har dette primitive Jæger- og Fiskerfolk ikke efterladt, men til Gengæld saa meget mere af deres Stenredskaber, thi der findes i Mængder af alle denne Kulturs Redskabsformer, lige fra alle Former af Flækker og Mikrolither<sup>1)</sup> til Spidsøkse, Stikkel og Skiveøkse.

I Resten af forhistorisk og et Stykke ind i historisk Tid laa Øen hen i stille Fred<sup>2)</sup>, sikkert helt skovdækket – som nu Æbelø, – thi dybt i Strandsand og Ler findes Rester af El, Eg og Hassel, men intet Spor af Bøg.

Et Stykke ind i 1100erne bliver Øen igen beboet. Det var et Broderskab af Benediktinerne – Sortebrødrenes – Munkeorden, der paa den ensomme, stille Ø søgte et Fristed og Ro og Fred for Verdens Larm, Tillokkelser og Fristelser. Paa Stenalderfolkets gamle Anløbssted anlagde de den lille Havn<sup>3)</sup>, hvis Rester staa endnu. Skov ryddedes, og til sidst stod der et lille Kloster- og



Pile, Mikrolitter og Økser fra Kalve

Kirkehus, hvis Klokkes Klang lød ind over Fastlandet, af og til dog overdøvet af Borgklokkens dybe Drøn fra Kongens Slot paa Borgholmen.

I en Aarrække levede de sorte Munke paa Øen, men Kaarene var ublide. Døden tager sin Høst, men saar ikke, og Samfundet, der formentlig efter Ordenens Skik fra Begyndelsen har været tolv samt en Abbed, var i 1168 svundet ind til to.

Lidt før den Tid havde en ny, kraftig Munkeorden – Cistercienserne (Graabrødrene) – begyndt Virksomhed i Danmark. Fra Moderklosteret i *Vitskøl* (nu Bjørnsholm), anlagt af Kong Valdemar den Store udgik i 1165 et Samlag, der blev det berømte *Øm Klostersamfund*. Straks fandt dette Samlag dog ikke blivende Sted. Først bosatte de sig i *Sminge* (Tvilum Sogn, Gjern Herred), men ganske kort Tid efter og sikkert samme Aar overtog de et Benedik-

tinerkloster i *Venge* (Hjelmslev Herred), der var saa dybt i Forfald, at der kun var tre Munke og en Abbed. I *Venge* blev de kun i tre Aar og flyttede derfra i 1168 til *Kalvø* og overtog Klosteret, der var i dybeste Forfald.

Herom hedder det i det berømte Middelalderskrift, *Øm Klosters Krønike*<sup>1)</sup>: »Da de nu havde tjent Gud i 3 Aar i bemeldte *Veng Kirke*, under mange Genvordigheder og Forfølgelser, samlede alle Brødrene sig, tog med sig de jordiske Levninger og Ben af Grundlæggerne, nemlig Bisp Eskil, Erik Greve og andre, og flyttede med Kongens og Bispens Raad og Hjælp sig selv og alt deres Eje til en Ø, som hedder *Kalvø*, hvor de sorte Munke, som tidligere havde deres Bo der, rømmede Pladsen for dem«<sup>5)</sup>.

Paa *Kalvø* indrettede de sig paa varigt Ophold, og *Krøniken* beretter saaledes<sup>6)</sup>, at de »straks i Førstningen, da de var kommen til *Kalvø*, købte sig Græsning til ni Svin i *Bostorp* (*Baastrup*) *Skov*.«

Cistercienserne kunde dog ikke i Længden udholde Livet paa den ensomme, lille Ø, hvor der kan være overmaade barsk og koldt, og hvor Samfærdsel med Omverdenen i Vinter- og Stormperioder kunde være umulig i lang Tid. De blev der kun i ca. 4 Aar, indtil de i *Foraaret 1172* fandt deres blivende Sted i *Øm* (*Rye Sogn*, *Thyrsting Herred*).

Herom beretter *Krøniken*<sup>7)</sup>: »Da de havde dvælet en Tid lang paa *Øen*, plagede af mange Vanskeligheder og Farer – thi Overfarten var saare besværlig, saa at der stundom hengik en Uge, stundom en halv Maaned, hvori ingen kunde komme til eller fra, fordi Uvejre eller Is hindrede Færdslen, og der ingen Bro kunde bygges, – søgte de sig et nyt Sted at flytte hen for at blive af med slige Vanskeligheder, og kom saa til en Grund, som hedder *Øm*, omgivet til alle Sider af Vand og Moser, og fandt der nærved *Skoven* mellem to Søer, *Gudensø* og *Mossø*, et Sted, der var tæt overgroet med mange Buske, og som tyktes dem at egne sig vel . . .«

Munkene flyttede altsaa bort; men mennesketom og øde blev *Øen* ikke, idet det udtrykkeligt siges i *Krøniken*, at Munkene havde »ladet nogle tilbage paa *Øen* at passe paa den«<sup>8)</sup> og at disse fra *Skoven* i *Baastrup* kunde »have Træ til at istandsætte deres Huse og holde deres Ild vedlige med«.

Det paagældende Afsnit af *Krøniken* er skrevet 1207; men saa

har den ikke mere om Kalvø. Om Øm Kloster gennem Aarene har opretholdt Bebyggelse og Beboelse paa Øen bør være tvivlsomt. Skovbevoksningen var sikkert for længst borttryddet, og det har absolut ikke kunnet betale sig at opretholde en regelmæssig Dyrkning, da Trækraft skulde svømmes eller flaadet til og fra Fastlandet.

Efter Reformationen gik Øm Klosters betydelige Jordbesiddelser over i Kronens Eje, og da var Bygninger og Beboere sikkert forlængst borte.

Ved Matrikuleringen i 1684 nævnes under »Skanderborg Slots Enge«, at »paa Calløe kan græsses 2 Stykker Kvæg og Bæster<sup>o)</sup>«, men i KrigsJORDEBogen af 1718 nævnes den ikke. Ved *Ryttergodsauktionen 1767* sælges »saakaldet Calløe og Sønderøe« med dertilhørende Bygninger af Skanderborg Ladegaards Hovedgaards Taxt, Skanderup Sogn, Ager og Eng 1 Fdk. 2 Alb.« til Kapellan Christian Schandorff, for 138 Rdl.<sup>10)</sup>. Senere har Øerne været ejet af Mølleforpagter Soele, Skvæt Mølle; nu ejes de af *Proprietær Andersen, Ringkloster*.

I Auctionsbeskrivelsen nævnes »dertilhørende Bygninger«; men disse har antagelig indskrænket sig til »Bissehuse« for Sommerkvæg og Redskabshus for Slottets Fisker.

Det skal dog ingenlunde bestrides, at der efter Munketiden nu og da kan have været Huse eller Hytter paa Øen, thi hist og her paa denne og specielt ved Havnen kan findes Munkestensbrokker, og endelig havde en Bager i Skanderborg, *Lucas Berthelsen Molbech*, der var en ivrig Fisker, et Stykke ind i 1800erne en Sommerbolig paa Kalvø, hvoraf der endnu i 1830 fandtes Rester.

I Aarhundredernes Løb glemtes Klosteret aldeles, selv i det udmærkede Værk: Erich Pontoppidan: Den danske Atlas: Tom IV, 1768, er baade Kloster og Ø uomtalt. De faa, der læste Cisterciensernes latinske Klosterkrønike, hæftede sig ikke synderligt ved det korte Interregnum paa Kalvø, og de fleste af dem, der gjorde det, blev efterhaanden af den Mening, at den Ø, der en Tid havde huset Øm Klosters Cisterciensere, var *Kalø i Kaløvig*, den bekendte Borgø, der er mest kendt fra Gustav Vasas Fangenskab.

Da Historisk Samfund for Aarhus Stift for over 40 Aar siden begyndte at udgrave Øm Kloster, blev Klosterkrøniken for Alvor gjort til Genstand for dybtgaaende Studium, og det blev klart, at

det var *Kalvø i Skanderborg Sø*, der havde været et Bosted, først for Benediktinere, og derefter for Cisterciensere, indtil disse fandt sig blivende Bosted i Øm.

For Kalø i Kalø Vig taler egentlig kun at Cistercienserne vides at have ejet en Del Jordegods i Kaløvigegnene, men den væsentligste Del deraf, eller maaske alt, har Munkene først *senere*, efter at de var flyttet til Øm, erhvervet som Gave af Klosterets store Velgører Biskop Svend. Dertil kommer, som foran citeret af Krøniken, at Cistercienserne, da de kom til Kalvø, købte sig Andel i Baastrup Skov, tæt Syd for Skanderborg Sø, hvilken Skov de beholdt, da de flyttede til Øm, for at de Folk, som de efterlod paa Øen, kunde have Brændsel til sig selv og Træ til Bygningerne, som Munkene altsaa ogsaa efterlod. Men saa maa Skoven nødvendigvis ligge i Nærheden af Øen, hvad Baastrup gør, hvorimod der intet Baastrup ligger ved Kalø i Kaløvig.

Til Kalø fører den Dag i Dag en sikkert middelalderlig Dæmning gennem Kaløvigens flakke Vand, men om Munkenes Ø hedder det jo derimod – jvfr. foran – »at der stundom hengik en Uge, stundom en Maaned, hvori ingen kunde komme til eller fra, fordi Uvejr eller Is hindrede Færdslen, og *der ingen Bro kunde bygges*«. Dette passer paa vort Kalvø. Det smalle Sund til det nærmeste Land – »Sønderø« – har en saa stor Dybde, nemlig 10 à 11 m, at det forbyder sig selv at slaa Bro. Et Broanlæg vilde for Munkene paa den Tid have været et Foretagende af Rang som Cæsars Rhinbro.

Indvendingerne mod Kalvø som Klosterø forstummede, men hvor paa Øen havde Klosteret ligget?

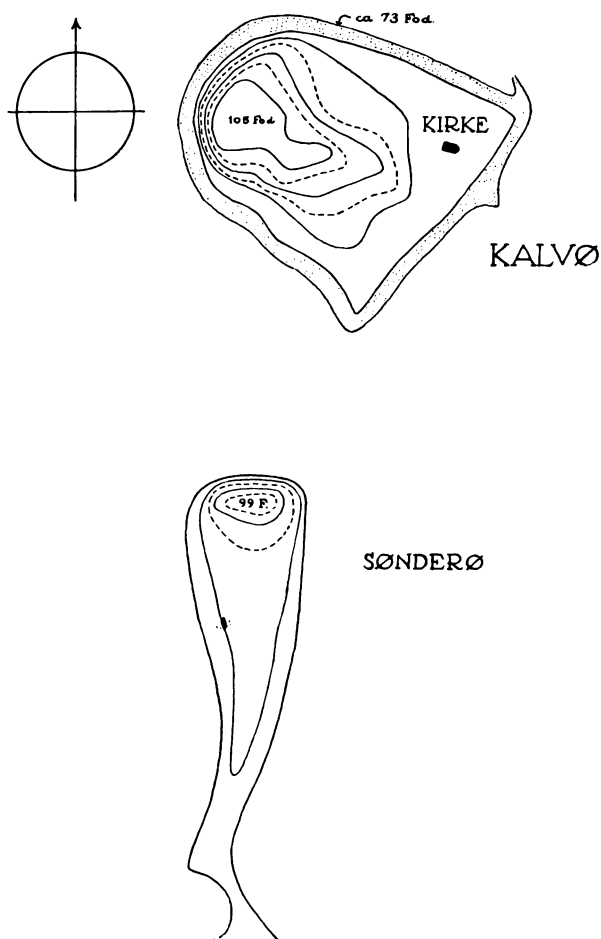
Ingen Ruinrester var synlige, og en Pløjning, der kan lede paa Spor, har ikke været foretaget i en Menneskealder.

Arkitekt ved Nationalmuseet C. M. Smidt foretog en mindre Undersøgelse i 1913, men det lykkedes ham ikke at finde Klosteret<sup>1)</sup>. I mange Aar har Forfatteren af nærværende hver Sommer færdedes paa Kalvø, og ved Betragtning af Vegetationen og gennem Fund af Mørtel og Fraadstenspartikler fæstnedes den Anskuelse, at Klosteret maatte have ligget paa det flade Kystland paa Øens nordøstlige Spids, og at Bygningsmaterialet maatte have været Kamp og Fraadsten. Jeg frygtede, at Mulighederne for Fund var smaa, og havde derfor ikke rigtig Mod paa at give mig

i Kast med det utroligt seje Grønsvær og bekoste en Udgravning.

I 1944 var Arkitekt C. G. Schultz fra Nationalmuseet paa Øen, og uafhængig af mig lokaliserede han ogsaa Klosteret til Øens nordøstlige Fladland. Et Samarbejde kom i Gang, en Prøvegravning viste en Bygningstomt, Arkitekten skaffede Penge til en virkelig Udgravning, som foretoges under hans Ledelse i November 1946.

Denne Udgravning gav fuld Sikkerhed for, at Benediktinernes Klosterkirke har ligget paa Kalvø. Der konstateredes en Bygning, hvis udvendige Fundament var  $13,5 \times 9,5$  m. Huset laa ikke, som det skulde, helt i Vest-Øst, men havde en ret betydelig Afvigelse til Syd – (se Kort).



Østgavlens Muraffald indicerede en Afrunding (Apsis), hvorfor Kirken, saa lille den end var, næppe har savnet Korrunding, men om den har haft smallere Kor eller Skib og Kor ud i eet kunde ikke med Sikkerhed konstateres.

Hvad der derimod kunde slaas fast, var Bygningsmaterialet, thi det var Fraadsten (Kildekalk), som er det Materiale, der er anvendt til flere af Omegnens romanske Kirker f. Ex. Skanderup Kirke og Venge Kirke. I disse, og det samme er Tilfældet paa



Fraadstensrester i Fundamentgroft  
Til højre ses en kanthugget Granitkvader

Kalvø, er Fraadstenen anvendt som ret tynde Flager, Skiftehøjden overstiger sjældent 10–15 cm, og »Stenenes« Tykkelse kan gaa helt ned til godt en Tomme. De er antagelig hentede ovre paa den anden Side af Søen i Skaarup, hvor der den Dag i Dag findes Fraadstenslejer, hvis Tykkelse ikke er af stor Mægtighed. De er sikkert ført over Søen ved Vintertid, hvad ogsaa antydes af, at der i Jorden fandtes et Par enkelte Hestebraadder af meget gammel Type. Grundvolden har været Kampesten, hvoraf der har været i tilstrækkelig Mængde paa Øen og paa Fastlandets Søkanter. Bortset fra Brudstykker af Fraadsten og enkelte hele do., Mørtel og mindre Kampesten, var intet levnet af Murværket, dog med Undtagelse af et Stykke af en kanthugget Granitkvader, der maa have siddet i et Hjørne, og et Brudstykke af en tilsleben Sten af en rødlig Stenart. Hele Tomten blev dog ikke gennemgravet.

Det hedder i Krøniken, at Munkene flyttede med sig fra Venge til Kalvø de »jordiske Levninger og Ben af Grundlæggerne, nemlig Bisp Eskild, Erik Greve og andre«. Disse Ben har man vel taget med sig ved Fraflytningen, men der maa være hedenfarne Benediktinere jordede paa Øen. Et Par Menneskeknogler fandtes da ogsaa i Fylden, men ingen Grave.

I det hele har Klosteret været Genstand for en Nedbrydning og Plyndring af usædvanlig grundig Beskaffenhed, og det kunde se ud til, at det er sket i flere Tempi. Selv Grundstenene er fjær-nede, og den sandede Jord saa gennemgravet og gennemrodet, at man end ikke alle Steder kunde følge Fundamentgrøfterne, – Kun »Rovgruberne« kunde paavises, nemlig der, hvor de efter Bygningernes Sløjfning er blevne tilkastede med Murgrus, Stumper af Fraadsten og mindre – i Handel og Vandel værdiløse – Kampesten fra Murkærne og Fundament. Kampestenene, tilhugne og utilhugne, er mulig gaaet til Emborg eller til Skanderborg Slot. Fraadstenen er antagelig gaaet lige i Kalkovne, saaledes som det skete med Fraadsten fra nedbrudte Kirker, der i 1600-Tallet efter kgl. Ordre toges fra Havedigerne i Roskilde og førtes til København, en enkelt Gang 500 Læs, hvor der brændtes Kalk af dem. De maa have givet en Mørtel med udmærkede hydrauliske Egenskaber, hvilket ogsaa ligger i en af Ordrrernes Ordlyd, ifølge hvilken Stenene skal males til »Cement«<sup>12</sup>).

Selv om »det store Fund« ikke kom, saa blev dog fastslaaet Kalvøklosterets Existens og dets Beliggenhed.

Anvendelse af Mursten slaar igennem omkring 1150. Af det anvendte Materiale, Fraadstenen, fremgaar, at Benediktinerne maa være kommet til Øen før 1150, snarest adskilligt før, at domme efter det Forfald, der ifølge Øm-Krøniken raadede i Kloster-samfundet, da Cistercienserne overtog det.

De faa Rester af Klosterets sunkne Syld hviler igen dybt under Grønsvær, og derover høres kun Maagers og Vibers Skrig. Snart er 800 Aar svundne, siden Munkenes Sang lød for sidste Gang, og Klosterets Klokker forstummede, men endnu lever Mindet paa den ensomme Ø.



## NOTER

- 1) Therkel Mathiasen: Gudenaå-Kulturen. Aarboeg for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1937 p. 6 og 52.  
Ved Gravninger gennem mange Aar paa Øen har Forfatteren af nærværende fundet Mængder af Flintesager af alle de Former, der er typiske for Gudenaå-Kulturen.
- 2) Fra senere Stenalder er der kun fundet enkelte Ting, der kan være tabt ved tilfældig Færden, fra Resten af forhistorisk Tid – Broncealder og Jærnalder – er intet fundet.
- 3) Ved Havnen er fundet Lerkarskaar, hvad berettiger til den Anskuelse, at dette Anlæg skyldes Munkene.
- 4) Exordium monasterii, quod dicitur cara insula. Oversat af Jørgen Olrik i »Aarbøger udgivne af Historisk Samfund for Aarhus Stift«, V Bind 1912 og XXV Bind 1932. I det følgende citeret som Hist. Aarb.  
I Oversættelsen fra 1932 S. 59 er Øm Klosters Grundlæggelsesaar ved en Trykfejl angivet til 1166 i Steden for 1165. . . Den latinske Krønikes Begyndelsesord er »Anno igitur ab incarnatione domini MCLV mense februarie XVI ejusdem mensis dominus Henricus . . .« Gertz' Udgave af Exordium).
- 5) Capitel 12.
- 6) Capitel 21.
- 7) Capitel 19.
- 8) Capitel 21.
- 9) Engtaxationsprot. No. 1147.
- 10) Skødeprot. Nr. 20, Skanderborg Ryttergods S. 364.
- 11) C. M. Schmidt. Borgholm eller Klosterø: Hist. Aarb. 1926 p. 178 ff. Naar det ikke lykkedes denne kyndige og udmærkede Forsker at finde Klosteret, skyldes det dels begrænset Tid, og dels at han var indstillet paa et Munkestens kloster paa Højdedraget, dog at han (S. 183) ikke var fremmed for Tanken om Kamp eller Fraadsten som Bygningsmateriale, hvad har vist sig at være Tilfældet.
- 12) Jacob Kornerup: Roskilde i gamle Dage: København 1892, S. 26 ff.  
Der skyldes Hr. Arkitekt C. G. Schultz Nationalmuseet megen Tak for Oplysninger fra Udgravningen og for Tilladelse til Afbenyttelse af det af ham tegnede Kort.

## **Sankt Crispinus' Kirke i Illerup**

Jylland har i Middelalderen og indtil Reformationen haft mange Kirker – i Tal vistnok flere end i Dag. Mange har imidlertid ikke kunnet bestaa, Landsdelen over ligger Kirketomterne tæt, og Skanderborgegnen danner i saa Henseende ingen Undtagelse.

I Hjelmlev Herred kendes 5 nedbrudte Kirker: Rindelev Kirke og Kjelsterup Kirke i Fruering Sogn, Vrold Kirke i Skanderup Sogn, Boes Kirke og Illerup Kirke i Dover Sogn, og Nørre Vissing Kirke i Venge Sogn').

For at faa et Indtryk af Egnens nedbrudte Kirker, som man paa Forhaand maa antage for at have været smaa, da de gennemgaaende ligger i mindre Landsbyer, besluttedes det i Efteraaret 1946 at udgrave Illerup Kirke. Der kendtes ikke Beretninger om Fund derfra af nogen Betydning, hvorfor man kunde haabe, at Tomten ikke var alt for stærkt gennemrodet, og man kunde vente her at finde Typen paa de nedbrudte Landsbykirker, der i enkelte Tilfælde har været Sognekirker for et lille Sogn, der senere er gaaet op i et større Sogn.

Illerup, i ældre Sprogbrug Egeltorp, der vel igen kommer af Egiltorp = Egils Torp, har nemlig været et selvstændigt Sogn og nævnes som saadant 1317. Endnu 16. Januar 1573<sup>2)</sup> skrives i et Kongebrev »Illerup Sogn«, men senere samme Aar skrives »Illerup i Dover Sogn«.

De historiske Efterretninger om Kirken er faa. Den nævnes i Fortegnelsen over Landehjælp af Kirkerne 1524, men ikke i Fortegnelsen 1552. I Tiden derimellem, antagelig kort efter Reformationen 1536, er den altsaa gaaet ned. Formentlig baade fordi den var overflødig, thi 3 Kirker (Herredskirken i Dover, Boes og Illerup) turde være ret rigeligt til Dover Sogn, og fordi man ikke havde gejstlige Personer nok til at betjene de mange Kirker.

I 1530 blev der Opløb i Skanderborg og Aarhus Len, fordi Bispen vilde afnøde Bønderne en Afgift, kaldet Biskopsgave. Bønderne henvendte sig til Hr. Mogens Gjøe, der var Katolicismens Modstander, og de anførte ved den Lejlighed, at der i mange store Herreder kun var to eller tre Præster, og at der i mange Kirker kun blev prædikeret tre eller fire Søndage om Aaret<sup>3</sup>).

Disse Klager tegner et Billede af de smaa Kirker i Forfald. Kun paa enkelte Højtidsdage har Menigheden kunnet samles i sin egen Kirke til Gudstjeneste, medens Kirken ellers stod øde og tom hen, dog at man samledes dér til Bryllupper og Begravelser, der henlagdes til Hverdage.

Efter 1524 ses Kirken kun omtalt en enkelt Gang. Erik Pontoppidan: Danske Atlas (Tom IV 197) skriver: »I Illerup Bye skal fordmum have været en Kirke viet *S. Crispino og Crispiniano* til Ære, men længe siden nedbrudt.«

Ifølge Legender var *Crispinus* af god Familie og blev Kristen tillige med sin Broder *Crispinianus*. Sammen flygtede de til Gallien, hvor de led Martyrdøden 25. Oktober 187 e. Chr.

Begge Brødre skal have drevet Skomagerhaandværket, og de anses derfor som Skomagernes særlige Værnehelgene. *Crispinus* skildres som saa godgørende, at han endog stjal Læder for at kunne sy Sko til de fattige. En saadan Færd kaldes *crispinsk* og blev i Middelalderen efterlignet af adskillige af Kirkens Mænd<sup>4</sup>).

Man kan undre sig over, at man i det lille Bondesamfund i Illerup vælger en Haandværkerhelgen som Kirkens Værnehelgen, men deri ligger maaske netop en Antydning af de smaa Forhold.

Man havde ikke Raad til at opføre en Kirke værdig de store Kanoner som St. Morten, St. Mikkel eller endog Vor Frue, der krævede det ypperste, og saa nøjedes man i beskeden Ydmyghed med en Helgen fra de lavere Rækker.

Hvor i Byen, Kirken havde ligget, vidste man intet om, men en Bakketoft i den sydlige Del af Illerup By og lige ved den gamle Skanderborg–Viborg Landevej hedder Kirkebakken, og Traditionen udpegede denne Toft som Kirkeplads og Kirkegaard. De fleste gamle Kirker ligger højt og smukt, og fra Illerup Kirkebakke udfolder sig da ogsaa et pragtfuldt Panorama over Illerup Aadal, Mossø og længere ude Jyllands største Højder. Ved Bakkens nordlige Hæld ligger smukke gamle Huse – Rester af den gamle Bonde-

by, hvis Gaarde er udflyttede efter den store Ildebrand i 1837.

At finde Kirkens nøjagtige Plads og Størrelse viste sig at være ikke saa helt let. Over hele Toften kunde der i Mulden findes smaa Rester af Sten og Mørtel, men forskellige Gravninger gav intet Resultat, før en Prøvegrav over Toftens Top – hvor Kirken ogsaa skulde ventes at ligge – bragte ret svage Rester af et Fundament for Lyset. Dette laa lige under Grønsvær og ikke dybere, end at Markredskaber nu og da havde naaet det, hvad igen havde forarsaget Jordbrugerne til af og til i Tidens Løb at fjerne Dele deraf, saaledes at der var Huller og Afbrydelser i Fundamentet.



Del af Fundament til Kirkens Sydender  
under Udgravning

Det kunde dog følges i østlig og vestlig Retning, og det var efterhaanden klart, at man stod overfor den ene af Kirkens Langmure; men hvilken af dem – den nordlige eller den sydlige – stod længe uklart. Paa et Sted var Fundamentet betydelig stærkere, hvorfor der gisnedes, at man stod overfor Fundamentet til en Korbue. Omsider lykkedes det lige over herfor mod Nord, at finde svage Fundamentspor, saaledes at man nu havde Kirkens Bredde. Resten af Nordmurens Fundamenter var aldeles borte – forlængst oprevne af Markredskaber og alt fjernet. Det lykkedes derefter at finde Fundamentspor mod Øst, og da

der lige op herimod fandtes mange Grave, og da man ved, at man i gammel Tid var ivrig efter at faa Grave, saa nær Kirkens Østmur som muligt, var Østgavlen fastslaaet.

Vestmuren voldte størst Vanskelighed, da der var flere forvirrende Stenbrolægninger – nogle maaske af yngre Dato – der førte

op mod Kirken, men som maatte tydes som Brolægning uden for Kirken og stenlagt Opgang ad Vestskraaningen til denne.

Illerup Kirke – se Planen – har derefter haft Skib og Kor. Indvendig Længde fra Østgavl til Vestgavl ca. 11,65 m, Skibets Bredde ca. 5,9 m.

Det har ikke været nogen helt lille Kirke. Den omtrent paa samme Tid nedbrudte Skjolddelev Kirke, som Bibliothekar Haug-



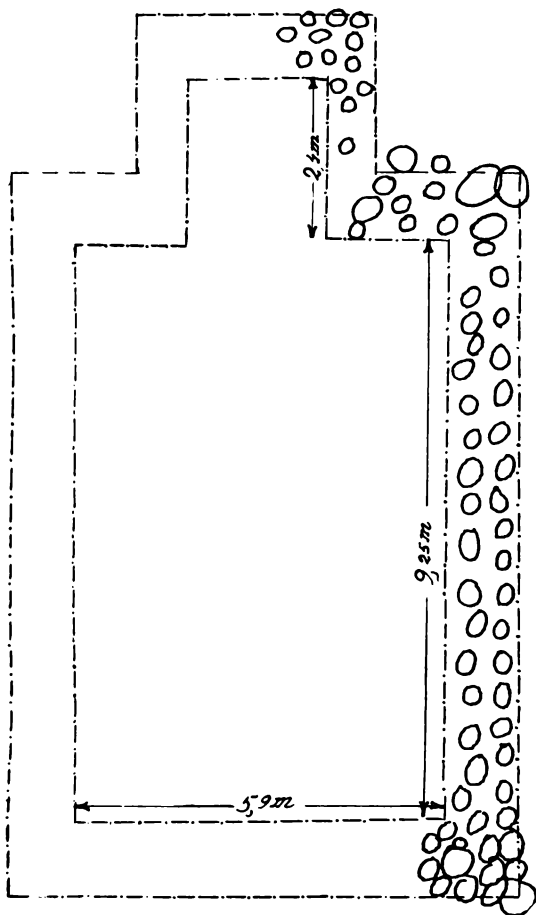
Fundamentrester af Østgavl

sted, Aarhus, udgravede i 1926<sup>o</sup>), har Maalene  $19,20 \times 8,90$  m, og Kapellet i Soelbjerg, som Haugsted og jeg i Fællesskab udgravede i 1931<sup>o</sup>), har kun Maalene  $9,2 \times 6,8$  m og havde intet Kor.

Paa selve Kirketomten fandtes ikke Murstensrester, hvorfor Kirkemurene maa have været opført af Kamp eller Fraadsten, af de sidstnævnte fandtes der en Del Rester. Der var en Del Brudstykker af Munketegl, hvorfor Tagbeklædningen – i hvert Fald til sidst – maa have været Teglsten.

Kirken var orienteret i Øst–Vest men dog ikke helt solret. Af Kirkegulv fandtes der intet, men det kan godt have været der alligevel, thi Nedrivningsarbejdet har været gjort meget grundigt. Nedbryderne har, hvem det saa har været, slæbt Materialerne bort, og af det lidt, der var levnet, har Markredskaber flyttet deres Part gennem 400 Aar.

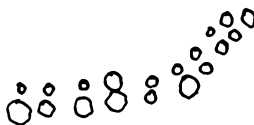
Mod Syd fandtes Rester af en Bygning, der syntes at have været



Plan over Illerup Kirke



*Stenlagt Opgang  
til Kirken ?*



tilbygget Kirkehuset. Denne Bygning, der i Modsætning til Kirken, klart har været opført af Munkesten, og som synes at have haft Murstengulv, kan have været et Vaabenhus, der dog maa være af yngre Dato.

Der fandtes en svær Jærnkrampe, Dele af Vinduesbeslag og nogle Søm, men ellers var Tomten fundfattig.

Der fandtes tre Begravelser i selve Kirkerummet, en Del ved Kirkens Østgavl og flere paa selve Kirkegaarden, hvor en Mængde vil kunne findes, hvis man trækker Prøvegøfter.

Om Skeletmaterialet henvises til min Søn Las Holtets Beretning, idet her skal bemærkes, at der kun fandtes Spor af et Par Ligkister. Heri er dog intet mærkeligt. Langt ind i senmiddelalderlig Tid fik *jævne Folk* kun undtagelsesvis en Ligkiste. Paa Øm Klosters nordre Kirkegaard, hvor Klosterets Folk og Bønder maa anses at hvile, fandtes i 376 Grave kun Trækister eller Bulkister i 23. I Stedet for syedes Ligene ind i Vadmæl eller begravedes i deres egne Klæder<sup>7</sup>).

I en enkelt Grav fandtes Spor af en Trædaase, som den døde havde faaet med, men noget Indhold deri kunde ikke erkendes.

Ligene laa i forskellige Dybder – nogle indtil 80 cm under Overfladen. Ofte laa to Grave over hinanden eller ind i hinanden, saaledes at det ældste Skelet var helt ødelagt og forstyrret. En Mængde Barnegrave laa lige op til Østgavlen. De var kun gravede ganske lidt ned, og under dem laa Voksnes Grave over og ind i hinanden. Skeletternes Bevaringstilstand var ikke god, men dog en saadan, at svære Beskadigelser eller store anatomiske Forandringer ville have kunnet ses.

Af murede Grave fandtes ingen, og det er i det hele klart, at det er Illerups jævne Bønder og deres som smaa døde Børn, vi træffer under Kirkegaardens Grønsvær.

Hvornaar Kirken er blevet opført vides ikke, men det er vel sket engang i Slutningen af 1100-tallet eller i Begyndelsen af 1200-tallet. I mere end 300 Aar har dens Klokke kimet, naar Sol stod op, og Sol gik ned, kaldt stille Bønder til Gudsdyrkelse og Bøn, klinget for dem i Glæde og Sorg til Daab, Bryllup og Begravelse, og hver den 25. Oktober har alle, der kunde krybe og gaa, vandret Kirkebakken op og i Kærterers Glans og i Røgelsens Duft igen hørt Legenden om de hellige Brødres Crispini og Crispiniani Levned og Død.

## NOTER

- 1) Sigurd Elkjær: Nedbrudte Kirker i Aarhus Amt: Aarhus Stift. Hist. Aarb. 1918 S. 123.
- 2) Kancel. B. bg. 1573 p. 212.
- 3) Karl Hansen: Beskrivelse over Skanderborg Bye og Slot p. 55.
- 4) Hans Olrik: Salmonsens Konversationsleksikon.
- 5) Hist. Aarb. 1927, S. 249.
- 6) Hist. Aarb. 1933, S. 188.
- 7) Anders Andersen: Udgravningen af Øm Klosters nordre Kirkegaard: Hist. Aarb. 1938, S. 78 f.f. og  
Poul Nørlund: Grønlands Nordbobygder, S. 44 f. f.  
Der skyldes Gaardejer Peter Overgaard, Illerup, paa hvis Marker Udgravningen af Kirke og Kirkegaard blev udført, en Tak for Tilladelsen til at foretage Gravningerne og for venlig Imødekommenhed og megen Hjælpsomhed, medens Arbejdet stod paa.



## Skeletundersøgelser

*Ved Las Holtet*



Begravelser i Kirkerummet

Skeletterne fra Illerup Kirke og Kirkegaard var uden Undtagelse daarligt bevarede. I mange Tilfælde var der saa stærkt »Svind« af Knoglerne, at der kun var en tynd Kalkskal tilbage. Det skyldes dels den lange Tid, de har henligget i Jorden, dels den forholdsvis kalkfattige Underjord, og dels den ringe Dybde, hvori man har begravet de Døde.

Inde i Kirkerummet fandtes tre Grave. To af disse var uforstyrrede, og i hver var eet Skelet. Den tredie Grav var forstyrret, og Skelettet manglede Bækken og Underekstremiteter.

Ingen af Gravene var murede, og Kister kunde ikke konstateres. Rundt i Kirkerummet fandtes mange løse Knogler og Knoglestumper, som tydede paa, at der oprindelig indenfor Kirkemurene har været langt flere Begravelser end de tre nævnte.

Øst for Kirken og op mod Korets Østmur laa Gravene tæt, ofte gik de ind i hinanden, og hyppigt laa der Børnebegravelser oven-

over de dybereliggende Grave. Kun en mindre Del af Omraadet blev undersøgt – i alt ca. 12 m<sup>2</sup>, – og her fandtes 9 Skeletter.

Ved Prøvegravning paa Kirkegaarden er fundet 6 Skeletter altsaa ialt 18, der igen fordeler sig paa 9 Børn og 9 Voksne. En Mængde Dele af Skeletter og meget slet bevarede Barneskeletter ikke medregnet heri.

Ligene har været gravlagt paa traditionel Vis med Hovedet i Vest og Fødderne i Øst, Rygstilling og Hænderne foldede over Brystet.

En enkelt Begravelse tiltrak sig særlig Opmærksomhed. Her laa samlet tre Skeletter af Børn, der var døde i en Alder af 5–7 Aar. Man kan opstille den Formodning, at det drejer sig om en Søsken-degrav.

En interessant Enkeltgrav fandtes Syd for Kirken. Desværre var den stærkt forstyrret, saa kun var tilbage Brudstykker af Kraniet, h. Overarm, h. Spoleben, Laarben og Skinneben. Disse viser, at den afdøde har været en ualmindelig stor og kraftig Mand, ca. 190–95 cm høj med meget tyk Hjerneskal og stærkt udviklet Muskulatur. Det har været en Kæmpekarl.

Til Trods for at det fundne Knoglemateriale er for lille til, at man gennem Statistik kan danne sig et Billede af den Bondebefolkning, der har levet i Illerup i Middelalderen, fortæller Skeletdelene dog en Del.

At Børnedødeligheden har været meget stor, taler de fundne 9 hele Børneskeletter og Mængden af Fragmenter af Børneknogler højt om.

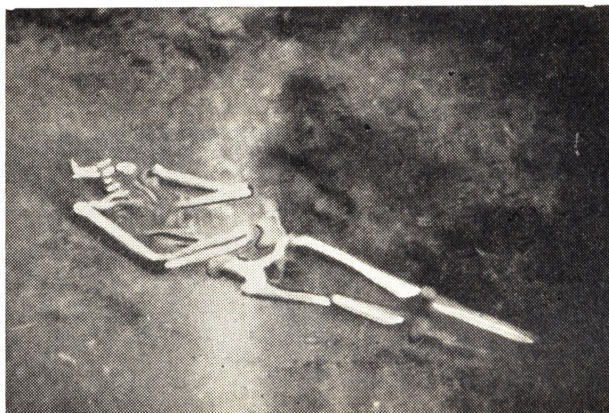
De voksne Skeletter af Mænd viser Dødelighed i den bedste Alder, mens et Par af Kvinderne har levet til de var ca. 70 Aar gamle, men Materialet er som sagt for lille.

Alle de fundne Kranier er af langskallede Individuer, men kun paa faa har en sikker Maaling af Længde–Breddeindex været mulig. Ansigterne er for det meste smalle og regelmæssige og Tænderne sunde og veludviklede. Selv hos unge Individuer er der stærkt Tandslid, hvad der antyder grov Kost. Caries er kun fundet i et enkelt Tilfælde.

Lemmeknoglerne er hos alle veludviklede, hos to endda særdeles kraftige med stærke Muskelspor, der tyder paa gode Legemskræfter.

Kun paa et enkelt Skelet kunde patologiske Knogleforandringer erkendes. Det drejede sig om en ældre Kvinde, der havde en svær *spondylitis deformans* (Gigt i Hvirvelsøjlen). Der var store Randexostoser paa Hvirvellegemerne, og flere Hvirvler i Halsregionen var fast sammenvoksede.

Paa ingen af Skeletterne har Forsøg paa en eventuel medicinsk eller kirurgisk Behandling kunnet konstateres.



Grav fra Illerup Kirkegaard

## **Skanderborg Slots Ombygning under Kong Fr. II**

Engang i graa Middelalder er det ældste Skanderborg Slot bygget; men hvornaar vides ikke.

Folkevisen beretter, at *Kong Valdemar Sejv* sad paa Skanderborg, da han, 1212 fik Budskab om, at Dronning Dagmar laa i Ribe syg, og at han herfra startede sit vilde Ridt til Dronningens Dødsleje.

I tidligere Beretninger omtales kun Landsbyen Skanderup, men ikke Slottet, og antagelig er det da opført i Slutningen af 1100erne eller lige i Begyndelsen af 1200erne. Om dette Middelalderslot vides intet udover, at dets Kærne maa have været et mægtigt fire-sidedt skævt Taarn, der fik Lov til at staa gennem Tiderne, indtil Slottets Nedrivning i 1767, og som bar Navnet »Det hvide Taarn«.

Det anføres almindeligt, at dette mægtige Taarn, hvis Mure i Bunden var over 5 Alen tykke, var opført, ligesom flere af Egnens Middelalderbygninger, af den gulhvide *Fraadsten*. De af Arkitekt ved Nationalmuseet C. M. Smidt i 1925<sup>1)</sup> foretagne Udgravninger af dets Grund viser, at dette ikke holder Stik, men at Taarnet har været opført af en forvirret Blanding af Munkesten, Fraadsten og Kamp, hvortil vistnok kommer Myremalm, hvad et senere Fund af Kvadere af dette Materiale synes at antyde.

For at skjule Forvirringen og eventuelle Reparationer i Tidens Løb har man hvidtet det hele over, og herfra stammer Navnet og ikke fra, at det var en udelukkende Fraadstens-Bygning.

Slottet var et kongeligt Slot og Sæde for en Lensmand, og allerede fra 1302 kender man Lensmandsrækken. Om dets Betydning taler, at Kong Christoffer efter Kong Erik Menveds Død, 1319, maatte forpligte sig til at afbryde alle Kongeborge i Jylland paa

Skanderborg, Koldinghus og Riberhus nær. Der er ikke Tvivl om, at det er blevet holdt godt i Stand og kongelige Paabud i saa Henseende kendes. I *Mogens Gjoes* Lensmandsbrev fra 1516 hedder det, at han skal bygge og forbedre Slottet og det i gode Maade holde ved sin Hævd og Magt.

Lensmand *Jørgen Lykke* faar 10.–1. 1551 »for des bedre at bygge og forbedre Skanderborg Slot« Tilladelse til at beholde alt Gjæsteri over hele Lenet i dette ene næstforgangne Aar.

Hans Eftermand *Albert Give* paalægges det i 1552 at holde »*Tegloven ved Slottet*« og anvende de Sten, han brænder til Slottets Behov.

Det har hverken været brøstfældigt eller forsømt men tværtimod holdt ved Hævd og Magt, da *Kong Fr. II 1559* besteg Danmarks Trone, hvorimod det sandsynligt nok har været en skummel og snæver Middelalderrede.

Kong Fr. II elskede den midtjydske Natur, dens Afveksling af frodige Marker og brune Heder, dens Bakker og Søer og dens mægtige vildtrige Skove, og straks efter at han var kommet paa Tronen og havde faaet Ditmarsken undertvunget, vender han atter og atter tilbage hertil. Residensstaden København tiltrak ham ikke særlig; f. Ex. opholdt han sig i 1560 kun ialt i ca. 3 Uger i København. Selvfølgelig var denne By Hovedsædet; men han ønskede tillige at skabe en Residens i Midtjylland.

Der var tre Steder at vælge imellem: *Silkeborg Slot*, *Emborg* (det nu tomme Øm Kloster) og *Skanderborg Slot*.

Meget tyder paa, at *Emborg* en Tid stod i første Række. Der kom dér pludselig kongelig Kro, kongelig Smedje, og der oprettedes et *Emborg Birk* i Steden for Rye, Dover, Taaning og flere Birker, der nedlagdes (7. Oktober 1560). Yderligere holdt Kongen fast Vinterkvarter i Emborg fra 2. Oktober 1560 til 10. Februar 1561.

Maaske har det gamle Munkebo alligevel i Længden ikke behaget ham, og formentlig har Skanderborg Slots bedre strategiske Beliggenhed været det tungtvejende Hensyn, og pludselig ringer Dødsklokkerne over Øm Kloster.

Den 6. Oktober 1561 udgaar der Befaling til Lensmand *Holger Rosenkrantz* paa Skanderborg, at da Kongen vil »bygge og befæste Skanderborg Slot«, skal han lade *Emborg Kirke* med Sønhus,

Omgang og andre unyttige Huse nedrive og anvende Tømmer og Sten og andet derfra til Bygningen paa Skanderborg.

I Løbet af 1562 blev Øm Kloster nedrevet<sup>3)</sup>, og Materialerne førtes til Skanderborg. Sikkert blev de væsentligst ført hertil ved Pramfart over Mossø og Taaning Aa, hvor man et Par Steder har fundet Munkesten; formentlig fra kæntrade eller sunkne Pramme.

Samme Aar (1562) paabegyndtes Byggearbejderne i Skanderborg. Desværre kan man kun følge Byggeriet svagt gennem Ordre i forskellige Kongebreve. Regnskaber derfor er ikke bevarede, ej heller Tegninger, og hvem, der har været Kongens Arkitekt, er ukendt. Sandsynligvis har Byggeriet oprindeligt ikke været projekteret i det Omfang, det senere fik, men som det saa ofte gaar, under Arbejdet opstod nye Ønsker og Krav.

D. 21.–11. 1562 udgaar der Befaling til Byerne Ribe, Vejle, Horsens og Aarhus, at da Kongen *til Sommer* vil lade den *paabegyndte* Bygning *gøre færdig*, skulle de straks paa Foraaret efter Holger Rosenkrantz's Ordre sende alle de »Murmestre og Kalkslagere«, der findes, til Skanderborg Slot, hvor de skulle arbejde med Bygningen, Kongen vil betale dem for deres Arbejde.

Af Brevet ses, at Arbejdet var paabegyndt, og at det ikke var noget lille Byggearbejde ses deraf, at Kongen uden videre tvangsudskriver *samtlig*e Murere og Kalkslagere i 4 betydelige Købstæder.

Samtidig udgik der Ordre til, at hugge Tømmer »naar ret Tid er« i Silkeborg Skove, og hvis der ikke er nok der, maa der hugges i Skovene i Skanderborg Len. Det er altsaa heller ikke smaa Tømmermængder, det drejer sig om.

Man kom ikke ret vidt i 1563. En Grund hertil var Mangel paa Mursten, hvis uhyre Mængder Skanderborg Len slet ikke kunde fremstille, hvorfor da ogsaa de omliggende Lensmænd (Jørgen Rosenkrantz, Jens Juel og Hans Johansen Lindenov) fik Ordre (22.–7. 1563) til at lade brænde saa mange Mursten som muligt og sende dem med Vogne til Skanderborg, da Kongen *til Foraaret igen vil tage fat paa Bygningen der*.

En anden og vigtigere Grund til Stagnation var og blev, at i denne Sommer paabegyndtes »Den nordiske Syvaarskrig« (1563–70), der i de kommende Aar tog alle Kongens og Landets Kræfter.

Faktisk standsede Byggeriet hen paa Aaret 1563, og det paa-

begyndte Bygningsværk henstod i en vis Ruintilstand til hen i 1571.

Murene, der kun var kommet til en vis Højde paa Grund af Murstensmangel, stod raa og ufugede, krandsede af faldefærdige Stilladser, og med gabende tomme Vindues- og Døraabninger.

Rundt omkring laa Dynger af gamle Murstensbrokker (fra Emborg), endnu ikke opsatte Søjlebaser og Søjleskafter, tilhugne og utilhugne Granitsten, gamle Tagstensdynger, vældige Stabler af Tømmer, baade gammelt og nyt, og i forfaldne Skure stod Blyvinduer, Stabler af Blyplader, gammelt Kirke- og Klosterinventar med meget mere. Skønt saa dette Kaos ikke ud, men Krigen vedblev Aar efter Aar og tog Folk, Penge, Tid og alle Kræfter.

I Begyndelsen af 1569 var man i Fredstilstand, og straks tænkte Kongen paa Skanderborg og giver (25.–4. 1569) Tolderen i Helsingør Henrich Mogensen Ordre til at bestille 16000 Tagsten og sende dem til Aarhus, hvor Holger Rosenkrantz skal hente dem og føre dem til Skanderborg, og Hans Johansen Lindenov, i Silkeborg Len, faar Ordre til at brænde saa mange Sten som muligt i Silkeborg og »sende dem til Skanderborg til Brug ved Bygningen der«. Senere paa Aaret fik Tolderen Ordre til, »da Kongen vil lade en Have plante ved Skanderborg«, at forskrive Træer, »som Jacob Urtegaardsmand begærer«, nemlig: 20 Morbærtræer, 20 Kvædetræer, 10 Figentræer, 10 hvide Blommetræer, 20 Moreltræer, 20 ungerske Blommetræer, 20 hvide vælske Kirsebærtræer, 30 Pæretreer af alle Slags, 30 Valnøddetræer, 20 Mandeltræer, 15 Johannes Pæretreer og 100 Æbletræer af alle Slags.

Selv var Kongen her i Maj Maaned 1569 for at se paa Tingene. Hvor meget af det beordrede, der blev leveret, er dog uvist, thi de Svenske vilde ikke holde Freden, og Krigen blussede op paa ny i Sommeren 1569. Det gik ikke lige heldigt. Feltøversterne Frans Brokkenhus og Daniel Rantzau faldt ud for Fæstningen Varberg, og omkring Nytaar 1570 var Situationen saa kritisk, at Kongen tilbød at abdicere. I Løbet af dette Aar lykkedes det dog endnu en Gang at samle Kræfter, og ved Mægling af Kejser Maximilian opnaaedes endelig Enighed om Fred (Stettin December 1570), men Fredstraktater udveksledes dog først i Februar 1571 paa Grænsen mellem Knærød og Ulfsbæk, hvorfor Freden undertiden kaldes Freden i Knærød.

Hvorledes var det nu gaaet med det gamle, oprindelige Slot i disse Aaringer? Ja, det maa være blevet staaende, i hvert Fald i det væsentligste, og det maa for sin største Del have ligget inden for det nye Byggeris Omraade. Naar Kongen i disse Krigsaar opholdt sig i Skanderborg, maa han have boet i det gamle Slot og ikke i Nybygningens Ruiner. Han holdt Jul i Skanderborg 1565 og ligeledes i 1566, hvilket Aar han til Juleaften indbød en stor Del af Adelen, der fik Juletraktering som et Vederlag for, at de skulde gaa i Kaution for Kongen overfor Daniel Rantzau for hans Forstrækninger for Sold til de hvervede rebelske Landsknægte.

I baade 1567 og 1569 var Kongen her ogsaa, men Tid til at holde Jul blev der ikke.

Ikke saa snart var Freden endelig sluttet, før Fr. II igen tog fat paa at realisere sin Yndlingsdrøm, Skanderborg som jysk Residens.

Skanderborg var kun, selv efter Inddragning af Øm Kloster og Voer Kloster, et lille Len. Der maatte større Jordegodser til at underholde Konge og Hofhold. Birgitte Gjøe, Enke efter Admiral Herluf Trolle, der lod sit Liv for Land og Konge under Krigen (død 25.–6. 1565), indehavde Ringkloster Len som Pant for Penge laant til Kongen. Til hende skriver han 29.–3. 1571 følgende Brev, der klart viser hans Hensigter, som han dog søger at undskylde med Nødvendighedens Tvang: »Kongen, der ved denne langvarige Krig er kommen i stor Gjæld, maa for at komme til Rette dermed, indrette sin Hofholdning anderledes, og derfor opholde sig mere end tidligere i Nørrejylland og holde Hof der, hvortil han ikke ved noget bekvemmere Sted end Skanderborg Slot, som han ogsaa straks vil lade sætte i Stand. Da det imidlertid vil falde de til Slottet liggende Bønder meget besværligt at udføre de daglige Arbejder til Slottet, og Slottets Rente ikke er tilstrækkeligt til Kongens og hans Følges Underhold, ser Kongen sig nødt til at indløse Ring Kloster fra hende til først kommende 1. Maj og beder hende derfor modtage Pengene og afstaa Klosteret. Hvis Kongen ikke selv vilde bruge det og kunde lade det være pantsat, vilde han gerne unde hende fremfor nogen anden det«.

Lensmanden paa Skanderborg Holger Rosenkrantz, der havde laant Kongen 5733 Rdl., fik Pant i St. Hans Kloster i Horsens. Dermed var Skanderborg Len frit, og Claus Glambeck til Rask



blev Slotsfoged og i Realiteten Lensmand, medens Holger Rosenkrantz, der var Statholder i Nørrejylland og en meget mægtig Mand, vedblev at være Lensmand et Par Aar endnu af Navn.

Nu kommer der Gang i Byggeriet. Henrich Mogensen i Helsingør faar igen Ordre til at bestille Tagsten »Vester paa«, »til Bygningen ved Skanderborg«, og denne Gang lyder Ordren paa 30 eller 40000. De i 1569 bestilte er øjensynlig aldrig kommet frem. – »Vester paa« vil antagelig sige Lybeck eller Hamborg og viser, at man ikke i Danmark i hvert Fald ikke i tilstrækkelige Mængder kunde lave moderne Tagsten, hvorimod man nok kunde lave de gammeldags Munketagsten.

Henrich Mogensen skulde sørge for, at Tagstenene blev taget ind af Skibe, der skulde til Aarhus for at købe Korn eller bruge deres Handel der, saa at videre Bekostning kan spares.

Hvorledes Byggeriet nærmere udviklede sig, giver Kongebrevene desværre kun ganske svage Antydninger om. Slottets Grund har kun været udgravet et Par enkelte Steder, og Resten hviler dybt under Mulde og dækkes for en Del af den kunstige Jordforhøjning, hvorpaa Kong Fr. VI's Monument staar.

I 1572 synes en Del af Bygningen at være færdig, og det er antagelig Østfløjen, Kongefløjen, og muligt er det, at oprindeligt var det kun Hensigten at bygge dette ene store Hus til Kongen selv, og saa for Resten benytte en Del af det gamle Slot.

16.-6. 1572 faar Holger Rosenkrantz Ordre til at betale Kongens Orgelmager, der nu har gjort *Orgelet paa Skanderborg Slot færdigt*. Det drejer sig her om Slotskirken, og Østfløj og Kirkerum maa have været saa nogenlunde færdig, siden man kan installere Orgel. Det kostede i øvrigt 300 Rdl.

Samme Aar er antagelig Kirkeinventar og Prædikestol indsat, thi de bærer Aarstallet 1572.

Færdig med Byggeriet er man dog ingenlunde, thi 30. Aug. samme Aar befales det Henrich Mogensen, at *det Bly*, han har liggende af Kongens, og som han tidligere har faaet Ordre til at levere til Skanderborg Slot, skal han, da det er Kongen magtpaaliggende, sende til Aarhus paa en Skude eller paa anden Maade, hvor det skal udleveres til Holger Rosenkrantz.

Det drejer sig her formentlig om Blytag til Taarnene. Det nye Hus skulde ogsaa males og dekoreres, og man ved tilfældig

Mestrene herfor, idet Rentemester Peder Oxe, 9.-1. 1573, faar Ordre til at sende Hans von Antwerpen, Mattis Kromhaltz og Hans Maler med dennes Svende til Midfaste til Skanderborg, hvor de skal rette sig efter Kongens Ordre.

Straks efter den 27. faar Lensmanden i Aarhus Bjørn Andersen Befaling om, da Kongen *straks til Foraaret* vil lade *bygge noget paa Skanderborrig* og dertil behøver en stor Mængde Mursten, at lade Teglladen istandsætte og hugge Ved, saa han saa snart der er optøet, kan begynde at brænde Mursten. Han skal lade Kongen vide, hvor mange Mursten denne *i en Il* kan vente sig.

Den 24. Februar tilskrives Hans Johansen Lindenov i Silkeborg, at »da Kongen vil foretage en *mærkelig stor Bygning* paa Skanderborg Slot, og det vil falde Slottets Bønder meget besværligt uden Hjælp at udføre dette Arbejde og den daglige Trældom, dette vil medføre, vil Kongen fra førstkommende Maj lægge Silkeborg Slot ind under Skanderborg Slot, hvilket meddeles ham, for at han rette sine Sager derefter«.

Dette Brev taler først om Kongens gode Hjerte overfor Bønderne og dernæst om en Udvidelse af Skanderborg Len. Hans Johansen Lindenov forflyttedes til Hindsgavl men efter ham blev Jens Kaas Lensmand paa Silkeborg, hvorfor Sammenlægningen formentlig betyder, at Indtægterne fra Silkeborg Len skulde tilgaa Skanderborg og særlig, at Bønderne under Silkeborg skulde gøre Ægt og Arbejde til Skanderborg<sup>6)</sup>.

Men hvad er det for »en mærkelig stor Bygning paa Skanderborg Slot«, som Kongen vil foretage? Det kan næppe være andet end Slottets Sydfløj (Lensmandsfløjen) som nu opføres.

Paa den mærkelige store Bygning arbejdes der i 1573 og 1574. Peder Oxe skal 24.-4. 1574 bestille Deler (d. e. Brædder), Lægter, Osmund (?), og Stangjern i Forraad til den Bygning, som Claus Glambeck foretager (naturligvis paa Kongens Vegne) paa Skanderborg og skaffe Skibe til at føre det til Aarhus. Tilfældigt oplyses det i et andet Kongebrev, at Stangjærnet købes i Danzig.

*I Løbet af Sommeren 1574 maa Byggeriet være blevet færdigt*, thi Claus Glambeck faar 30.-5. og 31.-5. 1574 Breve paa at gøre Køkkenet i Stand og paa, at *Kongen vil opholde sig paa Skanderborg i Vinter*. Da der i den kongelige Kro ikke er Plads til *Cancelli, Hoftjenere, og det øvrige Følge*, skal der bygges et Bindings-

værkshus saa Hoffolk og Fremmede, der kommer did, kan have bekvem Bolig deri.

Til Vinteropholdet gjordes store Forberedelser. Masser af Fetalje samledes sammen, og Drikkevarer blev ogsaa skaffet til Veje i rigeligt Maal, bl. a. fik Peder Oxø, 30.-9., Ordre til straks at sende 50 Amer Vin hid.

Der pyntedes ogsaa op. Rentemester Christopher Walkendorf skal (2.-9.) hidsende 4 Stk. engelsk Klæde til at omdrage en Sal med her paa Slottet, saa meget grønt ægte og uægte Fløjl, som bruges til 2 Rygstykker og Tapeter og saa mange grønne Silkefrynser, som behøves til begge Tapeter.

Under Vinteropholdet i Skanderborg fødtes der 12. December 1574 Kongen en Datter – Prinsesse Anna, der til sin Tid blev gift med Kong Jacob af Skotland og senere tillige af England.

I de samme Aar blev der opstillet Springvand i Slotsgaarden, og dette og Slottet forsynedes med Vand, der lededes udefra dertil gennem vidtløftige Vandledninger – muligvis helt oppe fra Hestehaven.

Der rekvireredes til »Vandkunsten« 3000 Render, 3000 Jernbøsser (formentlig Samlingsmuffer) og Masser af Jærnringe. Træet til Renderne\*) kom til Dels fra Gotland, men Render af El blev ogsaa anvendt.

Med Gjert Stenhugger afsluttedes 1573 Kontrakt om, at denne paa egen Bekostning og inden Paaske om et Aar skal lave en *Port af Sten* ved Skanderborg Slot og det til en *Brønd* samme Steds *nødvendige Stenværk* og udføre begge Dele paa det *skønneste og herligste* efter de af Kongen befalede Mønstre og Skabeloner. Lensmanden paa Helsingborg skal skaffe ham den nødvendige Hjælp til at bryde Stenene og transportere dem ned til Stranden, og Kongen vil selv skaffe Skibe til at føre dem til Aarhus.

Portindfatningen fik Skanderborg dog ikke. I de samme Aar ombyggedes det gamle Krogen Slot til Kronborg, og i en snæver Vending nappede man Skanderborgs Port, der er paa Kronborg den Dag i Dag.

*Vandkunsten* fik derimod sit nødvendige Stenværk\*) og stod i Slotsgaarden meget længe.

Jævnside med det store Byggeri gik Opførelsen af en Mængde mindre Bygninger omkring Slottet saasom Bryggers, Stegers,

Bagers, Smedie, Badstue, Slagtehus, Ridehus, Stald m. m. Endelig skal nævnes den store Port i Udenværket, lige indenfor Vindebroen over Strædet ind til Byen. Over Porten var indmuret den store Sten, som nu er indmuret over Opgangstilbygningen til Slotskirken. Den har Fr. II's Navneziffer, Rigsvaabenet og Aarstallet 1571. Udenværket og Porten er formentlig bygget samme Aar.

Bygninger udenfor Slotsgrunden, saasom Jærggaard og Kro samt Ladegaard skal ikke behandles her, hvor kun Slottet er Emnet.

I 1580 (31.–12.) skrives til Claus Glambeck, at da Kongen i en Fart vil have Arbejdet paa Huset i Skanderborg færdigt, skal han give Pligtfolkene sædvanlig Dagløn og tre Maaltider Mad om Dagen.

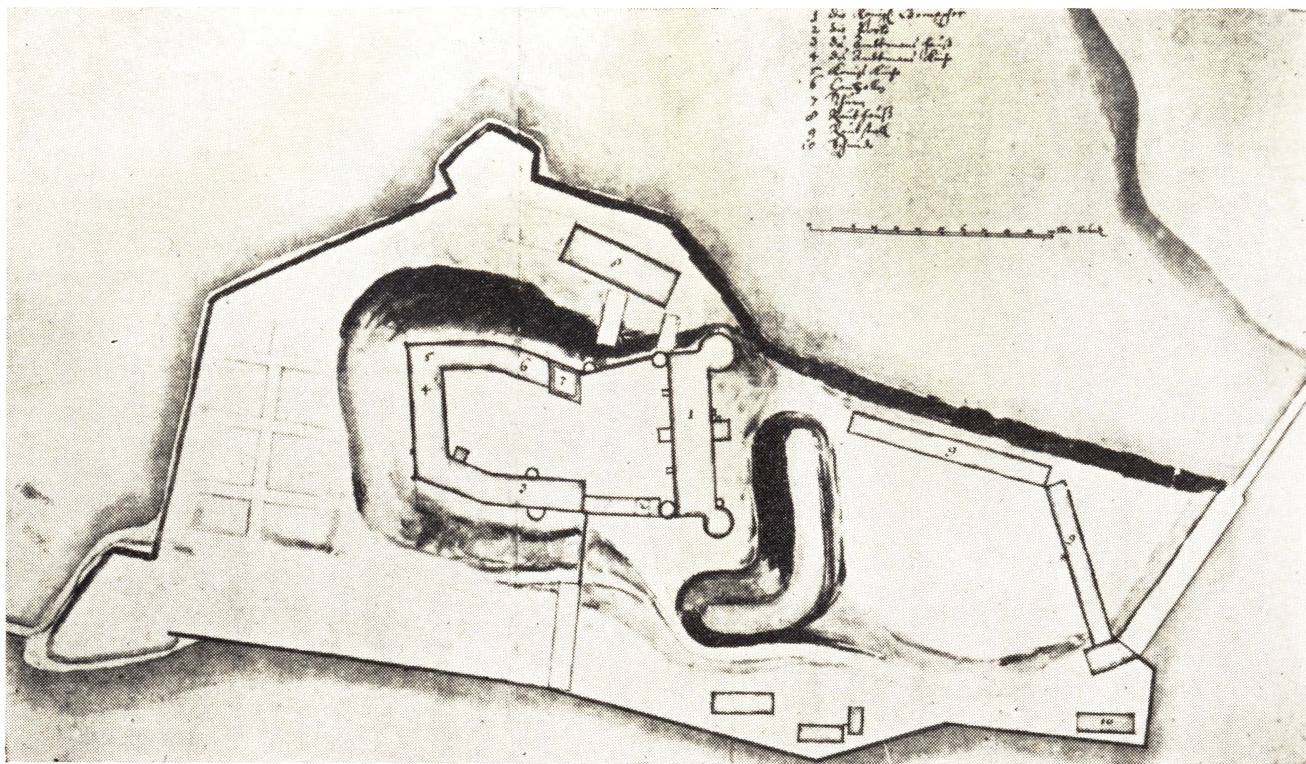
Hvad det er for et Hus vides ikke, men at det har været et betydeligt Byggeri, ses af at der 2.–3. 1581 udgaar Befaling til alle Kron-, Stifts-, Kloster-, Prælat-, Kannike-, Vikani-, Kirke- og Præstetjenere i de Skanderborg Slot og Aarhusgaard nærmest liggende Herreder, om at de hver af forskellige Slags Tømmer, som Kongen har købt i Norge, og som skal udskibes i Aarhus, skal køre et Læs til Skanderborg til Byggeriet der.

Det er af Mængden af Tømmer klart, at det er et betydeligt Byggeri, og der kan gættes paa, at det er Slottets Sydvestfløj – Køkkenfløjen – det drejer sig om.

I Forbindelse med dette Byggeri, der tillige kan have omfattet Reparationer og Forandringer, maa maaske ses, at Arent Kobbertækker faar (31.–12. 1581) Bestalling paa at tække nye Tage med Bly, Kobber og Skiffer paa Kronborg, Frederiksborg, Kolding, Skanderborg o. a., og at Herman Maler udfører Malerarbejde – og mulig Dekorations-do. – i Salen (Riddersalen) og i Kongens eget Kammer for den betydelige Sum af 200 Rdl.

Hvad blev der af *det oprindelige gamle Slot*? Det hvide Taarn blev staaende indføjet som et Led i det nye Slotskompleks. Resten blev revet ned. Brugbare Dele blev anvendt til det nye Byggeri, og Resten er vel, som det almindeligvis gaar, blevet solgt i Smaapartier, overladt Haandværkere og Arbejdere for mindre Extraarbejdsydelser, stjaalet, brændt eller paa anden Maade skaffet væk.

Resultatet af Undersøgelserne bliver, at *Fr. II's Slot er paabegyndt i 1562*. Byggeriet afbrydes i Slutningen af 1563 for først at



Fra Resens Atlas 1677

fortsættes i 1571. Kongefløjen, der er den ældste Del, samt Forbindelsesmuren med Vægtergang hen til det hvide Taarn er færdigt 1572. Lensmandsfløjen er færdig 1574, hvorimod Økonomibygningen med overliggende Kornmagasiner formentlig først er bygget færdig 1581.

Hvorledes saa nu Fr. II's Slot ud? Det var en firefløjet Renaissancebygning (dog undtaget det indføjede hvide middelalderlige Taarn, der blev Klokke- og Fangetaarn) opført i tre Stokværk og omsluttende en indre Slotsgaard. Slottet var bygget af røde Mursten og tækket med røde Tegl (Taarnene tækkede med Bly).

Østfløjen var Hovedfløjen og her fandtes Kongens og Dronningens Gemakker samt Riddersal og Slotskirke. For hvert af de udvendige Hjørner stod et rundt Taarn, mod Syd Kongens Taarn, mod Nord Dronningens Taarn og ud for de indvendige Hjørner to mindre Trappetaarne.

I Sydfløjen fandtes Lensmandens Bolig og Kontorer. I den østligste smalle Del af Sydfløjen fandtes Indkørselsporten til Slots-  
gaarden med et overbygget Taarn.

I Vestfløjen var Køkken og Forraadsrum og derover Kornløfter.

I Nordfløjen fandtes fra Vest mod Øst Borgstue og Cancelli, derefter Fange- og Klokketaarnet og endelig en meget svær Mur med udkraget Vægtergang for oven, som forbandt Fange- og Klokketaarnet med Østfløjen.

Et Billede fra Resens Atlas fra 1677 giver en god Forestilling om Slottets Udseende. Billedet er dog ukorrekt i flere Enkeltheder. Saaledes lader Resen Forbindelsen mellem Hovedfløjen og det hvide Taarn være en treetages Bygning, den var som nævnt en Mur med Vægtergang. Fortificationen kom først i Chr. IV's Tid (1617–20<sup>o</sup>).

— — —

I det foregaaende er givet en Fremstilling af en vigtig Periode i Skanderborg Slots Historie, nogen sammenhængende Fremstilling af Slottets hele Historie fra dets Bygning i tidlig Middelalder og til dets Nedbrydning i 1767 er ikke forsøgt. Interesserede henvises her til de i Notefortegnelsen nævnte Værker.

## NOTER

- 1) Hist. Aarb. 1926: C. M. Smidt: Borgholm og Klosterø, p. 205 f.f.
  - 2) Cancelliets Brevbøger ved C. F. Bricha o. fl. 1551–1588, der i det hele er Hovedkilden til denne Afhandling.
  - 3) I Befalingen af 1561 beordres kun Nedrivning af »Kirke med Søvnhus hvilket formentlig vil sige Abbedfløj og Dormitorium), Omgang (Fratergaard) og andre unyttige Huse«. Nogle Bygninger kan altsaa være ladt tilbage, hvad de faktisk ogsaa blev, men successive i Løbet af faa Aar forsvandt alt.
  - 4) En ypperlig Skildring af »Den nordiske Syvaarskrig« findes i: Troels Lund: Tider og Tanker IV Bog: Peder Okse, S. 147 f. f.
  - 5) Johs. Tholle: Hist. Aarb. 1926 p, 73.
  - 6) Af Samme Mening er Edv. Egeberg: Silkeborg Slot, 2. Del, p. 27.
  - 7) Bering Lisberg: Skanderborg, Hist. Aarb. 1909 p. 14. Samlinger til dansk Bygnings- og Kunsthistorie af Friis (Kbhvn. (1872–78), samme: Bidrag til dansk Kunsthistorie, Kbhvn. 1890–91.
  - 8) Cancell. Brevbøger. 12.–4. 1575, 24.–12. 1577.
  - 9) Chr. Holtet: Blade af Skanderborg Bys Historie.
- \*) Omkring 1926, da Grunden til Ejendommen Banegaardsvej 12–6 udgravedes, fandtes Trærør forbundne med Jærnbøsninger, maaske en Del af Slottets Vandledning – en anden Ledning førte vistnok fra Bakken og til Slottet.

## **Et Par forsvundne Landsbyer Skiping og Nyby**

I en udmærket, grundig og paa saavel Studier i Marken som dybtgaaende Arkivstudier opbygget topografisk Beskrivelse<sup>1)</sup> af Dover Sogn i Hjlemslev Herred nævner Chr. Heilskov, at der i Sognet har ligget en By, »Skibing«, som nævnes i Dokumenter fra allerede 1239 til noget hen i det 16de Aarhundrede, men som der-efter ikke nævnes mere, ligesom man ikke ved, hvor den har ligget.

Før jeg læste denne Afhandling, har jeg interesseret mig for den forsvundne By, og da jeg mener at kunne løse nogle af Gaaderne, skal her meddeles Resultatet af mine Undersøgelser.

Byens Navn, mener jeg, er ikke »Skibing« men »Skiping«, dels fordi det med en enkelt Undtagelse skrives saaledes, og dels fordi det etymologisk er det sandsynligste. Dover Sogn var stærkt bebygget allerede i Bronzealderen, og Byen er uden Tvivl en ældgammel ing-By, hvis Forled Skip formentlig betyder: Tømmerstok, Stok, Stav, Stavre. Byens Navn turde derfor være det samme som Stokkeby eller Stavreby og have Relation til Egnens tidligere betydelige Skovbevoksning.

Det, der tidligere har været bekendt om den forsvundne By, har man i det væsentlige fra et i Aaret 1606 optaget<sup>2)</sup> »Register och optegnelse, paa hvis breffue, som findis paa Schanderborg udi hvellingen, thes tilliggendis godtz och eiendom anrørindes . . .«, hvilken Registratur indeholder Fortegnelse over de Arkivdokumenter, der dengang befandt sig paa Skanderborg Slot, og hvilke for en Del er kommet dertil fra Klostrene, særlig Øm og Voer Klostre, da Kronen efter Reformationen inddrog Klostrenes Gods og efterhaanden lagde det ind under Lensmændenes Bestyrelse.



### I Registraturen nævnes følgende Dokumenter:

1239. Et latinsk Skøde fra Adser Svendsen til »Emcloster« paa »all hans rettighed och ejendomb udi Skybingh i Dauer Sogn«.
1260. Peder Mogensens latinske Skøde paa nogen Jord »udi Skipingh march«, som hans Fader købte af Tøger Hors.
1318. Niels Andersens latinske Skøde til »Emcloster« paa al hans Ejendom paa »Wester Skipingh march«.
1328. Thor Thygesens latinske Skøde paa al hans Ejendom paa »Wester Skipingh march«.
1362. Johannes Præsts latinske Mageskiftebrev paa al hans Ejendom paa »Wester Skipingh march« for Gods udi Torrild.
1385. Poul Olufsen, Præst i Aarhus, hans latinske Pantebrev paa en Gaard udi »Øster Skipingh«.
1480. Vidisse paa 2 Gaarde i »Skipingh« og en Gaard i Ring Sogn, kaldet Gammelgaard.
1490. Kong Hans Mageskifte paa 2 Gaarde i »Gammell Skipingh« for en Gaard i Elsted og en i Eskerod.
1502. Herman Andre, »doctorikirchelogen« (kanonisk Ret), Vidisse paa nogen Jord i »Skipingh«, som Peder Mogensens Fader skødede til Emcloster (se ovenfor under Aar 1260).
1514. Poul Knudsens og Mikkel Knudsens Tilstaaelse at have ingen Lod eller Del i »Skipingh« eller andet Steds i Dover Sogn.

Efter at have fortsat sig med ikke særlig lange Mellemlum i ca. 300 Aar forsvinder Navnet i Dokumentrækkerne.

Heri er dog maaske ikke noget særlig mærkeligt. Det er tydeligt, at Dokumenterne væsentligst angaar Øm Klosters Erhvervelser, og disse er muligvis omtrent hørt op noget før Reformationen, men man skulde kunne finde Navnet efter Reformationen, hvis da Byen ikke helt var forsvundet. Den er nemlig ikke den eneste By i Sognet, der er blevet borte. Den By, »Dover«, der har givet Sognet og Kirken Navn, er komplet borte, og af den lidt yngre Herredsby – lev – Byen Hjelmlev – er kun Navnet og et Par smaa Huse (»Hjelmlev Huse« syd for Hemstok) tilbage. – Byen kan ikke have været helt ubetydelig, eftersom der i Dokumenterne tales baade om Øster-, Vester- og Gammel Skiping, og dens Jorder maa høre under en af de nu eksisterende Byer i Sognet.

*Nygaarde* kan det trods Navnet ikke være; thi den nævnes allerede i 1343, og Byen har ikke saa store Jorder, at en hel By kan være spist.

Så er der imidlertid *Fiirgaarde*, som just dukker op i Slutningen af det 16de Aarhundrede, og jeg mener at kunne føre Bevis for, at vi her har den oprindelige Skiping By.

Der er bevaret nogle af Skanderborg Lens Jordebøger og Skanderborg Lens Regnskaber.

Skanderborg Lens Jordebog for 1573 (den ældste, der findes) over Ømclosters guodtz udj Hielmsløff Herred nævner i Dover Sogn foruden Stednavnene: Siim, Nyegaard, Boijs (∴Boes), Sveistrup, Biestrup, Hemstock, Illerup og Alekengaardt ogsaa Skiebingaardt med følgende 4 Bønder:

Jens Fisker, Rasmus Matzen,  
Jenns Sørensen, Anders Rasmussen,

der alle svarer samme Afgift.

Jordebogen 1575 har igen »Skiebingaardt« med 4 Bønder, hvoraf de tre er de samme som i 1573, men i Stedet for Rasmus Matzen er nu kommet Michell Rasmussen – formentlig en Søn.

Jordebogen 1581 har igen »Skiebingaardt« med Navnene Jens Fisker, Jenns Sørensen, Michell Rasmussen og Anders Rasmussen, og af Gaardene svares samme Ydelser som i 1573. De følgende Jordebøger (1604, 1609 etc.) har ikke Skiping, men derimod udviser Skanderborg Lens Regnskaber 1581–82, at Rasmus Jensen i Siim i disse Aar har solgt Tømmer fra Kronens Skove til Michell Rasmussen og Seffren Andersen i Fiirgaarde, og desuden nævnes under Fiirgaarde »Peder Christensen paa Siim Schouff«. Skanderborg Lens Regnskaber 1594–95 udviser, at førnævnte Rasmus Jensen »wji Siim« i disse Aar »ephter hanns Registers Ydelse haffuer soldt« Tømmer fra Kronens Skove til Michell Rasmussen og Jens Jonessen i Firgaarde. Efter dette kan der ikke være Tvivl om, at Fiirgaarde og Skiping er en og samme Lokalitet.

Altsaa, et Stykke hen i det 16de Aarhundrede, sker der noget med den gamle By Skiping, der efterhaanden var blevet delt i Vester, Øster og Gammel Skiping. Om det er total Ildebrand eller anden voldsom Ødelæggelse, kan der kun gættes paa. Nogle Ejendomme er formentlig blevet nedlagte eller gaaet ind under Naboer (Siim, Hemstok), medens Resten af Beboerne, nemlig 4, byg-

ger paany og kalder deres By for Skippinggaard, der maa opfattes som en Pluralisform.

I Slutningen af Aarhundredet er Gaardenes Antal fire, og man begynder derfor at kalde Byen for Fiirgaarde, og det gamle Navn glemmes ganske og forsvinder.

## NYBY

er en anden af Skanderborgegnens forsvundne Landsbyer.

Man ved om den, at Sognepræsten i Skanderup-Stilling, som boede »her for Slottet« (Skanderborg) fik Tiende af den.

Den er blevet nedbrudt og nedlagt noget før 1573, og herefter var der altsaa ingen Tiendeindkomst til Præsten – Hr. Jens Frandsen<sup>3)</sup>, – hvad han selvfølgelig ikke var godt fornøjet med. Han klagede sin Nød til Kong Fr. II, der under 17. Juni 1573 befaler<sup>4)</sup>, at da Nyby for nogen Tid siden er bleven nedbrudt og *Ejendommen lagt til Kongens Ladegaard*, og da Præsten derover har mistet den Tiende han fik af samme Nyby, saa skal han til Vederlag have Kronens Part af Tienden af Gram By og bekomme Olden til 30 Svin i Kronens Skove, naar Olden er.

Det var sikkert ikke noget daarligt Vederlag Hr. Jens Frandsen fik, da Gram By utvivlsomt var større end Nyby, og 30 Svins Olden var heller ikke at kimse ad.

Hvor laa nu denne Nyby?

Da den er inddraget under Kongens Ladegaard, hvad udtrykkeligt siges i Kongebrevet, skal den findes paa de Jorder, der hører ind under nuværende Ladegaarde – inclusive Edelsborg og Mallinggaard.

Det gør den ogsaa. Ca. 80 m Syd-Syd-Vest for Mallinggaards Hovedbygning hæver sig et lille Bakkedrag, der falder mod Vest og Syd.

Paa denne Bakke, der iøvrigt ligger ved en gammel Vej, der fører fra den gamle Aarhus Landevej til Frueringvejen, findes i Jorden Bygningsrester af en Del Boliger. Det meste har Plov og andre Markredskaber taget, men endnu kan man støde paa Rester af Stenpikning o. lign., ligesom der er fundet Dele af Haandkværne og andre Smaating<sup>5)</sup>.

Der er ingen Tvivl om, at der laa Nyby.

#### NOTER

- 1) Historisk Samfunds Aarb. Aarhus Stift 1935, S. 38.
- 2) Ældste danske Arkivregistraturer I.
- 3) Jens Frandsen, Præst til Skanderup-Stilling ca. 1561-83.
- 4) Kancell. Brevbg. - Karl Hansen, S. 20, - Chr. Holtet: Blade af Skanderborg Bys Historie
- 5) Jeg har at takke Proprietær cand. polyt. Baastrup, Mallinggaard, for villig Oplysning om Markfund.

## **Chr. den Fjerdes Skib paa Skanderborg Sø**

I halvtredie Hundrede Aar gik det igen i enhver Fremstilling af Danmarks Historie, at *Chr. IV* som Barn, *under Formynderregeringen*, havde lært Sømandsskab paa et dertil indrettet Skib i Skanderborg Sø. Ingen fandt paa at opponere herimod, ikke mindst fordi *Hofprædikant Lauritz Jacobsen* i sin Ligtale (18.–11. 1648) over *Chr. IV* havde udtalt det, og fordi der findes under 2. *Aug. 1595* et Missive til Lensmanden i Aarhus *Knud Brahe*<sup>1)</sup>:

»Kongen sender nu sit Skib, *Engelen*, som Kort N. er Skipper paa, til Aarhus med en Ladning Tømmer, som skal til Skanderborg til det Skib, Kongen lader bygge der. Knud Brahe skal skaffe saa mange Vogne, som behøves til at føre Tømmeret til Slottet og skaffe Skipperen og hans Folk frit Ophold med Øl og Mad«<sup>1)</sup>.

I 1893 udgav den ansete Historiker og uovertræffelige Skribent Professor *Troels Lund* Værket »*Historiske Fortællinger*« med Underafsnit »*Christian den Fjerdes Skib paa Skanderborg Sø I–II*«, senere indarbejdet i Rækken: *Tider og Tanker*, København 1911, V Bog S. 1–17, VI Bog S. 230 f. f.

Med tilsyneladende ubestridelig Logik, med Autoritet i sit enestaaende Kendskab til Danmarks indre Historie i det 16. Aarh. og med hele sin blændende, stilistiske Virtuositet gaar *Troels Lund* imod den nedarvede Antagelse og kommer til det Resultat, at der savnes ethvert Grundlag for Paastanden om, at Kong *Chr. IV* som Dreng fik en sømandsmæssig Uddannelse paa et mindre Orlogsskib, der var bygget til dette Formaal paa Skanderborg Sø.

Skanderborg blev berøvet den Idyl, der laa bag Beretningen om Skibet og den vordende Konge som Sømandslærling, og det blev god Sport for Fremmede at drille Byens Indfødte dermed.

I senere historiske Fremstillinger (ogsaa i *L. Thane: Skanderborgs Historie* 1908 p. 20 j. j.) fremstilledes da ogsaa med Støtte i

Troels Lunds Værk Beretningen om Kongens Oplæring i Sømandskundskab paa Skanderborg Sø som noget, der savner enhver Realitet.

Alle lod sig dog ikke overbevise. Nogle, fordi fornyet Prøvelse af Dokumenter syntes dem at vise, at det sidste Ord næppe var sagt i Sagen, og andre fordi deres Intuition sagde dem noget andet.

Til disse sidste hørte gamle *Kirkebetjent Molbeck*, der har forevist Slotskirken for Tusinder. I sin Beretning glemte han aldrig at fortælle om Chr. IV's Ungdomsoplærelse paa Skanderborg Sø. Naar man modsagde ham og henviste til, at den historiske Viden-skab nu sagde noget andet, var hans Svar: Det bryder jeg mig ikke om. Naar jeg gaar hernede ved Søen og fordyber mig i Minderne og drømmer, saa føler jeg, at det er sandt.

I 1943 har Orlogskaptajn Preben Holck i Historisk Tidsskrift (10 R. IV . S. 485. f. f.) offentliggjort en ny Undersøgelse, der fører til et fra Troels Lund forskelligt Resultat, og da en virkelig Redegørelse af alle de historiske Kendsgerninger formentlig ikke bør savnes i en Skanderborg Bog, skal i det efterfølgende – idet ingen Originalitet prætenderes – forsøges en Dokumentation og en Fremstilling pro et contra.

Først Laurits Jacobsens Beretning.

Det paagældende Afsnit i den trykte Ligprædiken<sup>2)</sup> lyder saaledes:

»Efterdi hans prinselige Naade har set disse sig af Gud tilbetroede Kongeriger og Lande med deres Situation saaledes at være beskafne, at de uden god Kundskab paa Søfarten og hvorledes et Skib i Fejde og Freds Tid, i Fægten og ellers, skulde regeres, ikke vel kunde forestaa langt mindre beskærmes og forsvares, har han fattet synderlig Lyst til samme Kunst af Fundamentet at lære.«

»Hvorfor, da hans prinselige Naade paa Skanderborg Slot, som hos en dyb og vidt begreben Sø er beliggende, sine Studier og Exercitier en lang Tid har øvet, har han af de ham tilforordnede regerende Rigens Raad erlanget, at paa samme Sø blev bygget et Skib, som med Master, Takkel og Sejl og anden Redskab i alle Maader som et stort Orlogsskib er monteret og udstyret. Hvortil de forstandige og forfarne Skibsfolk er forordnede, som med ham paa Søen have

omsejlet og ham i alt det, som til Søfarten hører, flitteligt undervist, saa at hans prinselige Naade derefter endog i Storm (og) Uvejr for sig selv har vidst et Skib at regere og alt Redskab derpaa, fra højest til nederst, med sit rette Navn egentlig at nævne.«

Som det vil ses, beretter Lauritz Jacobsen, at Chr. IV under Formynderregeringen »en lang Tid« har boet paa Skanderborg Slot og øvet sine Studier og Exercitier, og at han derefter har erlanget af Rigens Raad bygt paa Skanderborg Sø et som Orlogsskib monteret Skib, hvormed han har Søen omsejlet, og hvorpaa han af forordnede, forstandige og forfarne Søfolk er bleven flittelig undervist.

Heroverfor gør *Troels Lund* gældende, at Chr. IV's Stilebøger samt de forskellige udgivne Regeringsbreve viser, at Chr. IV fra Faderens Død i 1588 og til hans Kroning 29. August 1596 kun har haft ganske faa og ganske kortvarige Ophold paa Skanderborg Slot.

Men saa er der Ordren af 2. August 1595 om »Engelen«, som skal sejle til Aarhus med en Ladning Tømmer til det Skib, Kongen lader bygge der. Her er formentlig Baggrunden for Lauritz Jacobsens Beretning. Han vidste, at der engang var lavet et Orlogsskib, der var bestemt til at sættes i Søen ved Skanderborg, og han har, uvidende om, at Chr. IV ikke under Formynderregeringen havde noget varigere Ophold i Skanderborg – sluttet, at Skibet skulde bruges som Undervisningsfartøj.

I Sommeren 1595 var Chr. IV 18<sup>1/2</sup> Aar gammel. Tidlig modnet havde han allerede derforinden sejlet med Flaaden til Aalborg, paa egen Haand sejlet til Meklenborg og tilbage igen, og Kundskab til Orlogsskibes Bygning, Udrustning og Tiltakling havde han haft rigeste Lejlighed til at erhverve sig paa Holmen i København. En Miniature af et Orlogsskib paa Skanderborg Sø kunde ikke have nogen Tillokkelse for ham, og tilmed var han i 1595 kun i Skanderborg ganske faa Dage – formentlig fra 15.–25. Aug. – og det er ganske usandsynligt, at han nogensinde har set Skibet i Søen, da det ikke kan have været »sat sammen« paa dette Tidspunkt, hvis det i det hele nogen sinde blev det.

Efter sit kortvarige Ophold her rejste han iøvrigt til Tyskland paa Frierfærd.

*Troels Lund* henviser herefter den gamle Beretning om Chr. IV's Undervisning i Søfart paa Skanderborg Sø til Sagnetes Verden.

Troels Lunds Bevisførelse for, at Chr. IV ikke kan have tumlet sig med et Skib paa Skanderborg Sø er uigendrivelig, naar man holder sig til den Tid, han var mindreaarig Regent under Formynderskab, men Billedet skifter Karakter, hvis man gaar blot et Par Aar længere tilbage, og der bliver da Mulighed for, at der, Misforstaaelser til Trods, er Sandhed i Lauritz Jacobsens Beretning og i en 250-aarig Tradition.

*Holch* paa viser, at der allerede i 1583 fandtes et mindre Skib paa Skanderborg Slotssø, og 13.–2. 1584 udstedtes Ordre til Rente-mester Christoffer Walkendorf om ufortøvet at sende en Del Skibsredskab til det Rostocker Skib<sup>o</sup>), som Kongen en Tid lang havde brugt ved Skanderborg Slot og fremdeles vilde bruge denne Sommer.

*Kong Fr. II* lagde i sine senere Aar, belært af Erfaringer fra Syvaarskrigen, Vægt paa at udbygge Danmarks Sømagt, og det er ikke usandsynligt, at Rostocker Skibet er blevet brugt til at give Tronfølgeren nogen indledende Undervisning i Sømandsskab, medens Kongen dette Aar – fra 2.–5. til 3.–6. – opholdt sig her i Skanderborg.

Det blev imidlertid ikke herved. I Vinteren 1586–87 lod Kongen bygge en Brandjagt paa Skanderborg Sø. Et saadant Fartøj var en let Fregat med Raasejl og armeret med lette Kanoner.

Den 20. Novbr. 1586 bestemmer Kongen, at han agter at lade Sønnerne *Hertug Christian* (IV) og (hans yngre Broder) Hertug Ulrich »blive liggende for en Tid« i Skanderborg, hvortil der skal udses bekvemme Kamre til dem og deres »Tugtemester«, og selv opholdt Kongen sig paa Slottet fra Slutningen af Decbr. 1586 til 18. April 1587.

Denne Brandjagt har formentlig været sejlklar i Slutningen af Februar Maaned, hvor Skanderborg Sø som oftest er isfri. Prinsen har sikkert tidlig og sildig været paa Byggepladsen og derefter paa Skibet. Et indirekte Bevis herfor har man deri, at der i 4 Maaneder kun er skrevet en eneste latinsk Stil, medens der ellers blev skrevet 2, 3 ugentlig.

Den skriftlige Undervisning har tydelignok været indstillet i



denne Tid, og man tør derfor, som *Holck* skriver, »gaa ud fra, at Tiden har været benyttet til at give Prinsen Undervisning i Skibsbygning, medens Brandjagten blev bygget, og efter Søsætningen en ligesaa grundig Uddannelse i Tiltakling, Sømandsskab og Sejlads, netop som det anføres i Ligrædikenen«.

Senere paa Aaret, efter at Prinsen er kommet til Haderslevhus, plager han sin Fader for at komme til Skanderborg, hvortil han gerne vil igen. – Mon det ikke er Skibet, der trækker?

Der er altsaa adskillige andre Kendsgerninger end Lauritz Jacobsens Beretning, der tyder paa, at Overleveringen om Øvelses-skibet paa Skanderborg Sø er en Realitet. Dertil kommer – jfr. stadigt *Holck*, – at der fra *England* haves udførlige Oplysninger om et lignende Skib, som noget senere (1604) blev bygget til Øvelse for Chr. IV's Søstersøn, den 10aarige Prince Henry, og som han kunde sejle med paa Themsen ovenfor London Bridge, »which was to be like the work of the Ark Royal, battlement wise«.

Dette Skib, der havde en Køllængde paa 25 Fod og en Bredde paa 12 Fod, hvilket svarer til en Længde over Stævnene paa ca. 35 og en Totallængde paa ca. 45 Fod, var i et og alt udstyret som sin Original og forsynet med baade Kanoner og Ammunition.

Der er intet til Hinder for, at Skibet paa Skanderborg Sø, trods sit og Søens Lidenhed, kan have været en Kopi af et Orlogsskib, naar det vitteligt har kunnet lade sig gøre i England, og det ligger jo nær med *Holck* at antage, at Chr. IV's Søster, Dronning Anna, kan have udvirket, at hendes Søn fik et lignende Skib at sejle med og øve sig paa, som hendes Broder havde haft i samme Alder.

Saa kommer der en meget væsentlig Ting, som Troels Lund og de, der har fulgt ham, har ladet upaaagtet, men som *Holck* fremdrager.

*Skibet (Skibene) paa Skanderborg Sø er nemlig ikke enestaaende.* I Marts 1592 udsaa Chr. IV paa Holmen »et lidet Skib«, som han lod føre til *Frederiksborg Slot* og hvortil senere sendtes 3 smaa Ankre, og 3. Juli s. A. blev det, da han besøgte *Tyge Brahe* paa Hven, aftalt, at *Tyge Brahe* skulde modtage nogle unge Mennesker til Undervisning, for at de kunde dygtiggøres, saa Flaaden dermed kunde komme i god Stand.

I 1594 bygges paa Bremerholm en ny Jagt, der ligeledes føres til *Frederiksborg*, og samme Aar sendes dertil endnu en Jagt, en

saakaldt »Esping«, der var en Slags Kuttere, som fulgte de store Orlogsskibe i Søen, og de var saa store, at de havde deres egen Skibsbaad.

I Aarene fra 1595 til 1599 blev der bygget flere større Skibe ved selve Frederiksborg, og til sidst var der en lille Flaade bestaaende af *et Orlogsskib og mindst 5 mindre Skibe* af forskellige Typer.

Hvad var Meningen med disse Skibe paa en lille Slotssø?

Det var et Led i Chr. IV's fra ganske unge Aar paabegyndte, maalbevidste Arbejde paa at skabe rette og tidssvarende Skibstyper, og under Forsøgene med Bygning af smaa Prøveskibe forbandt han sine matematiske Kundskaber med Skibsbyggerens og Sømandens praktiske Erfaringer til Opnaaelse af bedstegnede Skibstyper. Den moderne Skibskonstruktion hviler iøvrigt den Dag i Dag paa nøjagtige Modelforsøg. Set paa Baggrund af Byggeriet af Skibe ved Frederiksborg paa Frederiksborg ganske lille Slotssø faar det Skib, der skal sættes i Søen ved Skanderborg i 1595, og hvortil Tømmer sendes til Aarhus med Skibet »Engelen«, en ganske anden Belysning.

Og det blev ikke ved det ene Skib.

I Aarene derefter er der her som ved Frederiksborg blevet bygget, eksperimenteret, sat Skibe i Søen og taget Skibe op igen.

Et Lensregnskab haves for 1604, og det ses deraf, at der da fandtes ikke mindre end 5 »store Skib«, 4 *Rofartøjer samt en større Pram ved Skanderborg Slot.*

Fra samme Aar haves et Misive, hvori *Lensmanden paa Skanderborg, Peder Mund*, befales mod Betaling at bespise den Baadsmand, som tager Vare paa de Skibe, der ligger i Søen her ved Slottet<sup>5</sup>).

I 1608 lod Chr. IV bygge endnu et Skib ved Skanderborg, hvilket ses af, at der 25. Novbr. beordres sendt »en Borer til Skanderborg, som skal bruges til det Skib, som Kongen agter at lade bygge fra ny af der«.

30. Novbr. faar *Caspar Markdanner, Koldinghus Len*, Ordre til at sende Jørgen Bertelsen, Christen Hansen i Seest og Anders Mortensen til Skanderborg, da Kongen vil bruge dem til at arbejde paa et Skib, som er opsat der<sup>7</sup>), og 24. Decbr. faar Carl Bryske i Aarhus Ordre til at udtage 2 Skibstømmermænd, der kan lave godt *Kravelværk*, og sende dem til Skanderborg.

Maaske er det til Ornamentering af dette Skib, at der 8. Jan. 1609 beordres sendt en *Billedhugger* fra Viborg til Skanderborg<sup>8)</sup>.

Om Armeringen af Skibene ved Skanderborg giver det en lille Antydning, at der 1.–10. 1608 blev afskibet 6 *Kobber Quarter Slanger* (d. e. Kanoner), 6 *Skibslader (Raperter)*, 200 *runde Kugler paa 2 Pund* og 2 *Geværer med Fyrlaase til Skanderborg*.

Endnu saa sent som i 1616 bygges et nyt Skib ved Skanderborg Slot, hvortil der 19.–11. beordres oversendt det nødvendige Redskab, Takkel og andet, der maatte behøves<sup>9)</sup>, og dette Skib har maaske været tiltænkt som Uddannelsesskib for Christian IV's Søn, den 13aarige Prins Christian. – I 1617 befales, at »*Skibene skal lægges ved ,Æbelø'*«<sup>10)</sup>, og i 1619 faar Lensmand *Lauritz Ebbesen* i Skanderborg Ordre til at betale Skibsbyggeren ved Kolding 80 Daler for at gøre det Skib færdigt, *som ligger der ved Slottet* (altsaa Skanderborg), hvortil Kongen vil sende ham 2000 *6-Tommers Spigere*<sup>11)</sup>. Denne Spigerdimension taler højt om Skibets Størrelse.

Af alle disse Momenter, som Troels Lund har ladet ganske uomtalt, drager Holck følgende, som det maa synes, ganske rigtige og logiske Slutninger, at Hofprædikant Laurids Jacobsens Oplysninger ingenlunde er uden Realitet, hvorfor de da ogsaa fik Lov at staa uimodsagte i ca. 250 Aar. Ganske vist har L. J. taget fejl, naar han henfører Chr. IV's Uddannelse i Skanderborg Sø til Formynderregeringens Tid, men det er overvejende sandsynligt, at han i tidligere Drengaar, medens hans Fader levede, netop har faaet denne Uddannelse her.

Det staar dernæst fast, at der har været udfoldet et betydeligt Skibsbyggerarbejde her, og at der baade i Kong Fr. II's Tid og i Kong Chr. IV's Tid har været store Skibe i Søen. Naar Chr. IV formaade at skabe en Orlogsflaade med Skibe, der efter Datidens Forhold maa betegnes som særdeles fremragende, var det først efter langvarige og mangeaarige Prøvearbejder og Forsøg – ikke mindst ved Skanderborg og i Skanderborg Sø.

Et mærkeligt Syn maa det have været, da saa store Skibe bevægede sig paa vor idylliske Sø, hvis Overflade nu kun røres af smaa Baade, hvoraf endda kun enkelte bærer Sejl. Er der ingen synlige Minder tilbage derfra?

Ikke sikre, og maaske dog.

I *Skanderborg Museum* findes nogle runde Stenkugler, som er Kanonkugler af ældre Type, og som kunde udskydes efter først at være beviklede med Værk, som kom i Brand ved Udskydning og tillige virkede som Brandkugler. De kan hidrøre fra Skibene.

Ved Tyskernes Udgravning i 1944 af det ellers tilfyldte Stræde, der forbinder Lillesø og Storesø og adskiller Slotsholmen fra Dyrehaven, fandtes foruden en svær Fortøjningsring, Rester af en sunket meget svær Skibsbaad af Egetræ. Dette er muligt de sidste Rester af Chr. IV's Flaade paa Skanderborg Sø.

#### NOTER

- 1) Cancell. Brob. 1593–96 p. 517.
- 2) Førstelig Leffnetzs oc Døds Speyl... der den Stormeetigste oc Høgborne Konning Christian den IV høysørgelige Ligbegengelse klagelig bleff holden udi Vor Frue Kirke i Kiøbenhaffn d. 18. November 1648. Nogenlunde fremviist aff Lauritz Jacobsen, Hoffprædikant (Prentet udi Kiøbenhaffn 1649).
- 3) Formentlig et Skib, som var blevet opbragt, da Fr. II 1583 understøttede sin Svigerfader Hertug Ulrich af Meklenborg i Stridigheder med Rostock, og som – paa Blokvoagne? – kan være bragt hertil fra Aarhus. – Se P. Holck anførte Afhandling p. 487.
- 4) Cancell. Brob. 1586, 614.
- 5) Cancell. Brob. 1604, 126.
- 6) Cancell. Brob. 1603, 08, 764, 767 og 1609–15,2.
- 7) Cancell. Brob. 1616, 98.
- 8) Cancell. Brob. 1617, 141.
- 9) Cancell. Brob. 1619, 38. –

## Illerup Vandmølle

Den nuværende Skanderborg--Ry Landevej er en Del af den gamle *Skanderborg--Viborg Landevej*.

Fra Byporten gik den ud ad Vestergade over Korsvej, slog en Bue langs Kanten af Skanderup Skov, hvorefter den omtrent ved Jernbaneoverskæringen faldt sammen med Ryvejen\*). Straks herefter førte den til Illerup Aadal, hvis Vandløb danner Skel mellem Skanderup Sogn (Vrold Udmarker) og Skanderborg Markjorder paa den sydlige og Dover Sogn paa den nordlige Side.

Over Aaen fører *Illerup Møllebro*, der langt ned i Tiden har været et vanskeligt passabelt Sted, hvor selv en Konge maatte køre langsomt, hvorfor da ogsaa Skanderborg By's Borgere valgte dette Sted til at overrække Kong Chr. VI en Supplik, da han den 30. Maj 1740 passerede Aadalen paa Vej fra Allinggaard!).

Landsbyen Illerup, der i længst forsvundne Dage var et Sogn, har haft, hvad et hvert rigtigt Sogn burde have, nemlig Mølle, Kirke og Kro. Illerup hørte under Øm Klosters Gods, kom efter Reformationen under Kronen og i Skanderborg Lens Jordebøger fra 1575 og 1578 er Illerup Mølle ansat til en Skat af 5 Ørter Mel aarlig, men derefter forsvinder den af Regnskaberne. Hvor den nøjagtigt har ligget, vidste man ikke, thi Ryvejens Dæmning over Aadalen og nuværende Bro er af ret ny Dato.

Den gamle Illerup Aa var en dejlig Aa. Som en blinkende Staal-

---

\*) Angaaende Skanderborg--Viborg Landevejen, se Chr. Heilskov: Fordums Landeveje i Aarhus Amt, Hist. Aarbog, 1913 pg.1 ff.

orm snoede den sig gennem den grønne blomsterspættede Eng i Krumninger og Sving, omkranset med Elletræer, mellem hvis Rødder og Trunter Vandet klukkede ud og ind og dannede Høller og Huler. Aaen, der har et ret stærkt Løb og de fleste Steder ren Sandbund, var et Eldorado for Ørreder, og det var en dejlig Aa at komme til for en Sportsfisker, der ikke begærede Rekordfisk.

I Forsommeren (1947) rettedes Aaen ud efter lige Linier, og det var at vente, at man kunde komme paa Spor af den gamle Mølle, hvis Beliggenhed var ganske ukendt. Den 29. Maj meddeltes det mig, at man var stødt paa Levn, og jeg foretog en Undersøgelse bistaaget af *Ingeniør Anders Jespersen*<sup>2)</sup>, Odense, der gennem flere Aar har ofret sig for Studiet af gamle Vandmøller.

Det hele tog sig straks ret forvirret ud. Paa højre (nordlige) Side af Skanderborg-Ry-Landevejsbroen over Aaen var denne stemmet op, og paa venstre (sydlige) Side var det nye Aaløb delvis gravet. Hvor det faldt sammen med det gamle Aaløb, laa Aalejet delvis tørt, men i enkelte Høller pjaskede endnu nogle Smaaørreder, der ikke i Tide havde absenteret sig, forvildede rundt til et let Bytte for ivrige, fiskelystne Dreng, og i Dynd og under Kampesten skjulte en Del smaa Aal sig. Egetræs-Pæle og Bjælker var tagne op i Mængder og laa paa Aabredderne i oversavet og itu-hugget Tilstand sammen med mægtige Kampesten, Rester af Planker og Brædder, samt Brokker af Fraadsten, Mursten, Tegl og Mørtel. I Bunden af Lejet stod dog stadig Mængder af nedrammede Pæle, og i Aabreddens Sider stak Bjælker, Planker og Fjæl frem.

Efterhaanden blev man dog klar over, at Fundet i Hovedsagen faldt i 5 Afsnit – jfr. hosstaaende af Ingeniør Jespersen paa Grundlag af Hedeselskabets Reguleringskort udarbejdede Plan, hvortil bemærkes, at det gamle Aaløb er vist med Zig-Zag Linier og det nye Aaløb med stiplede Linier. (Kort I).

Faa Meter til Venstre (Syd) for Landevej's Broen (Planen A-C) var en Mængde Pæle i Aaløbets Bund og Sider. Det var svære nedrammede Stolper af Eg, men ogsaa enkelte af Ask og Bøg og en Del simple nedrammede Rafter. Ved A stod man utvivlsomt overfor et *Stemmeværk*, der efter de fundne forarbejdede Spunspæle, Tværbjælker og Stenpakningerne i Aabreddernes Sider har været udmærket egnet til Formaålet.

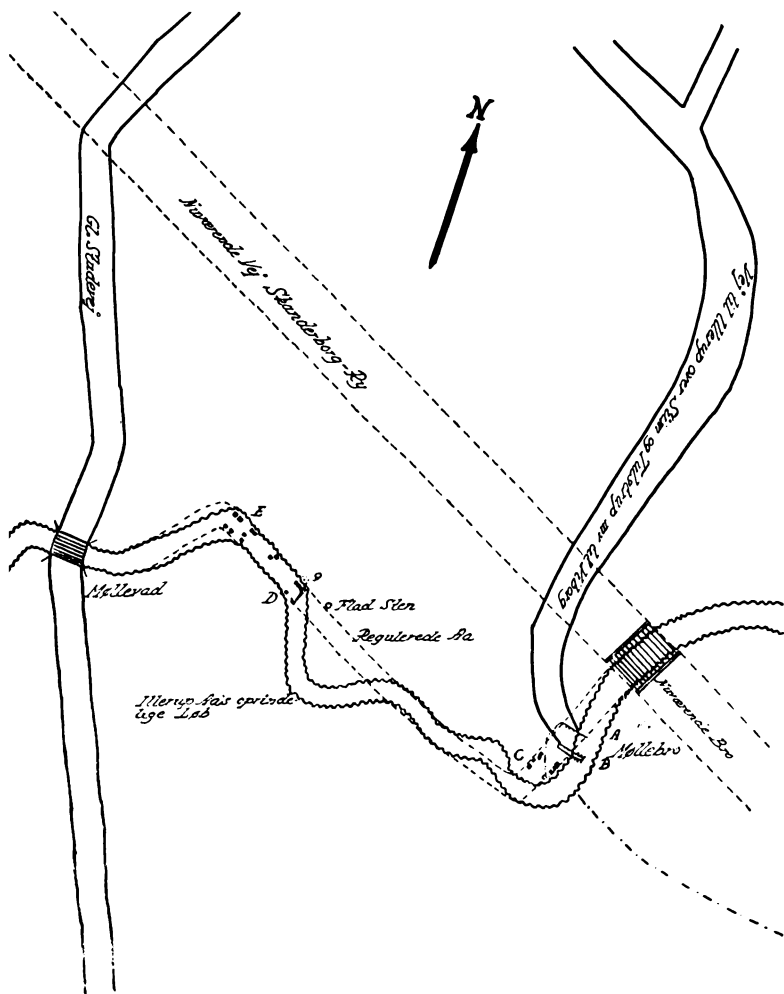




Fig. II. Stykke af Vandhjulskransen  
fra den ældste Mølle

C fandtes en Mængde Funderinger. Vandmøllens Bygninger maa have ligget fra *B* og henover *C*, men den nøjagtige Placering er en Hemmelighed, der ligger skjult i Aaens ikke udgravede høje Brinker.

Den fundne Del af Vandhjulet er meget interessant, idet den viser, at Møllen ikke, hvad man kunde have ventet, har været en primitiv *Skvatmølle*, men at den har haft *Underfaldshjul* med en Diameter af 3,40 m. Typen er en i Dag ret sjælden kendt, idet *Skovlene* har været paasadlet Kransen ved Hjælp af Stole. Paa Dansk findes intet Ord herfor, men paa Tysk benævnes det »Strauberrad« (Engelsk, paddle wheel) i Mod-

Ved *B* fremkom et andet Pæleværk, hvis Betydning er noget usikker. Det tydedes som en Bro, der maaske har været ombygget flere Gange, og den gamle Skanderborg-*Illerup-Viborg* Landevej sigter jo ogsaa herpaa<sup>3)</sup>.

Mellem *B* og *C* fandtes et Par Brudstykker af gamle, tyndslidte *Kværnsten*, et Stykke af en *Hjulkrans* samt Planker og Fjæl, der var tydeligt mærkede af *Ild*, og endelig fandtes Stykker af *Fraadsten*, *Munkestensbrokker*, en hel *Munke-tagsten* (*Nonne*) og en Del *Potteskaar* af gamle Typer. Ved



Fig. III. Delvis forkullet gennembrændt  
Plankestykke fra den ældste Mølle



sætning til »Staberrad« (bucket wheel), der er et Vandhjul med Skovlene indstemmet i Hjulkransen. Strauberräder (paddle wheels) findes næppe mere herhjemme, efter at *Lindved Mølle*, Odense Amt, i 1945 fik Turbine.

Et betydeligt Stykke længere nede af Aaen ved *D* var igen Bygningsrester. Her var ogsaa en Del meget svært Tømmer og Kampesten taget op, men endnu stod meget Pæleværk, og der var i begge Aabredder en Mængde Mursten, hvoraf dog en Del var sintrede og deformede, enkelte Tagsten (Vingetegl) af gammel, svær Type og en Del Potteskaar. Det mest interessante Fund her var et Stykke af en *Hjulplade*, der har haft sin Funktion i et kombineret Kværn-Kron-drev, og et Stykke af en tyndslidt Kværnsten af Granit.



Fig. IV. Svær Bjælke, hvorpaa ligger en Munke-tagsten og et Stykke Vingetegl. I Midten Brudstykke af en Kværnsten og en Del af en Hjulplade. I Forgrunden Stykke af Hjulkrans

Denne Sten, hvis Diameter kan udregnes til 1,30 m, har en *Feltbilning*, der viser, at Stenen har været *recht-gaaende*. Hvis det maa antages, at Møllen har været en »*Et Trins Mølle*«, hvad der næsten er givet med de beskedne Effektmængder, der har været til Raadighed i denne lille Mølle, bliver Konklusionen – naar det antages, at ogsaa denne Mølle har haft Underfaldshjul – at selve Mølleværket har ligget paa Aaens venstre Bred, hvad man ogsaa kunde vente efter dens Beliggenhed i Forhold til Studevejen.

Murstensresterne i begge Aabredder viser dog, at Møllehuset har været bygget over Aaen. Lidt længere nede ad Aaen – mod Vest, ved *E* – kom et femte System af Pæle – dog af ringere og spinklere Dimensioner. Tydningen heraf kan kun blive usikker. Der kan gisnes paa en Art Aalegaard eller en Slags Fælde for Søorreder under Opgang fra Mossø.

*Af Fundene kan altsaa sluttes, at der efterhaanden har ligget*

to Vandmøller ved Illerup Aa, en ved B-C og en ved D. Møllen ved B-C er den ældste, hvad fundne Lerskaar viser, men hvor gamle er Møllerne, og hvorfor er de gaaet ned?

Der er bevaret et Synsbrev fra 1416, hvorefter Illerup Mølle-dam »opstier« mere end 1 Læs Eng til Illerup, som ligger under Øm Kloster<sup>4)</sup>). Dette refererer sig utvivlsomt til Møllen B-C, hvis Dam maa have strakt sig under nuværende Landevejsdæmning og et godt Stykke til højre (Nord-Nord Øst) for denne, hvor der stadig er Eng, der hører under Illerup. Udtrykket »opstier« maa forstaas saaledes, at Dammen (og den opstemmede Aa) oversvømmer saa megen Eng, at der herpaa kunde avles et Læs Hø. Den nuværende – midlertidige – Opstemning af Aaen viser, at dette godt kan have været Tilfældet. Altsaa denne Mølle har bestaaet før 1416, og den er, hvad fundne, forbrændte Trærester viser, gaaet under ved en Ildebrand.

Maaske for at undgaa Vrøvl med Illerup Bymænd om oversvømmet Eng har man genopført Møllen længere nede ad Aaen. Men ogsaa her blev Mølle-dam og Opstemning til Ufred, thi nu blev der – til venstre (Syd) for Aaen – oversvømmet noget sur Eng, der tilhørte de Vrold Bymænd. De klagede til Kongen, der maa anses at have ejet Møllen, og fik til sidst, 30. Feb. 1579, Brev paa, at de maatte nedbryde denne, da den gjorde dem stor Skade paa deres Enge. Desuden – og det er maaske det vigtigste – ønskede Kongen at »indtage noget af Vrold Byes Mark imellem Møllen og »Kobbelet« og lægge det til sidstnævnte. Skanderborg Markjorder er ved denne Lejlighed blevne udvidede med Kobbelet, idet Bygrænsen for Markjordene netop er Illerup Aa. Lensmand Claus Glambæk fik Ordre til at paase, at Møllen straks samme Foraar blev nedbrudt, og at de Vrold Bønder uden Landgilde fik den til Møllen hørende Ejendom, i Stedet for den de skulde miste – nemlig ved Inddragning under »Kobbelet«. Bønderne skulle dog stille Mølleren tilfreds for hans givne »Stedsmaal« – det vil sige Indfæstning<sup>5)</sup>). Altsaa 1579 forsvandt det sidste Møllehjul fra Illerup Aa.

## NOTER

- <sup>1)</sup> 1740... d. 30. Maj var Kungen her og N. Wissing og N. Ermandinger og jeg (overrakte) ham Een Suplick ved Illerup Mølbroe da Kungen kom fra Allinggaard igien – Leegaard's Manuskript pg. 42.
- <sup>2)</sup> Jeg er Ingeniør Jespersen min bedste Tak skyldig baade for teknisk Assistance, for Raad med Udredning af flere Problemer og for Udfærdigelse af samtlige Tegninger og Fotografier.
- <sup>3)</sup> De efterfølgende Oplysninger om Møllehjul, Møllesten og Udregninger af Maal skyldes Ingeniør Jespersen.
- <sup>4)</sup> Æ. d. Arkivregistrarer I 235. Heilskov, Hist. Aarborg 1935 pg. 13.
- <sup>5)</sup> Kancel. Bg. 30–12–1579 pg. 13.

## Tre gamle Ligsten

For et Par Aar siden, da Adelgadevej til den gamle Købmandsgaard, Adelgade Nr. 41, delvis ombyggedes, fandtes i Sylden nogle Stykker af en Granitplade'), hvori var indhugget nogle, ret udvirkede Bogstaver.



Gammel Købmandsgaard Adelgade Nr. 41, i Skanderborg

Ved Sammenstilling af Brudstykkerne viste det sig, at de hidrørte fra en Ligsten, – en flad Gravplade, – der horisontalt har ligget i fri Luft over en Grav.

Stenens Dimensioner synes at have været: Længde ca. 1,60 m, Bredde 0,94 m og Tykkelse 0,06 m, Overfladen er noget sljdt og forvitret, og Indskriften ret vanskelig at skelne.

Paa de faa Brudstykker læses:

HERUNDER HVILER

PEDER RASMUSSEN VERNER . . .

ME(D) . . .

SL.

M . . .

MA . . .

S. L.

Det er ikke meget, men dog nok til at genkalde i Erindring en for længst forglemt og aldrig før omtalt Skanderborg Købmand. Ifølge det saakaldte »Legaardske Manuskript«<sup>2)</sup>, havde *Peder Werner* og *Grethe Brøchner* Bryllup den 17. Maj 1735. Det er denne Werner, der har hvilet under Ligstenen, og ifølge Skanderborg Amtstues Skifteprotokol (1745–50 fol. 129) hed han *Peder Rasmussen Werner* og var gift med *Elsebeth (Elisbet) Margrethe Brøchner*. Han begravedes – ifølge Kirkebogen – 20. Juni 1746 og angives da at være 42 Aar gammel. Snart kaldes han Peder Werner og snart Peder Vern, og han tilhører den bekendte Aarhus-slægt Wærn<sup>3)</sup> og var Søn af Raadmand i Aarhus Rasmus Madsen Wærn. – Død 1722. Hvorledes det er gaaet til, at han er blevet Købmand i Skanderborg, vides der intet om, men Skiftet efter ham viser, at han var en velhavende Mand, og i sit Ægteskab med Elisabeth Margrethe Brøchner var han kommet ind i en af Byens gode Familier.

Et Aars Tid efter Dødsfaldet holder Enken 4.–5. 1747 Samfrændeskifte. Paa Skiftet møder Afdødes Broder Mads Rasmussen Wærn fra Aarhus samt Hr. Johan Bruun, Sognepræst til Kaaberup og Fellingborg Menigheder, der var gift med Enkens Søster Maren Brøchner<sup>4)</sup>, og endelig mødte til Varetagelse af det elleveaarige Fællesbarn Maren Pedersdatter Werners Interesser Birkedommer, Seigneur Christen Gundorph fra Skanderborg.

Disse gode Mænd vurderede Boets Midler – sikkert meget lavt – til 1480 Rdl. 13 Mark 14 Sk. Boets Gældsposter opgjordes til 393 Rdl., og der blev derefter tilbage 1087 Rdl. til Deling mellem Moderen og Datteren, der iøvrigt havde en Særformue paa 50 Rdl., og som derforuden fik sin Moders »Guld-Kjæde med Laas og 3 Rader samt Armbaand, der ey under foranførte er registreret eller vurderet«.

Peder Werner har været en velhavende Mand med nok baade ude og inde. Der er Sølvtoj, som i Dag vilde have en Værdi af over 2000 Kr.<sup>5)</sup> Der er et baade stort og dyrt Indbo – 301 Rdl. – Skuffer og Skabe bugner af Linnedtoj, og Køkken og Fadebur er fulde af »Kaaber, Tin, Messingtoj og smaa Tøj«.

Ligesom de andre Borgere den Gang har han drevet noget Landbrug, og han har baade Geder, Heste og Kreaturer, selvfølgelig har han ogsaa haft Faar, Svin og Høns, men det har man set bort fra ved Registreringen.

Lofterne er fulde af Korn, og der er rigeligt med Varer baade i Krambod og Pakhus, og endelig har han haft Vinhandel, der var et Privilegium, og han har drevet Brændevinsbrønderi.

Alt i alt en betydelig Forretning og et stort Bo. Skiftet havde sin Aarsag, thi en Maanedstid derefter, nemlig 29. Juni 1747<sup>6)</sup>, bliver »Dydziirede Madame Elisabeth Margrethe Brøchner Sl. Werner« viet til »unge Karl Jens Nielsen Adslef«.

Ogsaa han var af god Skanderborg Slægt<sup>7)</sup>, og han videreførte Peder Werners Forretning som Købmand og Vinhandler, og muligvis drev han ogsaa Gæstgiveri.

Hustruen døde den 20. Maj 1761<sup>8)</sup>, 56 Aar gammel og en Maanedstid efter fulgte Jens Adslef hende i Graven.

Den 29. Juni holdes Skifte. Ægteparret var barnløst, men de efterlod sig et Testamente, hvori Elisabeth Brøchners eneste Barnebarn, Dattersønnen Hans Peder Rodenburg, 5 aar gammel i Horsens, indsættes som Universalarving. Jens Adslefs tre Søskende skulde dog have 50 Rdl. hver, og endvidere bestemtes i Testamentet, at der skulde ydes noget til de »fattige Fader- og Moderløse Børn i Skanderborg deres Skolegang«, dog vel at mærke kun, hvis Manden døde først.

Af Skiftet kan ses, hvor Jens Adslef boede. Han havde en Gaard der bestod af 18 Fag til Gyden og 13 Fag til Bakken, 12 Fag Udhus, 3 Fag Bryggers og 3½ Fag Rullehus, dels tækket med Tegl dels med Straa. Altsaa har hans Gaard ligget nede i Louisenlund (Barakstræde) med Hovedfløj dertil og Sidefløj til Bakken. Derudover ejede han en ny Gaard i Hedeager, der blev vurderet til 250 Rdl.

Auction over Boets Løsøre indbragte 1873 Rdl. 2 Mark 8 Sk., og Auction over fast Ejendom gav 904 Rdl., hvortil kom udestaa-

ende Fordringer og rede Penge, saaledes at der ialt var 3207 Rdl. 5 Mark 15 Sk., men Gæld og Omkostninger var temmelig store, nemlig 2097 Rdl. 2 Mark 2 Sk., saaledes at Nettoarven blev 1050 Rdl. 1 Mark 3 Sk., som tilfaldt Hans Peder Rodenberg som eneste Arving i følge Testamentet.



Ligsten over Jens Adslev  
og Elisabet Margrete Brøchner

Af Passiverne i Boet bemærkes, at der skyldtes til Arendt Hering i Lybeck 22 Rdl., til Raadmand Clausen i Hamborg 222 Rdl., og til Oluf Beck og Compagni Kiøbenhavn 133 Rdl. Det er velsagtens Handelskreditorer.

Snedker Kay Isachsen, Skanderborg, havde til Gode for Ligkister til begge Afdøde 15 Rdl. Parykmager Friederich Benner? havde til Gode 2 Rdl. 1 Mark 1 Sk. og Skolelærer (ved Rytterskolen, Hj. af Adelgade og Vestergade) Monsr. Jens Stilling fordrede for Tilsyn i Boet og for Gravskrifter over begge de Afdøde 55 Rdl.

Til en LIGSTEN at indkøbe og udhugge medgik 34 Rdl. 1 Mark 6 Sk.

Denne Ligsten er bevaret, og ved et mærkeligt Træf fandtes den ogsaa i den gamle Købmandsgaard Adelgade 41.

Indtil for nogle Aar siden stod der i Gaardens Have et Havebord, hvis Plade, en stor flad Granitsten, hvilede paa fire raa Granitpiller. Stenpladens noget forvitrede Overside bar en Inskription, der er vanskelig at tyde, ikke mindst fordi omtrent en Femtedel af den ene Langside og noget af Hovedstykket er fraslaaet.

Der læses:

..... SIN KJÆRE HUSTRU .. ISABETH  
MARGRETHA ... CKNER DØD 1761 .... HEN  
DES ANDEN .... D ÆTAT 56 AAR ....  
. ENS ADTZLEW ... 761. ÆTAT  
55 AAR.... GJÆ ..... E .. OG VIN...  
DLERE I SCHAND .....

Indskriften maa tydes omtrent saaledes:

Sin Kjære Hustru Elisabeth Margretha Brøchner  
død 1761 (satte) hendes anden Mand (dette Minde)  
Død i sin Alders 56. Aar  
Jens Adslev død 1761 i sin Alders 55. Aar.  
Gjæstgiver og Vinhandler i Skanderborg.

Hvorfor er disse Ligstene tagne bort fra de Grave, de dækkede, og hvorfor er de havnede i henholdsvis Haven til og Grunden under den gamle Købmandsgaard?

Begge Sten har ligget paa Skanderup Kirkegaard. Skanderborgs Borgere, der oprindeligt havde Skanderup Kirke til Sognekirke fik ganske vist fra 1699 Lov til at søge Slotskirken – hvad der var finere – til Gudstjeneste, men dertil hørte ingen Kirkegaard, og de gode Borgere maatte pænt finde sig i at begraves ved eller i Skanderup Kirke. Familien Werner og Adslev har ikke været indflydelsesrige nok til at skaffe sig – hvad der var stærkt søgt – et Lejrested inde i den allerede af tidligere Begravelser overfyldte Skanderup Kirke, men de var velhavende nok til over Gravene ude paa Kirkegaarden at bekoste store Ligstene i Tidens Smag.

Uheldigvis var begge Stenene af en forholdsvis skør Granit, der daarligt kunde modstaa Vejr og Frost, og tilmed var de forholdsvis tynde, saa de let kunde beskadiges.

En Tid efter 1767 var Peder Werners Ligsten helt itu og Jens Adslevs noget beskadiget, og de er da blevne ført bort. Brudstykkerne af Peder Werners Sten havnede blandt Grundstenene i Købmandsgaarden, da denne ombyggedes, sammen med en Del Sten fra det i 1767 nedbrudte Slot, hvorimod Jens Adslevs Sten blev til et noget makabert Lysthusbord.

Gaarden ejedes i 1760erne og senere af Familien Leegaard, og da denne Familie havde nogen Tilknytning til Familierne Werner,



Brøchner og Adslev, er det vel den, der har villet vise en vis Pietet ved at fjerne de mishandlede Sten fra Skanderup Kirkegaard, hvortil Byen mistede enhver Tilknytning, efter at Kirkegaarden ved Slotskirken var blevet indrettet 1773.

\*

Tæt op ad Skanderup Kirkes Nordmur har, saalænge nogen kan mindes, ligget en flad Gravsten. Solbrand og Vinterfrost havde mørnet dens Sider og utallige Menneskers Trin havde for længst bortslidt dens Inscription og symbolske Billeder til Ulæselighed.

Nogen Pryd var den ikke til, ingen vidste, hvis Grav den havde dækket, og det var ærlig talt Meningen, at den skulde graves ned, for at den kunde komme af Vejen.

Tilfældigt blev den vendt, og det viste sig da, at Undersiden var fuldstændig dækket af Inscriptioner og Billeder i svagt Relief.

Stenen havde med andre Ord været anvendt to Gange, iøvrigt et ikke helt sjældent Fænomen, selv om det i betænkelig Grad kan nærme sig Tyveri. Stenen har oprindelig, hvis da Undersidens Inscription er den ældste, hvad man maa antage – dækket de jordiske Levninger af en i Skanderborgs Historie ikke helt ukendt Mand, nemlig *Slotsfoged Abraham Røssel*.

Den fundne Underside er en Del slidt og medtaget, er ikke let at tyde, men en Del kan dog læses.

Stenen, der er af en udenlandsk Stenart, maaler i Længden 2 M. og i Bredden 1,8 M. Staffering, Bogstaver og Billeder er i Barokstil. Flankeret af to Engle, der blæser i Basun (Herolder), er der for oven et Bueslag, i hvis Baand staar *Christus er Opstandelsen og Livet*, og herunder fremskrider den opstandne Christus, Dødens Overvinder (Jesus triumphans) med Straalekrans om Hovedet og Kors og Korsbanner i Haand.

Ved hans Fødder er to Engle, en Sarkofag og Dødningehovedet og Timeglasset som Symboler paa Menneskelivets Forkrænkelse og Kortvarighed.

Derefter er Stenens Flade inddelt i to Felter, hvori staar.

I en ærefuld Opstandelses Haab. Herunder hviler  
Sl. Abraham Balteser Røssel

Fordom Kongl Mayest's. Slotsfoged  
Ved Schanderborg Slot.  
Født i Nørenberg 1704 og død i Schanderborg 1742  
med sin første elskte og kiære Hustrue  
Sl. Marie Brandt  
Født i Horsens 1724 og død i Schanderborg 1741

En Abraham er her nedlagt	Mariele som hviler her
som stedse stræbte	Og Siælen alt
af ald Magt	Forflyttet er
Sit Canaan at betræde	Til Himlens Fryde-Boelig
I Troe og Haab	I Verden hun
Han vandred frem	Ved Iesu Føed
Ved Troens Kraft	Sad med andægtig
Hand kom og hjem	Sind og Moed
Til Canaans himmel Glæde.	nu sover sødt og roelig.

For neden afsluttes Stenen med en noget over det halve gaaende  
Medaillon, flankeret af to Engle.

Heri læses:  
Til Det Fortiente Ære Minde  
Er Denne Steen Bekosted Af  
Sal. Abraham Røssels  
Efter-Leverske  
Giertrud Marie Swane.

Ligstenen maa anses at være udført ret kort efter Slotsfoged  
Røssels Død, og Versene, der er ganske letløbende, er et godt  
Udtryk for Baroktidens Pietismes Poesi under Chr. VI's Regering.

Maaske var Røssel, der var indvandret Tysker, (født i Nyrn-  
berg) selv Pietist; i Kirkebogen betegnes han ved sin Død som  
»Dend gode Slotz-Forvalter«.

Røssel efterfulgte Slotsfoged Becker (begravet 20.-9. 1740).  
Den 23. September 1740 havde Røssel Bryllup med den kun 17-  
aarige Marie Brandt. Hun døde kun ni Maneder efter – begravet  
15. Juni 1741 – maaske i Barselseng.

Kort Tid efter giftede Røssel sig med Giertrud Marie Svane,  
men ogsaa dette Ægteskab blev stakket, thi han døde selv i en  
Alder af 39 Aar i 1742 (begravet 19. Juni).

Det er tiltalende, at Efterleversken Giertrud Marie Svane ikke alene sætter sin Mand et Mindesmærke, men at hun ogsaa lader den første Hustru saa smukt og fint omtale, thi bag de noget svulmende Ord mærker man baade Godhed og Sympathi.



Ligsten over Abraham Baltaser Røssel og Marie Brandt

Enken maa have været ret velstillet, thi Monumentet har været dyrt. Hendes afdøde Mands ordinære Løn var ikke særlig stor nemlig 100 Rdl. om Aaret, men dertil kom dog et Tillæg paa 200 Rdl.

Kongen gik med til, at Slotsgartner Christian Bruhn *tillige* blev Slotsfoged<sup>o</sup>), men han fik for dette Tillægshverv kun 100 Rdl., hvoraf han endda skulde afgive 50 Rdl. til Røssels Enke, medens Tillæget blev inddraget til Fordel for Kongens Kasse.

— — —

Det smukke og anseelige Monument, der var sin Undergang saa nær, er nu fæstnet til Kirkens Nordmur, og det vil senere blive indmuret enten der eller i Vaabehuset.

#### NOTER

- 1) Det skyldes Muremester Victor Mathiesen, Skanderborg, der ved flere Lejligheder har vist Interesse for, hvad der gemmer sig under gamle Bygninger, at Brudstykkerne paaagtedes og blev bevarede til nærmere Under-søgelse.
- 2) Originalen findes næppe mere. Afskrift findes i Statsbibliotheket i Aarhus og i Skanderborg Folkebibliothek.
- 3) J. Hoffmeyer: Blade af Aarhus Bys Historie 1. Del 2. Halvbind p 486 f.f.
- 4) Leegaards Manuscript. »1732, 24 Jully Maren Brøchners Bryllup med Hr. Johan . . .«.
- 5) Guldsmedemester A. Rasmussen, Aarhus, meddeler, at 174<sup>1/2</sup> Lod forarbejdet Sølv – 2726 gr. – vilde koste i Dag ca. 2000 Kr.
- 6) Skanderborg Kirkebog.
- 7) Vinhandler Peder Adslef i Skanderborg, der formentlig er en Slægtning, blev begravet 26.–9. 1740. Han efterlod sig en eneste Arving, Sønnen Michel Pedersen, som skal være i Condition i Bergen, Norge. (Kirkebog og Skifteprotokol).
- 8) Ifølge Kirkebogen døde hun 27. Maj 1761, men det maa være en Fejl, thi i Skifteforretningen, der holdtes 21. Maj, nævnes det udtrykkeligt, at hun er død 20. Maj Kl. 1 Efterm.
- 9) Johns. Tolle: Skanderborg Slotshave: Hist. Aarb. Aarhus Stift 1931 p. 154.

## Af Skvæt Mølles Historie

Fem Vandmøller har ligget ved Skanderborg Sø. Mod Nord-vest den længst forsvundne og altid ubetydelige *Skanderup Mølle*, der sidst bestod som en lille Oliemølle til henimod 1800, mod Syd *Hylke Mølle* og mod Øst *Røde Mølle*, *Vester Mølle* og *Skvæt Mølle*. Hvor gamle, de er, vides ikke.

Der var mange Vandmøller i Danmark allerede i Middelalderen; f. Eks. nævnes i et gammelt Dokument fra 1161 ikke mindre end 5 Møller ved Tommerup Aa i Skaane. Den sjællandske Krønike<sup>1)</sup> nævner (for Aaret 1356) noget spottende, og som Bevis for Kong Valdemar Atterdags Begærlighed, at han ikke en Gang kunde lade Strømmene være frie for at arbejde, men at han havde bygget adskillige Møller, fordi »han vilde ikke, at Aaerne skulde løbe i Stranden, uden først at have gjort Landsgavn«.

Krøniken tilføjer derefter lidt skadefro, at Vandmasserne brød dog paa visse Steder igennem Dæmninger, Diger og de dyre Stigbord.

Der vides intet om, hvilken af Møllerne ved Skanderborg Sø, der er den ældste, men et og andet tyder paa, at Skvæt Mølle er det, og ikke mindst Navnet.

Navnet Squet eller Skvæt Mølle finder man flere Steder i Landet, og det er en hyppigt brugt Forklaring, at Navnet hidrører fra, at en Mølle med det Navn kun raadede over en lille Vandmængde – en Skvæt eller Skvat Vand – og man støtter Forklaringen paa, at Skvætmøllerne oftest var smaa Møller i Privateje med Bønder som Indehavere.

Navnets Oprindelse er dog maaske en anden og maa muligvis søges fra den Maade, hvorpaa Vandhjulet kastede (skvættede) Vandet fra sig, en Følge af disse Møllers ejendommelige Konstruktion.

Ordet »Skvæt« kan sammenstilles med »Skvetta« og »Skvatte« (sprøjte, sprudle, enkelte Stænk).

I Modsætning til den kendte Vandmølletype med lodret Hjul paa en vandret Akse, der igen har Udveksling, er Skvætmøllen en lille Mølle, hvis Værk har et vandret Hjul i et Bækkeleje og lodret Akse, der bærer og drejer den øverste Møllesten.

Der kan følgende godt være rigelig Vandtilførsel til en Skvætmølle.

At Navnet Skvætmølle er meget gammelt ses af Chr. IV Forordning af 8.–6. 1639 og af *Chr. V's Danske Lov af 15.–4. 1683* (5–11–4), der begge taler om »de Squattemøller som aff Arildstid hafuer gaait Landgilde aff«, og hvilke fik Lov at bestaa.

Iøvrigt var der delvis Mølletvang, og specielt skulde Kongens Tjenere og Kronens Bønder søge Kongelig Majestæts Møller og der lade deres Korn male, eller til den Mølle, »hvortil de af Lensmændene vorde forevist«.

At have en Mølle var et Privilegium, ofte knyttet til Klostre og Skoler (Klostermølle, Slotsmølle etc.). Der var Forbud mod nye Møllers Bygning, og Følgen var, at der i ældre Tider var forholdsvis faa Møller, men med godt og rigeligt at bestille. Ved Juletider maatte Folk ofte køre viden om for at faa malet.

Der var en vis Kontrol med Møllerne. Betalingen var i Byerne 10 Sk. i Malepenge for en Tønde Hvede eller Rug. Paa Landet betalte man in natura med en Pot af hver Skæppe.

Toldkarrene skulde være stemplede og lavede saaledes, at de kunde stryges, hvad dog ikke altid blev overholdt.

Der skulde paa hver Mølle være en 14 Lispunds Bismær eller Balancevægt<sup>2</sup>).

Som Følge af Privilegiet, den øjeblikkelig faldende Betaling for Arbejdet uden Kreditgivning m. m. var Møllerne, enten de saa var Ejere eller Fæstere, almindeligvis velsituerede Folk, der levede godt og fedt, hvad ogsaa ofte kunde ses paa deres Legemsformer.

Misforholdet mellem Møllernes Fedme og Bondens magre Fattigdom fremavlede Ondskab og Spydigheder, der aandede Mistillid til Mølleren's Ærlighed.

»Ret og Skjel, sa'e Mølleren, han toldede med Skæppen«. »Det fejler ikke,« sagde Mølleren, »han toldede med Dejgtruget«. »Saa fuld er Mølleren aldrig, at han glemmer at tolde«. Blicher synger

i Visen om Per Syvspring »Wo Møller haaller aa hans Kop« (nemlig Toldekoppen . . .).

Møllerne var Steder, hvor Folk kom sammen, og hvor der var noget at høre og se, og for saa vidt udgik der derfra en vis Kulturspredning.

Paa den anden Side var det ogsaa Steder, hvor man ligesom i Kroen og Smedien gav sig god Tid, og hvor der flød ikke saa lidt ond Sladder og Snak, og Danske Lov (6–21–1) har da ogsaa en speciel Bestemmelse angaaende »Snak og Paasagn i Kroehus, Møllehus, Smedehuus eller andenstæds i slig Forsamling«.

Skvæt Mølle – der i ældre Tider almindeligvis skrives Squet Mølle – har formentlig fra meget tidlig Tid været Krongods og hørt under Skanderborg Slot. Under Kong Fr. d. II. omtales Skvæt Mølle ofte, men den var utvivlsomt da en gammel Mølle, der havde »ganget fra Arilds Tid«.

Pontoppidan: Danske Atlas siger, at den »har først været en Mølle at male Mang til Kongens Jagthunde«<sup>3</sup>).

Denne Pontoppidans Oplysning, der ukritisk er gaaet igennem mange Fremstillinger, maa tages med en vis Reservation. Selvfølgelig har Kongens Jagthunde, der jo da ogsaa har faaet anden Føde end Grutning og Mel, ikke kunnet give en Mølle nok at bestille, men den Tradition, hvorpaa Pontoppidans Omtale hviler, er formentlig Udtryk for, at Skvæt Mølle i det 15. og 16. Aarhundrede særlig har været brugt som Skanderborg Slots specielle Mølle.

Fra Fr. d. II's Tid og til vore Dage kendes Rækken af de skiftende Møllefæstere og Mølleejere saa nogenlunde komplet.

Den første, vi kender er TROGELS (Troels) MØLLER, der nævnes i Skanderborg Lensregnskaber for 1575.

Det skal her en Gang for alle bemærkes, at Møllere uden Undtagelse fik Navnet Møller hæftet paa sig, og det beholdt de, og det blev efterhaanden deres faste Efternavn.

I Fr. d. II's Tid har Skvæt Mølle og forøvrigt alle Møllerne omkring Skanderborg Sø ikke været af de mest fremmelige, idet de næppe har kunnet andet end at male grovt Mel samt grutte og lave Gryn. I hvert Fald befaler Fr. d. II. i Aaret 1587<sup>4</sup>), at i »Fuldbro og Vester Møller« skal der laves Sigtekværne, da alt det Mel, hvoraf der skal bages fint Brød til Skanderborg Slot hidtil altid maa sendes til Aarhus Mølle.

Man maa modsætningsvis heraf slutte, at heller ikke Skvæt Mølle har kunnet male fint Mel.

Troels Møllers Efterfølger var formentlig den CHRISTEN RASMUSSEN eller Christen Møller, der findes i Lensjordebogen 1612–13, og som senere nævnes 1625.

I Lensjordebogen staar »Skuedtmølle« Christen Rasmussen:

VI ørte miel.

Aff noget Jord hannd bruger  $\frac{1}{2}$  ørte Miell.

Endnu aff it støcke iord i holdzschov som hannem er beuilget Anno 1599  $\frac{1}{2}$  ørte miell«.

Den næste, vi træffer (Jordebog for Skanderborg 1667) er RASMUS CHRISTENSEN, der temmelig sikkert er den foregaaendes Søn. Han svarer samme Afgifter i Mel som Christen Møller, men yderligere: »Desligeste af et Huus IV Iybsk Skilling«. Han var gift med Anne Christensdatter, efter hvem der blev skiftet 10.–2. 1673. Rasmus Christensen Møller døde saavidt ses 1686. Der findes en Skifteforretning af 12. April 1687, hvoraf fremgaaer, at Arvingerne var: Karen Rasmusdatter gift med Johan Humbroch, »som Møllen haver i Fæste«, og Boel Rasmusdatter, der ved denne Lejlighed fordrede Mødrenearven 52 Daler  $11\frac{3}{4}$  Mark efter hendes Moder Anne Christensdatter. Rasmus Christensens Efterfølger er altsaa JOHAN HUMBROCH, der er Svigersøn og Møllefæster.

I Matrikullen 1688 anføres, at der svares

»Aff Møllværket nye Matrikul Hartkorn 2 Td. 1 Skp.

Aff Agger og Eng nye Matrikul Hartkorn 3 Td. 3 Skp.

1 Fdk. 2 Alb.«

Af disse Skatteansættelser ses for det første, at Mølleren har haft en væsentlig Indtægt af Landeri, idet Skatten deraf er noget større end af Mølleriet, og paa den anden Side ses, at Jordtilligendet kun har svaret til en mindre Bondegaards, og det skal da ogsaa senere ses, hvorledes senere Tids Ejere stræber efter at faa Jordtilligendet udvidet.

Johan Humbroch, der var Tysker af Fødsel, synes at have været et temmeligt uroligt Hoved, og han figurerer i flere Retssager.

I 1689 (Tingbogen for 18.–3.) har han en Toldstrid med Konsumptionsforpagter Just Hansen i Skanderborg, der for Resten



heller ikke hørte til de rolige i Landet, og som flere Gange havde voldsomme Stridigheder med Folk.

Aaret efter – 1690 – stævnes Humbroch for uovlig Skovhugst, og under Sagens Gang forsvinder han pludseligt, hvorfor hans Hustru maa møde for ham, ligesom hun maa møde i en Sag angaaende Mandens »Ulovlige Undvigelse fra Schuedt Mølle«. Samtidig møder hun i en Sag mod Hendrich Feldbereder af Skanderborg angaaende et Knubskib.

Johan Humbroch kom dog tilbage igen til Skvæt Mølle og til Karen, men holde sig i Ro kunde han ikke, og i Tingbogen 1698–1702 nævnes han i en Sag, han har, angaaende Øxehug mod *Søren Drejer* i Skanderborg. Et Par Aar efter Aarhundredskiftet døde han, og 12.–6. 1704 afsluttedes Skiftet efter ham. Boet indbragte 122 Slette-daler 7 Sk., men Fordringerne paa Boet androg 95 Slette-dalere 1 Mark.

Johan Humbroch har øjensynlig ikke været nogen god Husholder, i hvert Fald efterlod han sig, af en Møller at være, meget lidt.

Han synes ingen Børn at have efterladt. Det tiloversblevne deltes mellem Arvingerne, nemlig Enken paa den ene Side og paa den anden Side Johan Humbrochs Slægt, som var:

Broderen Johan Villum Humbroch, Broderen Johs. Heinrich, Broderen Johan Kasper, og Søsteren Clara Elisabeth, alle boende i Amt Ravensberg i Preussen.

Den næste Fæster *Erich Nielsen* – altid kaldet Erich Møller – var en rolig Mand, der ikke ulejlignede Myndighederne. Han døde omkring 1725<sup>b</sup>). Der var Delingsforretning 17.–1. 1726, hvoraf det ses, at Arvingerne var: hans Enke Johanne Sørensdatter og deres eneste Datter Margrethe Erichsdatter.

Hun blev gift med *Niels Nielsen*, der blev næste Møllefæster. Han var født 1703 og naede den ret høje Alder af 77 Aar. (Begravet Skanderup Kirke 21.–1. 1780).

Som Fæster svarede han foruden Skatter, dels en aarlig Landgilde af 14 Rdl. og 55 Sk., samt aarlig til Aarhus Hospital »Plough Havre 1½ Skp., der betaltes med Penge pr. Tønde 4 Mark beløbende 12 Sk.«

Dette var ikke nogen stor Afgift, og han sad lunt inden Døre. Fra hans Tid (Pontoppidans Danske Atlas, 1768) har vi den sikre Udtalelse, at Møllen nu »maler Skanderborg Bye deres Korn«.

Samme Aaringer skete der det, at det Skanderborgske Ryttergods' Ejendomme stilledes til Salg, og han fik derved en Chance, som han ogsaa udnyttede, for at blive Selvejer.

Store kontante Penge ejede han ganske vist ikke, men han nød saa megen Anseelse, at han var i Stand til at laane de Kontanter, han selv manglede. Paa Auktionen over Ryttergodset den 23. April 1767 og følgende Dage købte han Skvæt Mølle »med dertil hørende Bygninger, Herlighed, Landgilde, Stædemaal, Sigt og Sagefad, Ægt og Arbeyde, visse og uvisse Indkomster, Kiær og Moeser, Fiskevand og Fæegang, Tørvegrøft og Lyngslæt, vaadt og tørt inden Markes Skiel og uden fore, aldeles intet undtagen i nogen Maade, som nu dertil ligger, af Arilds Tiid tilligget haver og bør dertil med rette at ligge . . . . saa og Jagttretighed«. Prisen var 1252 Rdl., hvad sikkert, selv efter den Tids Prisniveau, var en billig Pris for en Mølle med god Søgning, et ikke ubetydeligt Landeri og forskellige Herligheder og Rettigheder.

Skatterne var stadig: Hartkorn 3 Td. 3 Skp. 1 Fdk. 2 Alb. Mølleskyld 2 Td. 1 Skp. samt Plovhavrepenge.

Pengene til at købe for laante han hos Justitsraad Lichtenberg til Bidstrup.

Det originale Skøde, underskrevet af Kong Christian den Syvende personligt, dateret Paris 1. November 1768 (under denne Konges Udenlandsrejse) forefindes endnu, og opbevares i Skanderborg Byarkiv.

Niels Nielsens sidste Aar fik ikke Lov til at henglide i uforstyrret Selvejerglæde. Efter det Arealkort, han havde faaet udleveret efter Auktionen, mente han, at *Skvæt Mølle Skov* (der gik til Karens Dam og Skidensig) samt den saakaldte *Søtoft* eller *Kammerraad Mollerups Toft*, tilhørte ham, ligesom han mente, at han havde Ret til *fælles Græsning og Fædrift* sammen med Ladegaardsbønderne i *Holtskov*, hvorfor han huggede Bøgetræ i Mølle-skoven, saaede Rug i Søtoften, og indbrændte 3 Svin paa Olden i Holtskov. Ladegaardsbønderne, der efterhaanden ogsaa var blevet Selvejere, bestred hans Ret dertil, og anførte af Justitsraad Morten deTeilmann til Ristrup (f. 1725 d. 1781) rejste de en stor Proces mod ham derfor.

Procesakterne eksisterer desværre ikke, men man kan alligevel skønne, hvad Ladegaardsbønderne har hængt sig i. Man vil oven-

for have set, at Christen Rasmussen svarede extra af noget Jord, han brugte, og at et Stykke Jord, som var ham bevilget anno 1595, og det samme var forresten Tilfældet med Rasmus Christensen. Johan Humbrochs Sag angaaende Skovhugst skal ogsaa nok angaa omstridt Skov. Paa sin Side havde Niels Nielsen sit klare Skøde og sit Kort, der klart udviste hans Ejendoms Grænser, ligesom han jo havde faaet med i Købet alle Rettigheder »som nu dertil ligger, af Arilds Tid tilligget haver, og bør dertil med rette at ligge«.

Til at paakende Sagen udnævntes allerede under 12.–8. 1768 som Komissarier særlig kyndige Folk, nemlig Cancellieraad Halse og Consumptions Forpagter Niels Saabye (død 1813 71 Aar gl.), senere udnævnt til Cancellieraad og i mange Aar Godsforvalter paa Frijsenborg.

I første Omgang gik det ikke Niels Nielsen videre godt. Komissarierne kendte ved Dom af 5. April 1771 for Ret, at Mølleskoven og Søtoften skulde tilhøre Skanderborg Ladegaards Beboere, at Mølleren ikke havde Ret til Græsning i Holtskov, at han skulde bøde for det huggede Bøgetræ 24 Rdl., have sine indbrændte Oldensvin forbrudt, betale 1 Rdl. til Sognets Fattige for den i Søtoften saaede Rug, samt betale i Sagsomkostninger 80 Rdl.

Gamle Niels Møller var dog ikke den Mand, der dukkede sig for den første Bølge. Han fik Sagen frem for Højesteret, hvor han fik glimrende Oprejsning. Ved Højesterets Dom af 21. Maj 1772 fik han tilkendt Mølleskov og Søtoft, blev kendt berettiget til fælles Græsning og Fædrift i Holtskoven og i øvrigt frifunden for Tiltale, hvorhos han fik tilkendt et betydeligt Beløb i Sagsomkostninger, og siden den Tid har ingen gjort Skvæt Mølle Rangen stridig hverken til Skov eller Søtoft.

Sagen tog dog alligevel paa Niels Møllers Kræfter og Humør, hvortil kom, at hans Hustru Johanne Margreth Erichsdatter i mange Aar havde »været beladet med en bedrøvelig Svaghed, at hun hverken kan gaa eller staa, eller hjælpe sig selv af Stedet, men maa bæres, løftes og lettes«. Begge fandt derefter: »Fordi de formedelst deres høje Alderdom og medfølgende bekiendte langvarige mange Aars Sygdom og Svaghed intet kan udrette eller længere beboe Skvæt Mølle, eller bestride Renter, Udgifter og Mølleskyld«, at de hellere maatte gaa paa Aftægt, og de overdrog derefter – 18.–12. 1771 – Møllen med Tilbehør til deres Svigersøn *Hans*

*Hansen Møller*, der var gift med Datteren Johanne Margrethe Nielsdatter.

*Hans Hansen Møller*, der saaledes blev næste Selvejer, kom fra et noget højere Samfundslag, og han faar da ogsaa Betegnelsen Seigneur. Han, der var født 1748, var Søn af senere Herredsskriver i Hads Herred Hans Møller sen. af Skægsmølle i dennes første Ægteskab med Anna Sofia Worsøe.

Som ung gik han i Horsens Latinskole, og derfra blev han Student i 1768. Niels Møller havde arbejdet sig frem til at blive Selvejer og havde kæmpet for at værge sine velerhvervede Rettigheder. I Hans Møllers Lod faldt det at udnytte disse og at forbedre og udvide sin Besiddelse.

Først og fremmest var der i en god Mening til Ladegaardsbønderne.

Ved Højesteretsdommen var Skvæt Mølle kendt berettiget til Fægang og Fædrift i Holtskov, hvilken Rettighed selvfølgelig nu blev udnyttet i fuldeste Maal, og hvilket generede Ladegaardsbønderne ikke saa ganske lidt.

De vilde have Holtskoven til egen Raadighed uden Indskrænkning, og da de ønskede at dele den imellem sig, var der ingen anden Vej end at krybe til Korset og faa en mindelig Ordning med Hans Møller, og det fik de. Ved Kontrakt af 11.-5. 1773 frafaldt Hans Møller Rettigheden til Fædrift og Fægang, men han forlangte og fik »nogen Reparation for saa betydelig en godvillig Afstaaelse«, – hvorfor Ladegaardsbønderne, som var: Niels Leth, P. Dyhr, Søren Sørensen, Katerine sal. Jens Tronnerups og Anne Catrine sal. Peder Danielsens, tilskødede uden andet Vederlag »velødle Sr. Hans Møller« det Stykke Jord i Holtskoven, som nu findes indgrøftet mellem Skiden Siig og Balle Bæk »beliggende, der grændser mod den Østre Side til Liimgraven og med den væstre Side til Søen, dend norder Side støder paa Skiden Siig og med dend søndre Side spidser det need til Søen«.

Det var et ikke ubetydeligt Areal, Hans Møller derved fik til fuld Eje, og det afrundede foreløbigt hans Ejendom paa en bekvem Maade.

Egentlig Eng hørte ikke med til Møllegaarden, og derfor købte han af Brændevinsbrænder og Værtshusholder Jens Christensen Stilling i Skanderborg hans Lod i Hømosen (der stod for Hoved-

gaardstaxt 2 Fdk.), og hvor der var »god Tørveskiær og Høbier-ring«.

Endelig købte han – Skøde af 8. August 1783 – et Hus i Skanderborg (5 Fag) af Thomas Estrup for 160 Rdl. Sin utvivlsomme Lykke og de gode Kaar kom den dygtige og tiltalende Mand kun til at nyde i faa Aar.

Hans Hustru, der kaldes Madame Møller, døde allerede 1784 kun 40 Aar gammel (begravet 7.–2.) og han selv døde kort efter – 31.–5. 1784.

I Ægteskabet var tre umyndige Børn: Hans 12 Aar, Erich 11 Aar og Anne Sophie 9 Aar.

De umyndige Børn kunde ikke overtage Ejendommen, som derfor af Skifteretten averteredes til Auction.

I Avertissementet anføres, at »Møllen ligger i een af de florisanteste Egne her i Landet ved Schanderborg, hvorfra den har sin Maling, saavel som fra andre Byer«.

I Avertissementet anføres endvidere, at Møllen har adskillige Herligheder, saavel af Skov som af Fiskeri samt Frugt- og Kjøkkenhauge med tilliggende skønne Jorder, hvis Bygning i Brandkassen ikkun(!) er takseret for 1200 Rdl.

Til Belysning af den Tids Landbrug skal det oplyses, at Avertissementet som Bevis for Jordenes gode Beskaffenhed anfører, at der »altid kan ventes at avles 8 à 10 Fold«.

Løsøret indbragte den betydelige Sum af 908 Rdl. 1 Mark. Hans Møller havde ikke arbejdet forgæves i sin korte Besiddertid. Efter at alt var gjort op, var der i Dødsboet i Behold til Børnene 3949 Rdl. 5 Mark og 15 Skl.

Møllen solgtes ved Auction 10.–8. 1784. Højestbydende blev Bager Baltzer Terp af Skanderborg, der tillige i samme Køb fik et Hus »Margrethendal« kaldet, der var bortfæstet til Christen Weng for 4 Rdl. aarlig.

Særskilt blev Anpart i Hømosen Terp tilstaaet for 246 Rdl. Han beholdt dog ikke det købte, men overdrog hele Herligheden til Peter Jensen Møller, der blev næste Ejer og fik udstedt Auctionsskøde lydende paa Auctionssummerne, men han har vel nok privat maattet betale Bager Terp en Opgjæld.

Om selve Personen Peter Møller, hvis Fornavn ofte skrives Peiter, vides ret lidt, men at han har været en energisk, driftig og

virksom Mand, ses deraf, at han baade har haft Evne og Villie til at forskønne, forbedre og udvidde sin Ejendom og Bedrift.

Gode Tider i Slutningen af det 18. Aarhundrede og ikke mindst den kollossale Opdrift i Landbruget, der blev en Følge af Stavnsbaandets Løsning, bevirkede, at Møllerne maatte til at ombygge og udvide.

De gamle Bygninger fra Niels Nielsens Tid var ikke længere tilstrækkelige, og i Begyndelsen af 1790erne blev der ombygget. Møllen blev udvidet, saa den havde 3 Kværne, og i 1793 byggedes Stuehuset.

Maaske er der hertil brugt noget af gamle Materialer, men i Hovedsagen var alt nyt, og Skvæt Mølles Stuehus, som vi ældre har kendt det, var Peter Møllers Værk. Set i Forhold til hans Tid byggede han kostbart, der sparedes ikke paa smuk og smagfuld Indretning, og de smukke i Hovedsagen stilrene Interiører, der blev skabt, maatte aftvinge ogsaa vor Tid sin Beundring.

Aaret efter tænkte han paa at sælge Ejendommen og averterede den til Salg, uden at det dog førte til Handel. Ved denne Lejlighed angives det, at Møllen havde *overflødig Maling* fra Skanderborg By og Omegn.

Fra gammel Tid var Landeriet ikke stort til Skvæt Mølle, men det fandt Peter Møller ogsaa Raad for. Ved Skøde dateret 15.–6. lyst 9.–7. 1801 købte han for 4000 Rdl. af Ane Sørensdatter, afgangne Peder Brandstrup af Ladegaarde, efter indhentet Rente-kammertilladelse af 26.–7. 1800, en Parcel af hendes Jorder og Skov med *paastaaende Bygning »Klemimellem«* kaldet = Hartkorn 3 Tdr. 6 Skp. 0 Fdk. 0 Alb., Skovskylid 1 Fdk. 1<sup>3</sup>/<sub>5</sub> Alb., beliggende Østen og Sonden for hendes Gaard, grænsende til Vester Mølles Mark paa Søndre og Østre Side.

Klemimellem er forlængst nedrevet, men Stedet staar endnu paa Generalstabskortet.

Ved dette betydelige Køb var Skvæt Mølles Jorder blevne fordoblede. Bygninger og Jorder passede sammen, og der var skabt en Proprietærgaard.

I Begyndelsen af det 19. Aarhundrede blev der Uro og stærk Stigning i Ejendomspriser, og Peder Møller, der ikke kunde modstaa Lysten til at handle, solgte derefter Ejendommen (Købekontrakt af 11. Januar 1805) til Niels Kraft fra Vejle for den bety-

delige Sum af 20.000 Rdl., og saa forbeholdt han sig endda noget af Besætningen, Høemoseparcellen medfulgte heller ikke. Af Overdragelsesdokumenterne (Endeligt Skøde dat. 18.–8. 1806 lyst 23.–7. 1807) ses, at Besætningen bestaar af 22 Stude, 11 Køer og 1 Tyr, 19 Svin, 6 Bæster. Til Ejendommen hørte 3 Lejehuse.

Peter Møller rejste til Løgstrup Nye Mølle, og senere købte han Foerlev Stampemølle, hvor han døde 17.–9. 1812, 65 Aar gammel.

Nils Kraft havde kun Møllen nogle faa Aar. Om ham vidner den forgyldte Vindfløj, der er fundet paa Møllen, og som utvivlsomt bærer hans og Hustruens Navnebogstaver. Allerede 1810 (Skøde af 16.–6.) sælger han, der da angiver at bo i Kattrup, Møllen til velædle Kiøbmand *Niels Schonning af Horsens*, i hvis Slægt Ejendommen blev i 125 Aar.

Købmand og Brændevinsbrænder Niels Schonning, der var født 1749 (g. 1. Gang med ? 2. Gang med Hylleborg Raarup f. 1755) boede og drev Forretning iflg. Folketællingsliste for Horsens 1801 (Familie Nr. 208) paa Hospitalsgades Østre Side Nr. 51. Husstanden bestod af Mand, Kone, 3 Børn, 2 Tjenestepiger, 2 Gaardskarle, 1 Kjøbmandskar og 1 Kjøbmandsdreng, sidstnævnte, der hed Hendrich Soele, var dog 20 Aar gammel.

Købesummen var den samme som Niels Kraft havde ydet, nemlig 20.000 Rdl.

Af hvad Aarsag, Horsenskøbmanden Niels Schonning købte Møllen kan ikke nu ses. Han sad i en god Forretning, som han vedblev at drive, og som han næppe noget Øjeblik har tænkt sig at afhænde eller opgive. Til at begynde med har han formentlig drevet Ejendom og Mølleri ved lønnede Folk, men allerede 1813 (Kontrakt af 2.–10.) bortforpagtede han Møllen til sin tidligere Købmandsdreng *Hendrich Soele* (der forøvrigt var af den kendte Horsensslægt Soele), og som efterhaanden var blevet 33 Aar gammel.

Under Forpagtningen var ikke alene indbefattet almindeligt Udbo, derunder Besætning, men mærkeligt nok ogsaa fuldt Indbo, Borde, Stole, forgyldt Spejl, Themaskine, en Masse Kobbertøj, Sengeklæder m. m., som Schonning maa antages at have tilført. Det hedder i Forpagtningskontrakten, at »Ejeren af visse Aarsager har overdraget Møllens Forpagtning til Soele«, men desværre ses ikke, hvilke disse »visse Aarsager« er.

Ejeren forbeholdt sig, naar han kom til sin Ejendom, Kvistkammeret samt Foder til tvende Bæster.

Niels Schonning døde 1824, og ved Arvedeling af 18.–12. 1824 blev Møllen udlagt hans Søn *Thommas Schonning*, der derefter blev Ejer.

Som ung havde han gaaet i Latinskole, men gik over i Forretningstilivet og overtog og videreførte Faderens Købmandsforretning i Horsens. Han var født 1788 (død 4. Juli 1868) g. m. Birgitta From.

Møllen drev han aldrig personlig, idet Henrik Soele fik Forpagtningen fornyet Gang paa Gang og i det hele groede fast paa Egnen og ogsaa blev en Slags Grundejer, idet han f. Eks. 1814 købte Kalvø og Sønderø<sup>o</sup>).

I Tidens Løb blev det Thommas Schonning for besværligt at have baade en Købmandsforretning og en Proprietærgaard med Mølleri, og da der i Tidens Løb kom forskellige Gnidninger med Soele, der gjorde mindst muligt ud af Reparationer og Vedligeholdelse, og da endelig ogsaa Mølleværk og Møllehus ikke længere var tidssvarende, overdrog han ved Skøde af 26.–11. 1841 Møllen med Tilbehør til sin 23aarige Søn (født 13.–4. 1818) *Niels Schonning*.

Den nye Ejer, der var gift med Severine Christiane Leth fra Vads Mølle, tog fat med Liv og Lyst, og der var nok at ruske op i paa den gamle Mølle, der efter 30 Aars Forpagtningstid var ikke saa lidt forsømt.

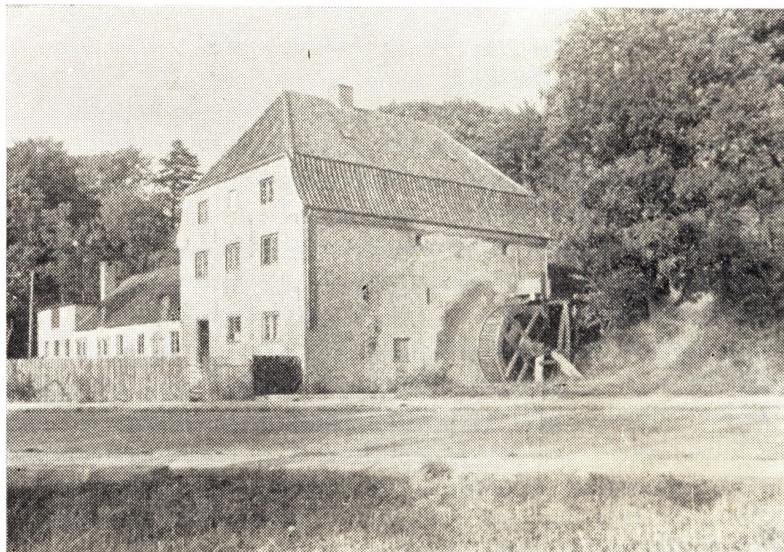
Der maatte paabegyndes en Proces før Forpagter Soele skikkede sig nogenlunde, men man kom dog til Enighed, saaledes at han til sidst fraflyttede.

I 1844 blev Møllen ombygget med en Bekostning, som Schonning selv angiver at have andraget over 6000 Rdl., og fra dette Aar stammer det nuværende Møllehus i to Etager med den deri værende Mølleindretning.

Samme Aar maatte Niels Schonning til at kæmpe for sine Rettigheder. Ejeren af Foerlev Stampemølle, R. Fausing, havde kun Bevilling til Grynemølleri, men ikke til Melmølleri. I Medfør af Forordning af 3. Juni 1825 indgav han Ansøgning til Rentekammeret om Bevilling til Melmaling, idet han gjorde gældende, at der var Mølletrang, idet han paatsod, at de omkringliggende Møller



ikke i den tørreste Sommertid og om Vinteren ved stærk og vedvarende Barfrost kunde betjene Egnen. Han paastod at de omkringliggende Møller, nemlig Skvæt Mølle, Vester Mølle, Koldens Mølle og Sophiendals Vejmølle, ikke tilstrækkeligt kunde betjene Egnen, og at der fra de Byer der laa Foerlev Mølle nærmest, nemlig



Møllehuset paa Skvæt Mølle

Foerlev, Illerup, Haarby og Mjesing, var Trang for, at der blev Melmølleri i Foerlev Mølle.

Sogneforstanderskaberne for Skanderup-Stilling, Mjesing, Venge og Dover anbefalede Fausings Andragende, som de fandt stemmende med Billighed. De respektive Mølleejere protesterede naturligvis af alle Kræfter, og der blev udnævnt et Syn, bestaaende af Herredsfoged Blichfeldt og Landvæsenskommissærerne Holst og Risom til at foretage et Møllesyn og en Skønsforretning. Møllesynet fandt, at samtlige de nævnte Møller var baade tidssvarende og tilstrækkelige, og for Skvæt Mølles Vedkommende har man den Oplysning, at der er tre Grovmalingskværne, en Pillekværn og et Boghvedeværk, alt fuldstændig nyt og af bedste Konstruktion.

Kværnstenene var henholdsvis 9 Kvarter, 8 Kvarter og to Tom-

mer og 7 Kvarter og 4 Tommer. Ved en Prøvemaling maledes 2 Skp. Rug forsvarligt i 3 Minutter. Der er 2 Overfaldshjul, og Møledammen fandtes righoldig, af god Omfang og godt Tilløb af Kilder fra forskellig Side.

Schonning klagede sig stærkt og vilde anse sig i høj Grad præjudiceret, hvis Foerlev Mølle fik Privilegium, idet Byerne Foerlev, Mjesing og Haarby og muligt flere derved vilde komme udenfor hans Møllesøgning, hvorhos han maatte befrygte, at Skanderborg, der endnu ingen Mølle havde, men som havde en Ansøgning inde, højst muligt vilde faa en saadan Mølle, saaledes at Søgningen til Skvæt Mølle vilde indskrænke sig til Ladegaardene og Mallinggaard. – Det lykkedes en Tid Møller Schonning at afværge det truende Uvejr, men ret længe varede det ikke. Ved Lov af 14. April 1852 blev Møllernæringen givet fri, og Foerlev Mølle kunde male Mel, og en Vejrmølle blev bygget i Skanderborg 1853.

Uagtet Konkurrencen blev haardere, og den største Kunde, nemlig hele Skanderborg By tabtes, vedblev der dog at være et betydeligt Mølleri i Skvæt Mølle.

Som den driftige Mand Niels Schonning var, nøjedes han ikke alene med at male, men han drev ogsaa *Bageri* og solgte blandt andet Rugbrød i Skanderborg. Herved kom han i Konflikt med de Skanderborg Bagermestre. Schonning vilde gøre gældende, at han var berettiget til at sælge Brød ogsaa i Skanderborg, naar han kun ikke havde Udsalgssted, idet Brødsalget gik for sig paa den Maade, at Borgerne indleverede Rug paa hans Mølle med Begæring om at faa det bagt der, og i visse Tilfælde bestilte de hos hans Brødkusk, hvilket Brød saa blev bragt dem ved næste Kørsel.

Det blev til en Politisag, hvorunder Schonning blev dømt, saaledes at hans Brødsalg i Skanderborg maatte ophøre. Han appellerede til Landsretten, der ved Dom af 28.–9. 1857 komplet omstødte Underrettens Dom og paalagde Bagerne Sagens Omkostninger. Herefter vedblev Skvæt Mølle, saa længe Møllерiet blev opretholdt, at drive Bageri.

Ved store Vandmøller var ofte tillige en Vindmølle, der var god at have i Reserve, hvis Søgningen blev for overvældende, hvis langvarig Frost og haard Vinter standsede Vandhjulenes Gang, eller hvis Reparationer nødvendiggjorde en Standsning.

Skvæt Mølle har ogsaa haft en *Vejrmølle*, der har staaet ved

den østlige Side af Mølledammen. Hvornaar den er opført vides ikke, men den bortforpagtedes 1857 (til H. I. Møller), og det ses da, at den havde »een Meelquærn 5 Qutr. 3 T. i Diameter, een do. 8 Qutr. 2 T., een Pillequærn 8 Qutr. 2 T., samt en Viftekasse, Persen  $4\frac{3}{4}$  T. tyk«.

Møllen der var papdækket solgtes omkring 1866 til Gram, hvor den stod tæt ved Gram Skel og betjente Gram og en Del af Frue-ring.

Da den havde staaet der i ca. 30 Aar, kom den paa ny paa Vandring og kom til Stilling St., hvor Vejrmøllernes almindelige Skæbne indhentede den, idet den blev nedrevet omkring 1925 efter i lang Tid at have været degraderet til Savmølle.

Niels Schonning gik i sine dygtige Formænds Spor med at udvide Ejendommens Tilliggende. Ved Skøde af 17. December 1854 købte han af Gaardejer P. Jensens Enke i Ladegaarde Stedet »Rimmerhus«. Matr. Nr. 4 af Ladegaarde, der stod for Hartkorn 1 Td. 3 Skp. 2 Fdk. 1 Alb.

Skvæt Mølle var herefter en Proprietærgaard paa over 12 Tdr. Hartkorn og en god Gaard tillige. Det blev da ogsaa Landbruget, der efterhaanden blev Niels Schonnings egentlige Interesse, og fra ca. 1880 blev Møllen væsentlig kun brugt i Gaardens Tjeneste.

Niels Schonning døde 1895. Han efterlod sig 6 Børn<sup>7)</sup>, der paa det Tidspunkt alle havde lagt deres Livsbane og derfor ikke vel kunde overtage Slægtsgaarden, som de dog paa den anden Side følte sig knyttet til med de stærkeste Baand, og som de ikke vilde opgive.

Det blev da til, at den ugifte Søn, Carl Johan Schonning, der da var 35 Aar gl. (født 12.-12. 1860), og som var paa Vej til at skabe sig en Livsstilling, paatog sig indtil videre at bestyre Gaarden paa egne og Medarvingers Vegne.

Carl Schonning, hvis ranke Rytterskikkelse mange endnu erindrer, havde faaet sin Tids bedste Landmandsuddannelse, var bl. a. en Tid hos Professor Segelcke, og havde, da han blev hjemkaldt, de bedste Udsigter til at skabe sig en smuk Fremtid paa de sjællandske Godser.

Han elskede den gamle Gaard og følte sig bundet af dennes Tradition, maaske i saa høj Grad, at han noget af Hensyn hertil opretholdt et Landbrug, som Tidens stærke Udvikling løb fra,

hvortil kom, at han, der jo kun var Ejer af en Sjettepart, maatte føle sig hæmmet i Frihed til at foretage dyberegaaende Dispositioner og usikker, saalænge Ejerforhold ikke forelaa endeligt fastlagte.

I 1931 blev Carl Schonning endelig i en Alder af 71 Aar Ene-ejer, men det var for sent. Bygninger, Driftsmaade m. m. var ikke længere tidssvarende og Bruget ikke rentabelt, og i 1934 solgtes Skvæt Mølle, der da havde været i Familiens Eje i 125 Aar, til Skanderborg Kommune for 131.500 Kr.

Carl Schonning, der havde betinget sig Ophold i Stuebygningen, døde i Efteraaret 1936.

Den gamle Oddervej, der ude ved Søens Kant sneglede sig forbi Skvæt Mølle, nedlagdes i 1938, og den nuværende nye brede moderne Hovedvej anlagdes.

Den skulde og maatte gaa gennem Gaard og Have, og dermed var den gamle Møllegaards Saga helt ude. Stuehus og Størsteparten af Udbygningerne nedreves. Ejeren – Skanderborg Kommune – bevarede hvad bevares kunde af gammelt bade fast og løst Inventar, og Tegneren Søren Knudsen, Glud, tog en Mængde Detailtegninger, der giver godt Indtryk af, hvad der var.

Møllehuset staar endnu, Møllehuset blev rettet op og Dammen oprenset, men trods al Nænsomhed er Idyllen borte. En ny Tid, der ikke har Raad til Sentimentalitet, og hvis Væsensmærke er Tempo og Hurtighed, har trukket sit Spor.

#### NOTER

Dette Emne har i udvidet Form været behandlet i *Østjydske Hjemstavns Aarskrift 1938* p. 183 f.f.

<sup>1)</sup> Selskabet til hist. Kildeskrifters Oversættelse 7. R. 8. p. 39.

<sup>2)</sup> Fr. 10.–1. 1698, § 7 Pl. 10.–2. 1819 og Lov 14.–4. 1852.

<sup>3)</sup> Tom IV, København 1768 p. 194.

<sup>4)</sup> Cancell. Brevbøger 1587 p. 636.

<sup>5)</sup> Død 21.–1. 1725. Kirkebog.

<sup>6)</sup> Kølvo og Sønderø erhvervedes paa Ryttergodsauktionen af Kapellan Chr. Schandorf for 132 Rdl. Senere Ejere: Lucassen 1793 og Henrik Soele 1814.

<sup>7)</sup> Thomas Sch. Godsejer, Småland, Sverige. Niels Bertrand S., Kontorchef, København. Sophie g. m. Stationsforstander Søderberg, Calif. U.S.A. Othilie g. m. Proprietær Graah, Karenslund, Alken. Harald Oscar S., Mag. art. København.

## En Gravkælder i Adslev Kirke

I et af Aarhus-Skanderborgegnens naturskønneste Landskaber, omgivet af Bodil Mølle-Dalen og Jexen-Dalen, ligger den gamle Landsby *Adslev*. Dens højtliggende Kirke er fra romansk Tid og er bygget af svære Granitkvadre<sup>1</sup>).

Igenennem adskillige Aar havde man bemærket, at Midterpartiet af Murstensgulvet i Kirkens Kor sank henimod Sydmuren, hvorfor Menighedsraadet i Sommeren 1934 besluttede, at Gulvet skulde reguleres, og da man fik den Tanke, at der muligt kunde være Begravelser under Gulvet, skete der Henvendelse til Forfatteren af nærværende om at være til Stede, naar Gulvet aabnedes, og om at lede en eventuel Undersøgelse af Grunden.

Efter at Gulvet var taget op, viste det sig, at Knæfald og Platform med underliggende Bjælker laa fritsvævende over et sammen-sunket rent Sandlag, der øjensynlig havde været paaført til Bundlag for Murstensgulv, Knæfald og Platformen, der var af Brædder. Da dette Sandlag var fjernet, og man var kommet i Niveau med Gulvfladen i Skibets Midtergang, begyndte der at komme formuldede Rester frem af Brædder, og derefter kom der Rester af en svær, men stærkt formuldet Egetræsbjælke og Kanter af Murværk. Hurtigt viste sig derefter Konturerne af et rektangulært, muret Rum (3,60 m × 2,30 m).

Rummet gik i et med Kirkens Sydvæg og gik i Dybet i Forlængelse af denne. Der var False til Bjælker i Rummets Østmur og Vestmur. Det viste sig at være helt fyldt med Sand, Mørtel, Brokker af Mursten og Tegl, en enkelt tilhugget Kvader samt mange raa Kampesten, altsaa nærmest Nedbrydningsfyld. Dette blev fjernet lagvis, og da man var kommet ca. 1 m ned under det Niveau, hvor Rummets Bjælker og Bræddeloft havde været, begyndte der at komme Rester af Ligkister og Skeletter frem.

Undersøgelsen gav til Resultat, at der var en muret Gravkælder, der i Bunden var 3,10 m  $\times$  2,10 m, idet Væggene i Vestside og Sydside skraanede nedad. Dette sidste har utvivlsomt sin Aarsag i, at man har undermuret Kirkens Sydmur og Triumfbue og derfor har maattet gøre de to Mursider særlig stærke og svære. Højden var fra Gulv til Underkant af Bjælker 1,60 m, og til Bjælkeoverkant 1,73 m, altsaa svarende til Mandshøjde. Gulvet var lagt af almindelige ikke særligt tildannede Brosten. Umiddelbart op mod Sydmur og ligefrem presset op mod denne fandtes Rester af en Ligkiste, og deri Rester af et Skelet, der gav Indtryk af, at den begravede var en ældre Kvinde. Kisten, der var 170 cm lang og 70 cm bred, synes at have været 30 cm høj, men dette sidste Maal er usikkert, da saavel den, som de øvrige fundne Kister, bogstavelig talt var presset sammen i en Kage af Fyldens Tryk, ligesom Træet var næsten formuldet og stærkt opløst. Den havde 6 Hanke: 1 i Hovedende, 1 i Fodende og 2 i hver Side, men de var lidt klejnere og mindre end de senere fundne Kistehanke.

Umiddelbart ved Siden heraf fandtes Kiste Nr. 2. Den var længere og sværere og var pyntet med et svært, smukt haandsmedet Jernbeslag.

Herefter var der fri Passage, ca. 32 cm bred, gennem hele Rummet fra Øst til Vest, og det er øjensynligt, at der altid gennem Rummet har været en Gang, og denne havde været holdt pænt ren og var bestrøet med hvidt Sand.

Paa den anden Side af Gangen, mod Nord, stod først 2 Kister ovenpaa hinanden og af Fyldets Pres sammentrykkede oveni hinanden. Den underste Kiste (Nr. 3) indeholdt et Skelet, der sikkert var af en Kvinde. Om Hovedet havde der været et Klæde, der var bundet saaledes, at kun Panden var fri. Ovenpaa denne Kiste stod Kiste Nr. 4 (Længde 190 cm), der skønnedes at have omsluttet en kraftig Mand.

I Rummets nordlige Side og umiddelbart op ad Væggen stod yderligere tre Kister ovenpaa hinanden. Øverst stod en Kiste (Nr. 7), der skønnedes at indeholde Skelettet af en Mand, og derefter kom en Kiste (Nr. 6), der synes at have omsluttet en Kvinde. Skelettet var stærkt opløst, men til Kraniekalotten var der fastgroet Rester af en Hue, og der var ogsaa tydelige Rester af langt Haar, hvorhos der var betydelige Rester af Ligklæder. Underst

kom en bred hvidmalet Kiste, der blev Udgravningens største Fund. Paa dens Laag, der var skaaret af en dygtig Billedskærer, var der nemlig en »Medaillon«, paa hvis hvide Bund der med sort havde været malet en Gravskrift over den døde.

Der kunde læses: »I..... us«  
»kaldet ..... Præst for Adslev Miesing  
»1706 ..... og dø. = 28 Januarij 1729. sit 5..  
»..... 3 Maan....  
»..... Frausing .....

Dette er tilstrækkelig til at fastslaa, at Kisten har omsluttet Præsten Jacob Danæus, der var Sognepræst for Adslev-Mjesing Sogne fra 1706 til 1729<sup>o</sup>).

Gravkælderen har dog utvivlsomt huset flere døde. Ovenpaa de tre Kister, i den mørke Nordside, stod nemlig 2 Kranier, og i Rummets Nordøsthjørne fandtes 4 Kranier liggende uden nogen virkelig Orden og desuden ikke saa faa Skeletdele. Disse Kranier og Skeletdele stammer sikkert fra ældre, hensmuldrede Lig, som man har skaffet af Vejen ved at kaste eller feje dem hen i den bælgmørke, skumle Nordøstkrog. I Gravrummet har der følgelig været nedsat mindst 13 Personer og sandsynligvis adskilligt flere. I Fylden fandtes ogsaa en temmelig svær Kistehank, der ikke kunde henføres til nogen af de fundne Kister.

Af Kranierne faar man det Indtryk, at de fleste af de begravede har været ældre Mennesker.

Midten af Rummets Vestmur hældede stærkt mod Vest, og den har tydeligvis været delvis ommuret. Der er al Sandsynlighed for, at der oprindelig har været en Nedgang med Trappe i Rummets Vestside, ad hvilken man har baaret de svære Kister ned. Tilmuringen af denne Nedgang maa dog efter Mørtel og Murværk at dømme ligge ret langt tilbage. Rummets Vægge er hvidkalkede, og den stærke, gode Kalk staar uskadt, omend noget gulnet, den Dag i Dag.

Det viste sig, at der i Gravrummets Sydside havde ført en Lysaabning ud gennem Kirkens Sokkel og ud i fri Luft. Paa Ydersiden kunde det tydeligt ses, at Aabningen var lukket med en Kvadersten, der ikke rigtig passer. Indvendigt var Lysaabningens

Bund lagt med Mursten, der bar Spor af Fugt og Nedsivning af Vand gennem lang Tid.

Spørgsmaalet er saa, hvornaar er Gravrummet indrettet, og hvornaar er det blevet lukket?

Gravkælderens er givet bygget senere end Kirken, men hvornaar kan man kun skønne over. I den udrensede Fyld fandtes: en smuk, grøn glasseret Gulvflise, hvorpaa læses i Majuskler »IUER M. .«, altsaa Iver M. ., et Brudstykke af do. med Rester af Majuskler, et Stykke af do. med Liljeornament og flere Stykker af grønglasserede Fliser uden Ornamentering.

Disse Fliser giver et lille Vink til Tidsbestemmelse; de hører ikke Gravkælderens til, men maa hidrøre fra en Grav i Kirkegulvet. Den hele Flise synes at stamme fra Tiden ca. 1550–1600, og den har tydeligt været Led i en Brændtlers-Gravskrift. Formen viser, at Mindesmærket maa have haft en omløbende Randskrift, og Midten maa have været udfyldt med almindelige glasserede Fliser, hvoraf nogle dog har haft Liljeornament.

Brugen af brændte Lerfliser som Dække over Grave svandt bort omkring 1600-Tallet<sup>3)</sup>, og man tør muligt heraf slutte, at Gravkælderens er bleven indrettet omkring ved Aar 1600.

Det kan fastslaaes, at Gravrummet eksisterede i 1622. Kirkens Lysestager bærer nemlig følgende Indskrifter: »Foræret 1622 af H. M. P. oc M. N. D. Adzløf Kirke. For vor Søns Povel Madsens Begravels i Kircken,« og »Foræret 1622 af H. M. P. oc M. N. D. Adzløf Kircke for vor Søns Niels Grøns Begravels i Kircken«.

Om Familien Grøn vides følgende:

Jens Grøn, der levede under Frederik II's Regering, ejede Hoved (nuværende Hovedgaard).

Hans Søn Niels Grøn var Slotsskriver paa Skanderborg Slot under Christian IV's Mindreaarighed, og det vides, at han har ejet Jordegods i Adslev.

Det er sikkert hans Datter Maren Nielsdatter, der er gift med den H. M. P., der sammen med hende skænker Lysestagerne til Adslev Kirke. H. M. P. betyder utvivlsomt Hr. Mads Povlsen, der igen er den Mads Povlsen Prydz, der var Præst i Adslev fra 1611 til 1640.

Sønnerne hedder, hvad Stagerne siger os, henholdsvis Povl Madsen og Niels Grøn, og Povl Madsen er den ældste, da han skal



bære sin Faders Navn i omvendt Orden, og den anden Søn skal bære sin Morfaders Navn Niels Grøn, maaske har han været døbt Niels Grøn Madsen i daglig Tale Niels Grøn.

Hvornaar Gravrummet er blevet lukket kan man ogsaa kun skønne om. Det maa dog være sket ret lang Tid efter at Jacob Danæus døde i 1729, thi hans Gravkiste stod nederst i nordre Side, og følgelig er flere af Kisterne nedsat efter hans Tid. Kirkens Vestgavl er ifølge Synsprotokollerne ommuret i 1820, og der er en vis Mulighed for, at der da er foretaget forskellige Reparationer. Det gamle Gravrumms Loft m. v. har da formentlig været brøstfældigt, og man har saa uden videre fyldt det med Mørtel, Sand, ubrugelige Sten og andre Nedbrydningsrester, og saa har man lagt nyt Gulv over det hele.

De forefundne Kistebeslag m. v. synes at hidrøre fra Tiden indtil 1750, og omkring denne Tid maa man antage, at Nedsætningen af Lig i Gravrummet er hørt op.

Om Præsten Jacob Danæus indeholder Adslev Kirkebog forskellige Oplysninger.

For Aaret 1729 staar: »Fredagen den 28. Januarij Døde dend Velærværdige og Vellærde Guds Mand Hr. Jacob Danæus. Nedsat i sit Begravelse i Atslef Kircke d. 7. Febr. i sit Alders 57 Aar 3 Maaneder og 8te Dage. Effter at Hand hafde været Sogne Præst for Disse Meenigheder i 22 Aar og 9 Maaneder: over Hannem predichede Prousten Mag. Nichel. Seidelin«<sup>4</sup>).

Danæus har ogsaa fortalt lidt om sig selv, thi ved sin Tiltrædelse, har han egenhændig indført i Kirkebogen:

»Ao. 1706 d. 9. Martij er jeg Jacob Danæus kaldet af Hands Kongl. Mayest. at være Sogne Præst til disse Meenigheder effter at jeg haffde været Felt Præst ved Cavalleriet i Holland, Brabant og Tyskland, ved Donau-, Neckar-, Rhin-, og Mosel-Strømmene 4 Aar og 7 Maaneder.«

Det er interessant at bemærke, og muligvis lidt mere end et Tilfælde, at Cavalleripræsten bliver Præst i Sogne, hvis Menigheder dengang omtrent udelukkende var Rytterbønder. Kirkebogen viser iøvrigt, at et af hans Børn blev holdt over Daaben af Friherreinde Gyldenkrone paa Wilhelmsborg, hvad der tyder paa, at Danæus har været ret anset.

Hans Hustru overlevede ham i ca. 10 Aar, og det er sandsyn-

ligt, at hun er een blandt de ukendte, der hviler i Gravkælderen.

Efter at Udgravningen var fuldført, blev Rummet ved Menighedsraadet's Foranstaltning helt rensset ud, og hvert Skelet lagt ned i en lille sort Kiste, der blev henstillet paa sin Plads i Gravrummet. Dette blev igen forsynet med Loft og Nedgang, og man har forsøgt mod de døde, der sikkert har hørt til Sognets bedste Folk og maaske har hørt til Kirkens Velgørere, i nogen Maade at afbøde den Uret og den Mangel paa Pietet, som tidligere Slægtled viste, da man lod Gravkælderen forfalde, undlod at forny den og brutalt og tankeløst benyttede sig af Rummet til paa en bekvem Maade at komme af med de Mørteldynger og Affald, som skulde bort, da Kirken repareredes.

#### NOTER

Dette Emne har tidligere i en noget anden Form været behandlet i: Aarbøger udgivne af historisk Samfund for Aarhus Stift. 1939. p. 54 ff.

<sup>1)</sup> Chr. Heilskov: Aarb. 1931, p. 35 ff.

<sup>2)</sup> Chr. Heilskov: Aarb. 1931, p. 40, og Wiberg: Præstehistorie.

<sup>3)</sup> Efter velvillig Meddelelse fra Nationalmuseets II. Afd.

<sup>4)</sup> Slotspræst i Skanderborg 1689–1737.

## Fra Laugstiden i Skanderborg

En overordentlig stor Del af de gamle Byer er enten opstaaede omkring en *Borg*, eller de var saaledes befæstede, at de i sig selv dannede en stor *Borg*, og saaledes opstod efterhaanden Navnet »*Borgere*« som Betegnelse for Bymændene.

Det oprindeligste Lag i Købstaden er *Købmanden*, der tillige var Landbruger. Lidt senere, efterhaanden som Næringslivet specialiserer sig, kommer *Haandværkeren*. Oprindelig drog han fra Sted til Sted, fik udleveret Materialer, som han med egne Redskaber bearbejdede for Løn. Vi erindrer endnu Omgangsskrædderen fra Landet, og den sidste Udløber er vel Sypigen.

Hvor tidligt Haandværkerne har dannet et særligt Samfundslag i Byerne, kan næppe siges, men i Modsætning til Kontorchef R. Berg<sup>1</sup>), der mener, at Haandværkerne næppe kan regnes som Stand før i 13–14. *Aarhundrede*, mener jeg, at de allerede i det 11te til 12te *Aarhundrede* har udgjort en Del af Bysamfundet og henviser bl. a. til *Kong Niels's* bekendte Udbrud, da man fraraadede ham at drage ind i Slesvig: »Skulde vi frygte for de Skindere og Sudere (Skomagere)«. Forresten maatte han jo (Aar 1134) bøde med Livet for sit Overmod og sin Uforstand.

Inden for det snævre Bysamfund med dets Mur, Vold eller Plankeværk ud mod Omverdenen, maatte Livsforholdene ordnes saaledes, at Retten til at leve skete gennem en nogenlunde ligelig Fordeling af det Arbejdsudbytte, der var forhaanden.

Ingen maatte udvide sin Virksomhed over en nøjere bestemt Grænse, thi enhver skulde af sit Erhverv have sit standsmæssige Udkomme, saavidt det stedlige Marked med sit Forbrug tillod det.

For at naa dette sluttede man sig sammen og dannede »*Laugene*«, der imidlertid ikke maa sammenlignes med Nutidens faglige

Organisationer, selv om visse Træk gaar igen. Af Haandværket skulde man have sit Levebrød og kunde faa det. Haandværket blev forbeholdt visse Borgere, der havde gjort sig fortjent til at udøve det, blev et »*Embede*« inden for Byen, et *Levebrød*, men ikke en *Bestilling*, der skulde tjenes paa.

Fra gammel Tid var det en ufravigelig Regel, at *Købstæderne* havde *Eneret* paa Haandværk. Ifølge Reces af 1337 skulde alle Haandværkere flytte til Byerne undtagen Grovsmede, Tømmermænd, Murere, de »der laver Skoe kun til sig selv«, samt *Skræddere*, der kun syer *Vadmel*.

Haandværket var ens Eje, som Jorden var Bondens, man havde Ret til at leve deraf og havde Ret til at skubbe dem ud, der vilde forhindre en deri.

Den ene maatte ikke vokse uforholdsmæssigt paa den andens Bekostning, og derfor er det en hyppig Bestemmelse i gamle Laugsvedtægter, at ingen Mester maatte have mere end 3 Svende, og trængte en anden Mester til en Svend, kunde han forlange den ene. Havde en Mester gjort et særligt heldigt Indkøb af Raamaterialer, havde han Pligt til at tilbyde sine Kolleger Varerne til sin Indkøbspris – f. Eks. samtlige Skomagere, hvis han heldigt havde købt et Parti Huder. Men med Rettighederne – Enerettighederne – fulgte mange Pligter. Man skulde have lært sit Fag til Bunds, thi ellers er man en »Fusker«, der skal forfølges og straffes, fordi man ødelægger Faget ved at fylde Folk med daarligt Kram og tager den lovlige Fortjeneste fra Haandværkerne.

Haandværkeren, der vil nedsætte sig, skal være »en ærlig Person baade af *Fødsel* og *Omgængelse*« hedder det i Helsingør Snedkeres Skraa fra 1581 og »desligeste skal hans Hustru være en ærlig Dannekvinde og« – føjes der lidt naivt til – »uberygtet om Behov gøres og hun er ukendt«.

Alt Arbejde skulde være »ustraffeligt« og »ustraffeligt Arbejde« blev det højeste Maal for enhver ærlig Haandværkers Stræben. Kunde Kunden ikke se, om Arbejdet var godt, saa kunde Vorherre.

Gjorde han ikke sit Arbejde ustraffeligt, havde *Lauget af sig selv* Pligt til at skride ind, selv om ingen havde klaget.

Den gamle Laugsmester elskede sit Fag. Det var ham en Glæde at tumle med det genstridige Materiale til det smukt og snildt bøjede sig efter hans Øje og Haand.

Alle de smukke og gamle Ting, vi har, ofte med snurrige Kruseduller og løjerlige Gesvejsninger, taler højt om Haandværkerens Glæde over sit Arbejde. Det er sjældent for Fortjenestens eller for Konkurrencens Skyld, at han anstrenger sig, det er den rene Arbejdsglæde, der faar ham til at gøre Kunststykker.

Caspar Finche skriver paa de pragtfulde Gittre til Chr. IV's Kapel i Roskilde Domkirke: »Caspar Finche bin ich genannt; diesz Arbeit wohl bekannt«. – Der var ingen Maskiner til at forflygtige eller sløve. Han stod i et ligefremt, inderligt Forhold til sine Materialer og sit Værktøj, som ofte faar Kælenavne.

For Haandværket forlangtes og næredes Respekt. Det blev »det højlovlige og kunstelskede Snedker eller Malerhaandværk«.

At naa inden for Lauget – »*komme med i Lauget*« var enhver Drengs og Svends Maal.

Lauget var et Liv, hvori hver enkelt Laugsbroder gik op, og der havde Mesteren sin økonomiske, selskabelige og sociale Tilværelse.

Haandværkerens udendørs Liv var *Laugsforsamlingen*, der var omgærdet med megen Respekt, og den havde en betydelig Myn-dighed. Laugsretten kunde udstøde et Medlem af Lauget, hvis han havde forset sig grovelig, og det betød Tab af Levebrød og Udstødelse fra ethvert Samkvem med tidligere Standsfæller. Den bestemte Priser – ikke blot nedad men ogsaa opad – og vaagede strængt over, at enhver gjorde sig fortjent til den Respekt, som Faget – Lauget – fordrede.

*Skomagernes Helt* var *Hans von Sagan*, der i Slaget ved Rudau mod de hedenske Litauere 1340 kæmpede saa tappert, at Kejseren adlede ham. I Slaget mistede han sit ene Ben og afbildedes derefter paa Velkomstpokalen, Laugsskilte o. a. som enbenet, og Skomagernes satte med Stolthed hans Mærke den kejserlige Dobbeltørn i deres Segl og paa deres Skilte.

*Bagerne* fører *Krone* over deres Skilt, fordi Bagersvende ved Forsvaret af Wien udviste en saa enestaende Tapperhed, at Kejseren maatte hædre dem og hele Faget.

Murerne og Snedkerne førte deres Haandværk tilbage til Kong Salomon; thi lod han ikke Arken gøre af Cedertræ, men Skrædderne stak ikke op for dem. Udøvede ikke allerede Adam Skrædderkunsten. Det hedder spøgende i en Vise:

Thi drev Fatter Adam ej vor Profession,  
saa maa I sylte mig i salten Lage;  
maaske var han en Fusker, der ej had'e Facon,  
men dengang var man ogsaa langt tilbage.

Det kan undre, at man ikke træffer noget til Laug i Skanderborgs første Blomstringstid fra 1583–1650, og det saa meget mere, som Byen da næsten kunde karakteriseres som en Haandværkerby, og uagtet der i Nabobyerne Aarhus og Horsens fandtes blomstrende Laug.

I den Nedgangstid Skanderborg delte med andre Smaabyer fra 1650–1720 undrer det mindre, særlig da Udøverne inden for de enkelte Fag var saa faa.

Fra 1720–67 havde Skanderborg noget af en ny Oplomstringsperiode, hvilket skyldtes *Rytterregimentet* (Garnisonen.)

Ifølge en Indberetning fra Amtsforvalter Justesen fra 1735<sup>2)</sup> havde Byen da: 1 privilegeret Farver, 6 *Skræddere*. 15 *Skomagere*, 5 *Snedkere*, 4 *Murmestre*, 1 *Grovsmed* og 1 *Kleinsmed*, 3 *Feldberedere*, 2 *Vævere*, 1 *Bødker*, 1 *Glarmester*, 1 *Knapmager*, 1 *Bager*, 1 *Barber* og 1 *Saddelmager*, hvilket var flere Haandværkere, end man havde Resten af Aarhundredet ud.

I *Aarene 1750–1751* kommer der endelig to Laug, men naar de oprettedes paa den Tid, skyldes det antagelig ikke saa meget en indre Trang hos Fagenes Udøvere til fælles Udvikling og Samvirke, som tvingende økonomiske Grunde.

Først og fremmest maa her nævnes det ejendommelige Forhold, der kaldes »*Zünften*«, der oprindeligt havde dannet sig i Tyskland, og som man maaske kan betegne som en international bindende Sædvane skabt af Svende og Mestre i Forening. Nødvendigheden for den farende Haandværkssvend til at skille sig ud fra Landevejens Pak førte til, at hvert Fag dannede en fast Forbindelse, hvis Rammer strakte sig viden om Lande og knyttede de enkelte Fags Svende uløseligt sammen.

Baandet var »*Zünften*«. Man skulde være en »*zünftig Svend*« for at kunne begaa sig mellem Fagfæller og for at kunne faa Arbejde og i det hele kunne nyde sit Fags Fordele og Rettigheder.

Zünften udskilte de uværdige Elementer, men krævede strængt, at de værdige helt opfyldte de Betingelser, som Tid og Sædvane

havde udviklet. Man krævede særlige Indvielsesceremonier, naar Læredrengen gjordes til Svend: Behøvling hos Snedkerne (heraf Udtrykket en ubehøvlet Person), Slibning hos Bødkerne, Deponering”) hos Bogtrykkerne. Der udviklede sig et særligt Sprog og en vis Optræden. Man viser, at man er en »zünftig Svend« ved at kunne sige Fagets *Gruss* (d. v. s. dets specielle Hilsen). »Gud hjælpe jer Mestre og Svende af vort ærlige Haandværk«, siger Snedkeren. Der var Regler for at banke paa Døren, Regler for, hvorledes man tiltalte den Mester, man søgte Arbejde hos, Regler for Opførsel i Lavshus, Herberg, Værksted, ja endog for hvorledes Frakken skulde knappes. »Zünftens« Regler udstrakte sig i dens Blomstringstid til næsten at give Leveregel og Leveform for baade Hellig og Søgn, og de skabte om Faget en egen mystisk Højhed.

Som et Tidsbillede skal anføres: Snedkermestrene i København indgav i 1774 til Magistraten Klage over, at »hos Svendene Tid efter anden havde indsneget sig den Uordning, dem (Mestrene) til største Besvær og Omkostning samt Tidsspilde, at en Svend ikke vilde bære et Stykke Værktøj, om det og er et lidet Huggejern eller Høvl fra sin Mesters Værksted og nogen Steds i Byen, men maa lade en Dreng følge bagefter hannem med samme, som bortspilder Tiden, da han i samme Tid kunde gøre noget andet til Mesterens Gavn og Fordel. Bag dette skimter man Zünftens Regler. Læg ogsaa mærke til, at Drengen »følger *bagefter* hannem«.

En Svend maatte ikke gaa paa Gaden sammen med Drengene eller i det hele indlade sig med disse ubehøvlede, lave Væsener. De unge Skorstensfejersvende fik indskærpet bl. a. »Skal de ikke fløjte paa Gaden eller have andre Drengestreger for, som ikke passer sig for en ærlig Svend, heller ikke gaa paa Gaden uden Jern (hermed menes Kaarde), Halstørklæde eller Frakke, eller med bart Hoved.«

Idet som før bemærket Haandværket betragtedes som en Bestilling, et Embede, *omdøbtes Lauget* ofte til *Amtet*, der er direkte overført fra tysk *das Amt* = Embede, og som intet har med den forfatningsretlige Inndeling af Landet i Amter at gøre; og Laugsmesteren benævnes herefter *Amtsmesteren*.

Ingen zünftig Svend kunde tage Arbejde hos en Haandværker, der ikke var Laugsmester (Amtsmester), og den der ikke var udlært hos en Laugsmester kunde ikke passere for en ærlig zünftig Svend eller faa Arbejde nogensteds hverken i Ind- eller Udland.

Antog en Mester en Svend, der ikke var zünftig, gjorde Byens Svende øjeblikkelig kraftig Indsigelse, indtil vedkommende maatte fortrække. Selve *Strejken* kendtes vel ikke, men de misfornøjede forlod Arbejdet og forsøgte at faa saa mange som muligt med sig ud paa Vandring. Rygtet løb hurtigt ud ad Landevejene, at Byen ikke var zünftig eller holdt sig Zünftens Regler efterrettelige, og saa kom der ingen fremmede Svende, altsaa ingen Arbejdskraft, dertil.

Mestrene havde deres Kampmidler, bl. a. en Form for Boycotning, og Zünften gav strenge Regler for Svendens Opførsel overfor Mesteren, hvorfor denne, der jo ogsaa engang havde været Svend, selv var Tilhænger af Skikkene, og var interesseret i at opretholde »*Handwerksgeohnheit*«.

For at kunne *skaffe sig Arbejdskraft*, det være sig Svend eller Lærlinge, maatte Mesteren staa i et *Laug*.

Dertil kom, at man gennem Laugenes faste Sammenhold kunde holde »Fuskere« og Bönhaser« ude, der ellers kunde konkurrere med lavere Priser, og som ofte leverede, som følge af manglende ordentlig, faglig Uddannelse, uregelderligt Arbejde, som ingen kunde være tjent med, og som nedsatte Respekten og Agtelsen for Fagets lovlige Udøvere.

Havde man ikke *Laug* i sin egen By, kunde man staa i *Laug* i en anden By (en Naboby), og saaledes klarede mange Haandværkere i de mindre Byer – og ogsaa i Skanderborg – sig, men det medførte mange Ulemper, idet man kun ad Omveje kunde paatage sig Uddannelse af Lærlinge, der maatte ind- og udskrives og, helst hele Tiden, oplæres i den fremmede By.

I 1750 dannede Skanderborgs talrigeste Haandværkerstand *Skomagerne* et *Laug*. Kongelig Bevilling skulde der til, og den fik man 26. Oktober 1750. Der skulde Penge til for at danne et *Laug*. Der var Udgifter til Bevillingens Erhvervelse, Laugsprotokoller, Zignet, Lade og Velkomst, og lidt Penge skulde der ogsaa til for i det hele at komme i Gang, mindst et halvt Hundrede Daler<sup>4)</sup>).

Pengene laante man, og den 29. December 1750 var man færdig med alle Forberedelser og havde anskaffet sig en pragtfuld, læderindbunden – vist i Horsens<sup>5)</sup> udført – *Forhandlingsprotokol*, samt »*Lade*« og formentlig en »*Velkomst*«, og den Dag afholdtes den første *Laugssamling* hos Skomagermester *Christen Pallesen*, der blev *Laugets første Oldermannd*.



Laugene stod under Opsigt af *Øvrigheden*, der paasaa, at der leveredes ordentlige Varer til ordentlige Priser.

Ved den første Laugssamling var *Øvrigheden* – nogen Byfoged havde man endnu ikke i Skanderborg – repræsenteret ved *Amtsforvalter Hans Justesen*.

I Lauget blev indskrevet 13 *Mestre* nemlig *Christen Pallesen* (Oldermand), *Søren Hass*, *Brødrene Søren og Rasmus Fynboe*, *Mads Mikkelsen*, *Jens Schow*, *Kristen Jensen Hedegaard*, *Frederik Nicolajsen*, *Bendix Andreassen*, *Rasmus Boes*, *Niels Weile*, *Rasmus Jespersen* og *Adrian Pedersen*.

I Laugssamlingen blev det bestemt, »at hvad som Oldermanden for Ind- og Udskrivningspenge herefter i Lauget tilkommer, skal altsammen tilfalde Laugets Lade, siden Lauget i Gjæld for den derpaa gjorde Bekostning og paa saadan Maade kand med Tiden deraf komme udi Credit«.

*Laugsseglet*, der er af Jern og temmelig klodset udført og gra-veret, er bevaret. Det har som Omskrift:

#### SKOMAGER LAUS SIEL I SCKANDERBORG

og indenfor ser man en *kronet Dobbeltørn* flankeret af en *Rytterstøvle med Spore*, en *Sko* og *Aarstallet 1751*. Seglet har en Diameter af 4,2 cm. Dobbeltørnen er det gamle Vaabendyr, som det kendes fra det tysk-romerske Kejserrige, og det er Paavirkningerne fra Zünften og fra Sagnet om Hans von Sagan, som her gaar igen.

Laugsprotokollen, der nu findes i Landsarkivet i Viborg, er ført Aar for Aar, fra Samling til Samling fra 1751, indtil 1872, idet endnu i dette Aar – skønt Laugenes Betydning og Eneberettigelse forlængst var ophørt ved Næringsloven af 29. December 1857 – Skomagerlærling *Hans Peter Christinus Bruun* »fremstaar for aaben Lade« og faar sit Svendestykke antaget.

I Protokollen staar indført enhver, der er indskrevet i Lauget som Lærling, enhver der er udskrevet som Svend, enhver der »sidder paa Mesteraar«, samt enhver der optages som Laugsmester, og<sup>o</sup>) Protokollen er i det hele et værdifuldt kulturhistorisk Dokument og ikke mindst et vigtigt Dokument til Byens Lokalhistorie.

Et Laug havde foruden den egentlige Laugsprotokol tillige en *Contra-Protokol*, hvori Lærekontrakter o. ln. skulde indføres, men denne og Laugets øvrige Papirer er desværre gaet tabt.

Bag i Protokollen finder man nogle Regnskabsnotater, hvoraf bl. a. ses, at »Tidepenge« – det Beløb som Mestrene hvert Kvartal betalte som en Slags Kontingent – forhøjes til 24 Sk., samt at Lauget fungerede som en Slags Begravelseskasse, og at der ved en Mesters Død betaltes Enken 7 Rdl. 5 Mk. 12 Sk., i enkelte Tilfælde ydedes der ogsaa Understøttelser i langvarige Sygdomstilfælde.

Udover Tidepengene havde man Indtægter ved *Indskrivninger og Udskrivninger af Lærlinge*, Indtægter ved *Mesteroptagelser*, og naar en *Svend* skulde sidde »paa Mesteraar«, samt *Bøder*, derunder for at komme for sent til Laugsmøder eller endelig – efter Tilsigelse ved Laugsbudet, der var lønnet – helt at udeblive.

En hyppig *Udgift* paa omkring 1 Rdl. er »*Fløtning*«, hvorved sikkert forstaaes Flytning af Laugsskiltet samt Laugets Inventar ved Oldermannsskifte.

Som før nævnt maatte man før Laugets Oprettelse hjælpe sig paa den Maade, at *Lærlingene indskreves i andre Byer*.

Mester Christen Pallesen begærer f. Ex. 1.–10. 1754 Drengen *Jørgen Jensen Balle* udskrevet, hvilket sker, da han har staaet i Lære i 5 $\frac{1}{4}$  Aar og foreviser sit Svendestykke, »saa hand, som udi *Wejle* Skomager Laug for Lere Dreng er indskreven, da ingen Lau her i Byen var, nu herefter for Skomager Svend ansees«.

*Jens Abrahamsen*, der havde staaet i Lære hos Bendix Andreasens Fader og senere hos Bendix Andreasen, der lod ham udskrive til Svend 14.–4. 1751, havde været indskrevet som Lærling saa fjernt et Sted som i »*Haderslew Skoemager Amt*«.

*Læretidens Længde* var almindeligvis 5 Aar, men man træffer ogsaa Læretider paa 4 Aar og 6 Aar og enkelte Gange 8 Aar.

I Laugprotokollen findes enkelte Lærlingeforhold omtalte:

»Anno 1799 D. 26. Martii Fræmkom For aaben Lade Diderich Pedersen og var Begiærendes at vil have sin Lærer Dræng indskreven nemlig Johan Karrel Viben og det *i fulde 10* aar fra nyt Aar 1799 og til om gud vil vi skriver 1809 om Nytaar«.

Tilførslen er dog overstreget, og saa er der skrevet i Marginen »er lavt gort«. Muligvis er Forholdet ikke kommet til Eksistens, thi Drengen træffes ikke senere som Svend, men man maa give den ukendte Kommentator Ret i, at det »er lavt gjort« og oprørende at ville binde en Dreng – lad ham end være slet begavet eller legemlig defekt – i 10 Aar.

Iøvrigt vides meget lidt om Lærlingebetingelserne inden for Skomagerlauget, da Contraprotokollen mangler.

Det kan undre, at 13 Skomagermestre har kunnet friste Livet i 1750erne i Skanderborg, der kun var en ganske lille By, og det har de givetvis heller ikke kunnet, men de har maattet søge deres Næring tildels fra Landet, uagtet Skomagerne efterhaanden havde faaet Ret til at nedsætte sig ogsaa paa Landet<sup>7)</sup> og forsyne Befolkningen der med den »nødvendigste Fodbeklædning«.

Hundrede Aar efter Laugets Oprettelse, nemlig i 1853 var Fagets Bestand, skønt Byen var blevet meget større, kun:

14 Mestre, 9 Svende, 5 Drengene og 1 Frimester.

Paa Grundlag af den gamle, dog ikke helt nøjagtige, Laugsprotokol kan man for Lauget opstille følgende Tabel:

*Tilgang af Mestre:*

1751	1761	1771	1781	1791	1801	1811	1821	1831	1841	1851	1861
1760	1770	1780	1790	1800	1810	1820	1830	1840	1850	1860	
3	7	0	4	7	4	8	9	9	8	0	0

*Udlærte:*

13	10	10	11	4	4	7	10	8	19	3	3
----	----	----	----	---	---	---	----	---	----	---	---

Summa 1751–1861: Tilgang af Mestre: 72. Udlærte: 111.

Idet Antallet af Mestre holder sig nogenlunde konstant i 100 Aar, og idet maa tages i Betragtning, at Mestre andensteds fra nu og da vinder Borgerskab i Byen og optages i Lauget, vil det ses, at Lauget producerede flere Svende end til Fagets Behov her i Byen. Hvor Overskudet er bleven af, kan der kun gisnes paa. Nogle – men næppe ret mange – kan allerede som Svende have slaaet ind paa anden Livsgerning, nogle er døde, før de naaede at blive Mestre, og Resten maa have faaet Erhverv andensteds i Ind- eller Udland, thi hele Verden stod den faglærte Svend aaben.

Ved *Næringsloven af 1857* blev Laugene *ophævede* fra og med 1861. Lauget ophørte dog ikke derfor helt, og selv om man i Aarene efter 1857 kan mærke nogen Løshed, holdt man trofast ved Lauget og fandt det sikkert stadigt stemmende med Fagets og Standens Interesser.

Endnu 6. August 1860 optages *Peter Molbech* (senere Kirkebetjent ved Slotskirken) som *Mester*, og man vedblev at afholde

Svendepróver, der godkendtes af Magistraten lige indtil 1872; ganske som om Næringsloven af 1857 ikke eksisterede.

Den sidste Protokoltilførsel er fra Paaske 1872, da Hans Peter Christinus Bruun bliver gjort til Svend.

Oldermand er A. Andersen og Bisiddere R. Tinning og J. Olesen.

Herefter maa Lauget stille være gledet ud efter at have bestaaet i 122 Aar.

Ved Laugssammenkomsterne indtoges Forsædet af Oldermænden, der havde en Bisidder, som fik en mindre Andel af Laugets Indtægter.

Endnu en Embedsmand var der, nemlig *Laugsskriveren*, der førte Protokollerne og fik et Gebyr for Udfærdigelse af Svendebreve og Mesterbreve.

I de første Aaringer føres Protokollen af Amtsforvalter Justsens Fuldmægtig Hans Lauritzen, men i Modsætning til Skrædderlauget, der i mange Aar lod Øvrighedspersoner eller disses Fuldmægtige fungere som Laugsskrivere, begyndte Skomagerne ret snart selv at føre Protokollerne. Ikke just til Glæde for Nutidslæsere, for de fleste Haandværkere havde dengang megen liden Kommando over Skriveværktøjet Pennen. Til Udfærdigelser af Svendebreve, Mesterbreve, Skrivelser til Øvrighed, andre Laug o. ln. fik man Hjælp – formentlig betalt af Laugets Kasse – af de mange Embedsmandsfuldmægtige i Byen.

I Skomagerens Protokol er som Regel indført, at Forsamlingen er holdt med Amtsforvalterens eller – efter 1760 – med Byfogedens Tilladelse.

Naar alle Laugsmedlemmer var til Stede, og der var Bøde for Udeblivelse, idet Tilvarsling var sket ved Laugsbudet, klappedes der op med »*Skafferstokkene*« eller med »*Regimentet*«, der var en Stav prydet med Baand, Medailler og Plader.

Laugets »*Lade*« aabnedes, og alle blottede Hovedet.

Oldermænden sagde derpaa: »Med Gunst, Brødre, Laden er aabnet. Enhver vogte sig for Skade.«

Gjorde man derefter noget ukorrekt, talte i Utide, el. ln. faldt der uvægerlig Tiltale eller Bøde<sup>\*)</sup>. »*Laden*« var det Skrin, hvori Laugets Protokoller, Papirer, Penge og øvrige Værdier opbevarede. Den havde en næsten symbolsk Betydning, var en Slags Pagtens Ark, som, naar den var aaben, fordrede Respekt. Den var

ofte ret kostbart udstyret og stod som ofte paa Fødder (Kugler), der var ægte forgyldte.

Saa foretoges og forhandlede, hvad der nu havde Interesse. Enhver ny Læredreng fremførtes for Forsamlingen, der godkendte Antagelsesbetingelserne, hvorefter han *indskrevs* i Lauget, hvor han forblev, til han *løsgaves*. Hans Indskrivning indførtes i Laugsprotokollen, Indskrivningspenge for ham betales til Laden, og hans Lærekontrakt indførtes i Contra-Protokollen.

Svende, der havde gjort Mesterstykke, eller Mestre andensteds fra, der vilde nedsætte sig i Byen, optoges i Laugsforsamlingen for aaben Lade, Kvartalsydelse (»Tidepenge«) og Bøder betales, der drøftedes, hvad der ellers havde Interesse for Faget, og Forsamlingen sluttede ofte med et større eller mindre Gilde, hvor »Flæskbørster«, Kaal, Øl og Brændevin spillede en stor Rolle.

En nyoptagen Svend eller Mester blev tiltrukket af »*Velkomsten*«, der var Laugets Pokal. I velhavende, store Laug var den af Sølv og ofte meget kunstfærdigt udstyret.

Skomagermester Rs. Bruun, Skanderborg, død 1934 – 78 Aar gammel – har fortalt mig, at Skanderborg Skomagerlaugs *Velkomst* var af Tin, ca. 15 Tommer høj og ca. 5 Tommer vid. Højt paa Laagets Top stod den enbenede Hans von Segan.

Naar en Mand blev Mester, skulde han give en rund Sølvmedaille med hans indgraverede Navn, hvilken blev hængt paa Velkomsten. Da Lauget hørte op, pillede disse af.

Laden, der var meget smukt forarbejdet, var ca. 1 Alen lang og ca. 8 Tommer høj.

I Skanderborg havde man intet særligt Laugshus; det var hos de skiftende Oldermænd. Naar »Laugshuset flyttedes«, d. v. s. naar Oldermænd skiftede, skete det i højtideligt Optog. I Spidsen gik to Læredreng med de baandprydende Skafferstokke, derefter Mestrene med deres Lade og Svendene med deres.

Som Mestrene havde Mesterlaug, havde Svendene *Svendelaug*, og først og fremmest stræbte de efter at have et »Herberg« (Kro), hvor den rejsende Svend meldte sig, og hvor alle Sammenkomster holdtes.

Her kunde han træffe sine Fagfæller eventuelt faa Mad og Logi og blive »skrevet i Arbejde«. Svendene betalte »Aufleggeld« for at der kunde være en Fond til Understøttelse af trængende og syge Svende.

Svendene havde ogsaa »Lade« og »Velkomst«, hvormed den nyankomne efter sket »Umfrag« blev tildrukket. Den nyudlærte Svend gav en Medaille til Velkomsten. En enkelt Svendemedaille er bevaret.

Ceremoniellet ved Svendenes Forhandlinger var om muligt endnu mere højtideligt end hos Mestrene. Til Sammenkomsterne skulde Paaklædningen være ulastelig, og hvert Fag havde sit Reglement herfor. En Glarmestersvend skulde (i 18. Aarh.) bære Kappe og Kaarde, Sko og Handsker. Halstørklædet skulde bæres lige og i Haaret maatte der ikke være Krumkam o. s. v.

Svendelaugets Formand var »Oldgesellen«, og som Medhjælpere havde han to *Ladesvende*.

Svende, der ikke havde rejst, sad ved Forsamlingen nederst ved Bordet.

Overtrædelse af Reglerne – og de var mange – f. Eks. ikke at sige »Mit Gunst« ved Indtrædelse, at møde med Støvler i Steden for Sko, at have Halstørklædet skævt, at have to Knapper knappet i Frakken, at bande, at bruge Skældsord o. s. v. kostede Bøder, der straks omsattes i Øl og Brændevin, som blev nydt i svære Mængder.

I 1787 besluttede Glarmestersvendene dog, at enhver for Fremtiden selv skulde betale den Brændevin, han drak, fordi »der stadig var en Del iblandt os, som aldrig kunde faa Halsen fuld nok«. Hvad der gik med af Øl skulde imidlertid som hidtil gaa paa fælles Regning.

Stærkt og frodigt udfoldede Livet sig i Svendenes Herberg, og ved Samværet med Fællerne tog man Revanche for det daglige, sure Slid.

Skomagervendene i Skanderborg havde deres Laug i Orden, og de havde deres faste Stolestade i Slotskirken (Skomagervendenes Stol), hvorfor de aarlig betalte 1 Rdl.

Den *sidste Oldgesell* var *Mathias Jansen Jensen*, som nogle nulevende endnu erindrer som Bud for Haandværkerforeningen.

Svendenes Skafferstokke er bevarede, men af det øvrige Inventar intet. Der er intet overleveret om, hvorvidt de havde Herberg.

Var man Skomagersøn – og særlig hvis man var ældste Søn – blev man næsten uvægerlig Skomager, og adskillige Skomagerslægter kan følges gennem lang Tid.

Der er saaledes Fynboe Slægten:

Søren Fynboe <sup>9)</sup> død 8.–11. 1730.	Rasmus Fynboe faar 1738 en Søn. Mester ved Laugets Stiftelse 1750.	Hans Fynboe nævnes 1732. Søren Hansen Fynboe. Svend 1753. Mestersvend 13.–4. 1761. Mester 25.–10. 1762.
Poul Sørensen Fynboe. Mester 14.–4. 1751.		Søren Olesen Fynboe. Svend 27.–12. 1816. Mester 6.–7. 1821.
Ole Poulsen Fynboe. Svend 1777, Mester 8.–4. 1785.		
Poul Olesen Fynboe Svend 24.–6. 1811.		

*Rasmus Boes* er Mester ved Laugets Stiftelse 1750. *Hans Jacob Rasmussen Boes* blev Mester 8.–4. 1775<sup>10)</sup>. Efter ham kom en Søn *Christian Frederik Jensen Boes*, Svend 1806, Mester 1808 († 1873, 86<sup>1/2</sup> Aar gl.), hvis Søn *Rasmus Boes* (4. Generation) blev Svend 1843 og Mester 1850.

I 1681 fødtes i Skanderborg *Jesper Rasmussen*<sup>11)</sup>, der blev Skomagermester her. Hans Søn *Rasmus Jespersen*<sup>12)</sup>, der var Medstifter af Lauget i 1750 og i det hele en anset Mand, der bl. a. i Aarene omkring 1774–1780 var Brandinspecteur, har sat sig et synligt Minde, nemlig den smukke gamle Gaard, Borgergade Nr. 3, som han byggede 1773. Over Portbjælken staar R. I. S. – K. S. D.: Rasmus Jesper Sen. Karen Søren-Datter. Han havde en Søn, *Søren Rasmussen Jespersen*<sup>13)</sup>, der lærte Faget og ogsaa en kort Tid var Mester, men saa brød han ud, gik over i Bagerfaget og giftede sig 8.–12. 1792 med Johanne Baastrup, født Christensdatter, Enke efter den rige Købmand og Herbergerer Hans Baastrup.

Søren Jespersen, der blev Købmand og Skanderborgs første virkelige Postmester, ejede til Slut Mallinggaard, hvor han døde 30.–11. 1829.

*Rasmus Jespersens Døtre* var Faget mere trofaste. *Maren* giftede sig 16.–2. 1776 med Feldbereder – dette Fag, der var et Garverfag, stod Skomagerne nær – Anders Rasmussen Bruhn (f. 1742,

begr. 2.–12. 1792) og anden Gang med Feldbereder Søren Hansen Lind (formentlig Mestersvenden), han var født 1757, begr. 1800.

*Anna Margrethe* giftede sig 1795 med *Skomager Peter Hansen*<sup>14)</sup>, der var en Skomagerson fra Horsens, og han overtog Svigerfaderen J. R.s Forretning. P. H. døde allerede 1804, men saa giftede Anna Margrethe sig anden Gang i 1806 med sin afdøde Mands Broder, *Skomager Hans Hansen*<sup>15)</sup>. Han efterfulgtes til sin Tid af Sønnen *Rasmus Jespersen Hansen*<sup>16)</sup>, der ifølge Skanderborg Raadstueprotokol 7.–7. 1829 aflagde »Mesterprøve *baade* som *Skomager og Garver*, da han har Amtets Tilladelse til at forene Garverprofessionen med Skomagerprofessionen.

Han, der efterhaanden gik over til udelukkende at drive Garveri, var en meget anset Mand i Byen (Borgerrepræsentant m. m.), og han har bygget Garvergaarden, Adelgade Nr. 76, hvis Forhus staaer uændret fra Opførelsen ca. 1842.

Rasmus Hansen var Fader til *Garvermester C. Hansen*, hvem mange ældre har kendt. Hans Søn, *Garvermester Frands Hansen*, døde barnløs i 1920, og dermed udgik en Skomager- og Garver-slægt, som vi altsaa har forfulgt tilbage til 1681.

En udbredt Feldbereder- og Skomagerslægt i Byen er *Familien Bruun*, hvis Slægtsregister synes at være følgende:

*Feldbereder Anders Rasmussen Bruun*, f. 1742, begr. 1792.

1. Feldbereder Jens Rasmussen Bruun Jens Bruun. Svend 1835. Mester 1843.	2. Anders Bruun. Skomagermester 1846.	3. Hans Bruun. Skomagermester 1853.
---	---	---

Rasmus Bruun.  
Skomagermester  
1883. Født 1856,  
død 1934.

Johannes Bruun,  
udlært i Faget –  
drev i nogle Aar  
Forretning her i  
Byen, men gik  
senere over i andet  
Livserhverv.



Af andre Skanderborgfamilier, der i tre Led eller mere har været Skomagere, kan endnu nævnes Mads Mikkelsens Slægt, Tinning-slægten og Boesslægten.

Det næst talrigste Erhverv, nemlig *Skrædderne*, fik Laugsrettigheder ret umiddelbart efter Skomagere.

*Kongelig Privilegium* fik de 18. Oktober 1751, men først 17. Jan. 1752 var man saavidt, at første Laugssamling kunde holdes.

Der indskreves 5 Mestre: *Niels Andreasen Baes, Søren Jensen Linaae, Niels Andersen, Christopher Rasmussen* og *Bringhel Arvedsen*. – *Niels Baes* blev første *Oldermand*, og vedblev – imod de almindelige Regler om *Oldermandsskifte* hvert 2det Aar – at være det indtil sin *Død* i 1773.

Skrædderne havde lige saa lidt som Skomagere tilstrækkelig med Penge til at stifte Lauget for, men man kom over det paa den Maade, at man med Gældsbev. (dateret 1.–11. 1751) laante af »velfornemme Mand Sr. Jens Sørensen, Stilling, nuværende Skoleholder udi den kongl. allernaadigst privilegerede Sckanderup Skole her ved Sckanderborg«<sup>16)</sup>).

Skrædderlaugets smukke læderindbundne *Laugsprotokol*, det originale kongelige *Privilegium*, »*Contra-Protocol*«, hvori findes indført en Del Lærekontrakter, samt en Del løse *Aktstykker*, er bevarede, hvorfor ogsaa dette Laugs Historie foreligger nok saa klart oplyst som Skomagernes. *Skrædderlaugets Protokoller* og øvrige *Arkivalier* beror i Skanderborg Museum.

Som hos Skomagere overværedes første Laugssamling af Øvrigheden, nemlig *Amtsforvalter Hans Justesen*.

Det vedtoges i denne Samling »følgende poster som for dennem og efterkommer skal være en bestandig skik og Sædvane ved dette Loulige – *Skræder Laug*, nembliq

1. at for en Dreng udi Lauget at faa indskreven ickun skal betale 5, siiger fem Marck, og ligesaa meget ved udskrivning, hvoraf *Oldermanden* for sin umage hver Gang skal have 2, siiger toe Mark, og øvrige 3 Marck forbliver til Laugets Lade.
2. at hvo som sig i dette Laug for *Mæster* vil nedsætte og ægte en *Mæsters Enke* eller *Daatter* udi Lauget skal icke til Lauget betale meere end efter *Articlerne* af 13. Novbr. 1700 dens 1. Post.«

Disse Bestemmelser er ganske interessante. Det er et Udslag af god Laugsbroderaand, at man ligefrem udsætter en Præmie for at ægte en »Mæsters Enke eller Daatter«, og denne Præmie viser sig ogsaa i Tidens Løb at være vunden af mange. Enken giftede sig hyppigt med Mestersvenden, der derigennem kunde komme hurtigt og billigt ind i Lauget, og var hun for gammel og uskikket til nyt Ægteskab, saa tog han Datteren. Man har taget Eksempel efter de københavnske Skrædderes Artikler af 13.–11. 1700, hvorefter »en Mesterenkes eller en Mesterdatters Mand slap med 2 Lod Sølv til Laugshuset«, medens andre skulde betale et saa betydeligt Beløb ved Optagelse til Mester som 20 Rdl.

Skrædderne har her – vist nok imod Loven om Laug – paabe-  
raabt sig de københavnske Artikler for at kunne fastholde gammel Sædvane, at de, der paatager sig at forsørge en Mesterenke eller -datter, nød en Begunstigelse, medens man gjorde det sværest og dyrest muligt – ganske imod Regeringens Ønsker – for alle andre at blive optaget og forøge Tilgangen.

Ved Stiftamtets Skrivelse af 11. August 1823 blev Afgifterne ved Mesterprøve ansat saaledes: Værkstedsløje (til den Mester, der stillede Værksted til Raadighed, medens Mesterstykket udførtes) 4 Rdl. Sølv, til Politibetjenten  $\frac{1}{2}$  Rdl., til Laugskassen (Laden) 8 Rdl., til Laugets fattige (Understøttelses Kassen) 1 Rdl. – ialt  $13\frac{1}{2}$  Rdl. Sølv.

Det var ikke saa lidt for en fattig Svend at skrabe sammen, men dertil kom, at han skulde leve i Udfærdigelsestiden, betale Materialerne til Mesterstykket, som han ikke kunde være sikker paa at afhænde straks, og saa var der adskillige andre Udgifter og ikke mindst til et Indgangsgilde for Laugsmestrene med Koner (Laugssøstre).

Det var ikke at undres over, at en Mesterdatter eller do. Enke var at foretrække, thi foruden at hun sparede ham for en Del af Gebyrerne, havde hun Værksted, Materialer og som Regel Slægtninge, der kunde hjælpe Aspiranten til at laane fornødne Kon-  
tanter.

Stiftamtet fastsatte i 1823 Indskrivningspengene for en Læredreng til 4 Mark Sølv, og Udskrivningspengene, naar han blev Svend, til 8 Mark Sølv, der fordeltes mellem Oldermænd og Bisidder(e), hvorhos Laugsskriveren skulde have 4 Mark Sølv for Svendebrevet (Lærebrevet).

Tilsvarende Afgifter fastsattes for Skomagerlauget.

I Aarene 1751–1861 blev der optaget 30 Mestre, og der løsgaves 57 udlærte Drengene. Da der er Huller i Contraprotokol, og Laugprotokol til Tider ikke er ført omhyggeligt, kan der ikke helt stoles paa disse Tal, der dog viser det samme som hos Skomagerne, at en Del Svende ikke naaede at blive Mestre.

Læretiden var almindeligvis 5 Aar, men man træffer dog ogsaa længere Læretid.

Følgende er nogenlunde Typen paa en Lærekontrakt fra ældre Tid:

»I Den Hellige Trefoldigheds Navn haver jeg underskrevne Niels Andreasen Bahs, Borger og Skræder her i Skanderborg antaget, Corporal ved Hr. Rittmester von Trolles Compagni Johan Adam Fuhrknechts Stief-Søn, Navnlig Peter Lylf Daman, her at lære hannem det lovlige Skræder-Haandværk og det udi Femb fulde aar fra 6. Januarij 1755 til 6. Januarij 1760, alt saaledes som jeg for Gud og hver Mand vil være bekient, saa han overalt hvor han kommer dermed kand Passere. Og derimod lover jeg Johan Adam Fuhrknecht som Drengens Stief-Fader at betale hans paa-kommende Skatter, saavel som ind- og udskrivningspenge, samt og tillige love at bemt. min Stief-Søn Peter Lylf Daman skal være sin Mester og Mesterinde samt Svenne hørig og lydige, Item efter hans Pligt at viise troe og flittig tjeneste baade inden og uden Huuset og ey at undgaae Nat eller Dag uden hans Mesters eller Mesterindes Tilladelse og forvidende. Og skulle imod formodning Meer bemt. Dreng Peter Lylf Daman af sin Løre entviige, da lover vi medunderskrevne Jens Petersen Hals og Christian Thiil, begge Borgere og Indvaanere her i Scanderborg som hans Kautionister og forlovere at skaffe ham igien til stæde til afstraffelse efter Hans Kongl. May.ts allernaadigste Lov og Forordning.

Datum Sckanderborg, d. 6. Januarij 1755.«

Lærlingen fik sit Ophold og sin Kost i Mesterens Hus, og undertiden lover Mesteren »at skaffe ham sit forsvarlig Øl og Mad upaaklagelig«, hvilken udtrykkelige Erklæring viste, at man har kendt Tilfælde, hvor der har været noget at klage over.

Drengens Lyst til Faget spurgtes der ikke altid om.

Skrædermester Bringhel Arvedsen antog i Jan. 1752 Salig Corporal Engels Søn, Hans Frederik Engel i Lære.

Drengens Moder og 2 Mænd kautionerede.

Det var imidlertid med Hans Frederik som med Peter Wessel:

Til paa Skrædderbord,  
at faa Traad i Naaleøje  
var hans Lyst ej stor o. s. v.

Soldaterbarnet løb af sin Plads efter et Par Aars Forløb. Det gik imidlertid ikke. Drengen blev bragt tilbage og ført for Laugsretten, der imidlertid lod Naade gaa for Ret. Drengen erklærede, »at han intet i mindste Maade havde paa sin Mester eller Mesterinde at klage, men foregav, at han havde ingen Lyst til Haandværket og begærede indstændigt at maatte sin Lære blive quit og gaa hen hvor han vilde mod at betale – sig til ingen Nytte – Udskrivningspenge og blive fri for fortjent Straf.«

Mesteren samtykkede, og Lauget tillod at lade ham fare »dog ingenlunde som Svend at ansees«.

Ofte gives der *Lærepenge* til Mesteren, almindeligvis 10 Rdl., men undertiden mere, og særlig maatte Drengene fra Landet betale Lærepenge.

Det træffes ogsaa, at Mesteren lover at give Drengen Klæder helt eller delvist, og endog en *Svendeklædning* bestaaende af Kjole, Vest, Benklæder, Støvler og Hat ved Læretidens Ophør.

Hos Skrædderne var der mellem Læredrengene og Svende indskudt et Mellemlid, idet Drengen efter endt Læretid blev *Løn-bursch* (Løndreng) for senere at blive opsat for Svend.

Kun Mestersønner avancerede direkte fra Lærling til Svend, Jens Christiansen fra Linaa kom i Lære i Skanderborg Sct. Hansdag 1759, blev Løn-bursch 26. Juni 1764 og Svend 13. Juli 1767. Peter Mathiesen, Katstrup, der var bleven Løn-bursch i Horsens 1773, blev 1776 Svend i Skanderborg. Efter 1801 nævnes ingen Løn-bursch, og Forskellen mellem Skrædderne og andre Fag paa dette Punkt synes derefter at være faldet bort.

Noget *Svendelaug* synes ikke at have eksisteret hos Skrædderne. Af Laugets Ejendele er kun bevaret et Signet. Dette, der er finere lavet end Skomagernes, er af Messing, og det viser et kronet Skjold med en aabentstaaende Saks og Aarstallet 1751. Omskriften lyder:

SKREDERNES AMPTS SEIGL I SCKANDERBORG.

Dets Diameter er 3,3 cm.

Man har haft en *Lade* paa Kuglefødde, hvilket ses af en Reparationsregning fra Snedker Lindberg fra 1852. 2 *Skafferstokke* har Drejer F. Goll lavet, og Maler H. C. Aarup faar 30.–12. 1846 2 Rdl. og 4 Mark for: »1 Laugs-Skildt malet med Tillæg af Skildt og forgyldt med ægte Guld«.

At man har holdt af sit Laug og vedblevet at holde det i Ære selv mod Laugstidens Slut ses af følgende Tilførsel i Laugsprotokollen paa Hundredaars-Fødselsdagen:

»Aar 1851 den 18. Oktober var Mestrene forsamlede i Oldermænd N. C. Jensens Huus for at høitideligholde Skræder Laugets 100 Aars Jubelæum ved en Smuk fæst og et dertil anbragt Transporant med indsription og blev det til Erindring Derom henlagt i Laden.«

Paa dette Tidspunkt var Mestrenes Antal 7.

Man havde en Begravelseskasse og senere en Sygekasse.

Ligesom Skomagerne holdt ogsaa Skrædderne en Tid fast ved deres Laug, men dog ikke saa længe.

Den 16. Marts 1863 staar der i Laugsprotokollen: »Da der her i Byen nu er oprettet en Sygekasse, besluttede man at ophæve den i Lauget bestaaende Sygehjælpekasse og har Laugets Interessenter altsaa for Tiden ingen Forpligtelse til Lauget, *der dog ikke ophæves.*«

Selvom man ikke ophævede Lauget, er dette dog sikkert ret snart derefter afgaaet ved en stille Død. I hvert Fald findes der ikke flere Protokoltilførsler.

Det var ikke almindeligt blandt Skrædderne, at Sønnen tog Faderens Haandværk og særligt ikke at flere Slægter fortsatte. Der er dog Undtagelser.

Niels Andreasen Baes (f. ca. 1700, død 1773) Medstifter af Lauget, efterfulgtes af sin Søn *Søren Nielsen Baes*. Som Mestersøn blev han skænket Mesteraar og blev Laugsbroder 27.–1. 1763.

Senere findes i Protokollen Nicolay Baes, Lærling 2.–1. 1816, og Wilhelm Baes, Svend 1829; han boede i sine sidste Dage i Barakgaarden, vistnok som Frimester. Saa er der Søren Sørensen Loumann (Loemann, Lohmann) »barneføed udi Aarhus og udlært der«, som optages i Lauget 8.–6. 1775 (død 22.–4. 1821, 84 Aar gl.). Han efterfulgtes af Sønnen Ole Pedersen Loumand, optaget 4.–3. 1801, død 6.–3. 1827, 53 Aar gl. Han efterfølges af Peder

Espensen Olesen Lohman, optaget 30.–3. 1833 (født 18.–12. 1808, død 4.–6. 1835).

For den Dreng, der blev indskrevet som Lærling, betød det passerede en Revolution i hans Tilværelse. Hans snævre Forbindelse med Barndomshjemmet afbrydes, og han tilhører fra nu af i videre Forstand hele Lauget, og i snævrere Forstand Mesteren, idet han bliver et Led i Mesterens Husstand og er undergivet hans Opdragelse og Behandling. Haarde var de 5 til 8 Aars lange Læretid. Arbejdstiden var lang, selv om Tempoet ikke vær særlig stærkt, men Arbejdet indskrænkede sig ikke til Sliddet paa Værkstedet, men omfattede alt, hvad der faldt for i Hus og Bedrift.

I Skanderborg havde omtrent alle Haandværkere et Hus, hvortil hørte Bagager, Anparter i Bymarken, Fællesmosen og Skanderup Skov, og der var næsten ikke et Hus saa lille, uden det jo havde i hvert Fald Svin og Faar og oftere baade Ko og Kalv. Drengen skulde holde Varmen vedlige, bære Vand og Tørv og kløve Træ, pudse Lys om Aftenen, gøre rent og rydde op paa Værkstedet, muge under Grisen, og række Mesterinden en Haand, naar det gjordes nødvendigt, derunder ofte hjælpe med at passe hendes – som Regel – mange Børn. Intet Hensyn blev der taget til hans Ønsker og Længsler, han var »Drengs Dreng og Hunds Dreng«. Klæderne var det smaat med, enten det saa var hans eget fattige Hjem eller hans – ofte ligesaa fattige – Mester, der skulde levere dem. Føden kunde det ofte være skralt med. Mester og Mesterinde kunde døje med at skaffe Føden til deres egne Unger, saaledes at det let kom til at gaa noget udover en opløben Lærling, som der ingen Bund syntes at være i, og som aldrig var til at fylde.

Lussingerne faldt tæt baade fra Svendes og Mesters Side, og det var ligesom, at de Prygl man selv i sin Tid havde faaet, dem skulde man absolut give ud igen.

Eksempler paa ilde og raa Behandling af Lærlinge er der nok af, men heldigvis dog ogsaa – og det de fleste – paa det modsatte. Lærlingen var jo alligevel næsten en Del af Familien, og var end Mesterinden ogsaa skrap, saa var hun dog Kvinde, og han et Væsen, hun ikke kunde helt lade skøtte sig selv og gaa til. Hun trøstede ham, hvis Svendenes Drillerier og tankeløse holden ham for Gæk blev for groft, hægede, vadskede og syede om ham, og det hørte sig da ogsaa til, at Lærlingen ved Læretidens Ophør takkede sin Mesterinde.

Spærret inde altid var han nu heller ikke. Han skulde løbe alle Ærinder og specielt bringe Arbejde til og fra Kunder, og sligt kunde altid udnyttes til lidt Samkvem og Leg med jævnaldrende og til at være med til nogen af de Spilopper, som ingen rask Dreng kan holde sig fra. Særlig var Skomagerdrengene berygtede for at kunne komme myldrende til Stede, hvorsomhelst der opstod Hal-løj; straks der var noget paa Færde, »regnede det med Skomagerdrengene«.

Med brændende Længsel imødesaa Læredrengen den Dag, hvor han skulde »løsgives« og blive regnet for et Menneske, som kunde følges med andre, antage de voksnes Skikke og for Eksempel tillade sig at ryge Tobak, omgaaes hvem han vilde og ikke være bunden til et Arbejdssted længere, end han selv lystede.

Før Puppen kunde forvandles til Sommerfugl, var der dog en Eksamen at bestaa, og det var *Svendeprøven – Svendestykket*.

I Skanderborg bestod Svendestykket almindeligvis for Skrædderlærlingene i at sy en Mandsfrakke, for Skomagerne at sy et Par Fruentimmersko, Smedene at smede og underlægge et Par Forsko, Snedkerne at forfærdige en Vinduesramme med Vinduer i eller at forfærdige en Kommode, Bagerne at bage forskellige Slags Hvedebrød, Franskbrød, Surbrød og Bakkelser o. s. v.

Naar Svendestykket fremlagdes for Magistraten (i Skanderborg Amtsforvalteren og senere Byfogden) mødte Oldermænd, to Bisid-dere og Skuemestre, hvis Lærlingen tilhørte et Laug, ellers kun de to Skuemestre. Hvis Lauget og Skuemestrene erklærede Prøvestykket for forsvarligt, indvendte Magistraten aldrig noget, og Svendebrev kunde udfærdiges.

I Laugshuset fik han sin *Indvielse og Optagelse*, han kom i den flunkende nye Svendeklædning, kunde aabenlyst ryge Tobak, søge sig en Kærest og blev feteret og fejret. I Erik Bøghs bekendte Vise om Børstenbinderen Søren Pipperups ulykkelige Kærlighed til Mesterens Bertha, skildres Forvandlingen mesterligt i faa Linier:

Hon var min Fryd, hon var min Lykke,  
Hon var min Tanke Dag og Nat,  
Te jæ fik gort mit Svendestykke  
Og kom i Frakke og i Hat  
Te jæ fik Ring i begge Øren

Og fik tændt min »Radekopp«<sup>10</sup>).  
Nu var jæ inte længer Søren,  
Jæ var den onge Her Pipperup.

Naar den unge Svend hurtigst muligt efter Optagelsen gik »*paa Valsen*«, vandrende fra Sted til Sted i Ind- og Udland, var det ikke alene drevet af Lyst til at lære noget mere og se noget andet end den hjemlige Ravnekrog, men det var ligefrem en Nødvendighed og en Pligt. Dels havde faa Mestre Arbejde nok til at kunne holde et fast Antal Folk til Stadighed paa Værkstedet, og dels kunde ingen Svend blive Mester, før der var gaaet mindst 4 Aar. I den Tid »valsede« han da rundt, stundom over hele Europa. Synderlig tyngtet var han ikke af Ejendele. De nødtørftigste Klude paa Raden, i Haanden en – helst lidt aparte udseende – Stok (ofte kaldet Ziegenhainer) og over Skuldrene en Taske eller Randsel (Felleisen), hvori gemtes Værktøjet. Hans eneste Kapital var hans Ungdomsmod og hans friske Humør, der ikke lod sig nedslaa, selv om Maven var tom, Halsen tør og Logimentet var hos »Madam Græsmeyer«.

Helt uden Støtte, medens han »*fægtede*« sig frem, var han dog ikke. Naar han kom til Byernes Laugshus, fik han Hjælp til et Nattelogi, og næste Dag gik han rundt til Byens Mestre, afleverede sin »Gruss« i Overensstemmelse med Zünftens Regler, og var der saa ikke Arbejde, gav paagældende Mester ham »Geschenck« – som Regel to Skilling – til Hjælp til at komme til næste By.

Arbejdstiden for Svenden var lang, om Sommeren fra Klokken 5 Morgen til Klokken 8–9 Aften. Der var dog et Lyspunkt i dette fritidsløse Slid, og det var Retten til at holde »blaa Mandag«.

Naar Kirkegangen om Søndagen var besørget, var der ikke andre Fornøjelser tilbage end et Sold paa Herberget, hvoraf igen fulgte mindre Lyst til at stille paa Værkstedet Klokken 5 Mandag Morgen. Gennem lang og bitter Strid havde Svendene tilkæmpet sig Ret til at holde »blaa Mandag«, hvis det passede dem.

Her i Skanderborg var det almindelig Skik, at en Del af Mandagen tilbragtes med at fiske paa Søen. Ofte narrede man Mesteren med, for det kunde ogsaa hænde sig, at *han* havde sit Hyre med »Tømmermænd«. Læredrengen tog man med til at ro Baaden, og saa kunde Mesterinden gaa alene derhjemme og smække med



Dørene og skændes med gnavne Kunder. Det kunde hjælpe paa hendes Humør, hvis man kom hjem med et Par store Gedder eller en Spand gode Aborrer, thi bortset fra Klipfisk om Julen fik man i et Borgerhjem aldrig anden Fisk, end hvad man kunde faa fra Søen eller Omegnens Strømme.

Med Humør gik Svendens muntre Ungdomskaar. Altid var han frejdig, altid en frisk Sang paa Læben og aldrig forknytt. Klar var han til at skulle klare sig selv uden anden Hjælp end det lidt, han fik gennem Faget. Der opstod en Type med Rygrad og Villie til Selvhævdelse og en Type, der havde set noget mere af Verden end et Socialkontors fire Vægge.

De oplevede meget de glade uforknyttede Haandværkssvende, og de samlede sig en Erindringskat for Livet.

Der lever endnu enkelte af dem fra den rigtige Tid, og kan man faa dem til at lukke sig op og fortælle, saa glimter Øjet i et Sol-skinssmil for næste Øjeblik at dugges.

For enhver udlært Haandværker i Laugstiden stod det som Endemaal at blive selvstændig Mester, og det stiledede han henimod, naar nogle Vandreaar var overstaaede og han var henimod Myn-dighedsalderen.

Saa søgte han at finde et Sted, hvor han kunde faa fast Arbejde i et Aar, og hvor han som Mestersvend efter at have staaet sit *Mesteraar*\*) ud kunde gøre Mesterstykke, der var Haandværkerens anden Eksamen.

Det bestod for Skomagernes Vedkommende i et Par ungarske Blank-Læder-Mands Støvler og et Par Damesko, for Skræddernes oprindelig i en Herrejole, senere i en fuldstændig Klædning, »bestaaende af Kiøle, West og Benklæder, som der tages Maal til i Laugets Overværelse og forfærdiges i Oldermændens Huus (der her i Byen var Laugshus). Ligeledes møder en af Laugets Mestre hver Morgen, naar den arbejdende er mødt, ligeledes møder en om Aftenen, naar han holder op, som skal være Kl. 7, for at laase Arbejdet ned.«

---

\*) Skikken at sidde paa Mesteraar synes at ophøre omkring 1790. For at indmeldes til Mesteraar skulde betales 4 Rdl. Skomagervend Niels Christensen begærede 10.-8. 1752 at sidde paa Mesteraar – han blev forresten aldrig Mester her – men da han kun kunde betale den ene Rdl. straks, fik han dog Henstand med Resten til Mikkelsdag, der var almindelig Termin for Svende og Dreng. Mestersønnen slap undertiden for at staa Mesteraar.

For Kobbersmede var Mesterstykket (8.–11. 1833) »en Themaskine af det nu brugelige Slags« (jvfr. Hostrups: Genboerne: »Messingmaskine med Gesvejsninger og Løvefødder«.), Blikkenslagerne: en af Messingblik forfærdiget Thekjeddell med dertil hørende Fyrfad og Spirituslampe, Kleinsmed: en Portlaas med een eller anden konstig Indretning udi o. s. v.

Naar Mesterstykket var færdigt, synedes det af Magistraten i Overværelse af Oldermænd, Bisiddere og Skuemestre, hvis det var en Skrædder eller en Skomager, og ellers af de to af Magistraten udmeldte Skuemestre. Laug og Skuemestre erklærede sig overfor Øvrigheden (Byfogden, der var Magistratsperson) om Stykkets Forsvarlighed, ligesom de var Borgen for, at Svenden selv havde udført det.

Medens der ikke ses Tilfælde, hvor der gøres Indvending mod et Svendestykkes Forsvarlighed, er det modsatte Tilfældet med Mesterstykke.

Mestrene havde Interesse i, at der blev mange Svende, for det betød, at der blev Arbejdskraft for Haanden, men de havde absolut ikke Interesse i, at der blev mange Mestre, thi det betød Konkurrence i den Næing, der ikke var til Stede i for rigeligt Maal.

Mestrene kæmper derfor for at gøre det saa svært og bekosteligt som muligt at blive Laugsmester, og de er meget strenge i deres Fordringer til et Mesterstykkets forsvarlige Udførelse. – Der skal dog medgives de gamle Laugsmestre, at de følte sig som Garanter overfor det ukyndige Publikum for, at der ikke blev leveret dette noget daarligt Kram, hvilket var til Skade for alle Professionens Udøvere, men Hensynet til at holde Konkurrenter ude var ogsaa i høj Grad til Stede.

Man var øjnsynlig ogsaa strengere mod Svende, der kom udefra for at aflægge Mesterprøve end overfor indfødte eller her oplærte, og i Belysning heraf maa det efterfølgende maaske ses.

I Slutningen af 1830erne melder sig til Mesterprøve flere udenbys Skomagervende, der mærkelig nok alle sammen er fra Kallundborg.

Den 17. Juli 1837 om Formiddagen mødte for Magistraten *Skomagervend Frederik Johansen* fra Kallundborg og begærede sit Mesterstykke i Professionen bedømt. *Oldermænd* Skomagemester *Jørgen Linde*, *Bisiddermester Lars Petersen* samt de 4 Lade-

*mestre* Christian Boes, Carl Laue, Søren Langballe og Peter Andersen var mødte<sup>30</sup>).

»Det blev af Lauget erkjendt, at de producerede Prøvestykker er producerede paa Laugshuset af Producenten selv, og at Skoene er uden saadan Fejl, at de kunde kasseres, hvorimod Oldermænden med samtlige Mestres er enige i, at Støvlerne ikke kunde antages paa Grund af, at Sidesømmene ikke er lige skjaarne, og at Kappestykkerne ikke er lige høje paa hver Side.«

Johansen hævdede, at Fejlene var for ubetydelige til at bevirke Kassation, og Byfogden, Justitsraad Blichfeldt, der nødigt vilde gaa mod et Laug, søgte at berolige Gemytterne ved at udtale, at han vel maatte give Lauget Medhold i, at det med Skarphed bedømmer et Mesterstykke, men at det dog ogsaa forekom ham, at Fejlene var af mindre Betydning.

Det hjalp imidlertid intet. Som der staar i Magistratsprotokollen: »Mestrene vedbleve uforanderlig deres *videtur* og kunde saaledes ikke antage Prøven som forsvarlig«.

Johansen tog Forbehold om yderligere Bedømmelse, og han og Mestrene gik derefter bort.

Det skete om Formiddagen, men senere paa Dagen er man kommet til Enighed, hvad enten det nu skyldes en bedre Frokost eller Indrømmelser af en eller anden Art fra den nye Konkurrents Side, thi om Eftermiddagen indfinder man sig paa Raadstuen igen, og nu har Piben pludselig faaet en anden Lyd.

Oldermænd og øvrige Mestres erklærer nu, at de har taget Sagen under nærmere Overvejelse, og de mener nu, at de alligevel paa Laugets Vegne kan forsvare at antage Mesterstykket, da Syningen er god, og der kun ved Skjæringen er indløben den Uregelmæssighed, at Siderne er *skjaarne skraa* i Stedet for lige, og den anden udsatte Mangel hidrører fra Uforsigtighed ved *Oppindingen*.

Saa blev Stykket antaget, og Johansen var Mester i Byen nogle Aar (død 1845).

Slet saa idyllisk formede det sig ikke, da Malersvend *Niels Jensen* i 1855 forelagde sit Mesterstykke, der bestod af et Ornamment, en Figur tegnet med sort Kridt i forstørret Maalestok og derefter malet i Oliefarve, samt en marmoreret Tavle af 4 Sorter Marmor.

De udmeldte Skuemestres nemlig Malermestrene H. C. Aarup

og N. I. Horndrup fremkom med en hel Del Indvendinger mod Arbejdet og fremkom endelig med Insinuationer om, at de ikke havde haft fuld Lejlighed til at følge Arbejdets Udførelse, og at der jo saa altid var en Mulighed for, at Tegningerne kunde være hentede i Aarhus eller Randers.

Det oplystes, at Arbejdet var udført i et Lokale, som Aarup havde stillet til Raadighed, at Skuemestrene var varslede om Arbejdets Paabegyndelse, og at de havde haft Adgang dertil naarsomhelst.

Byfoged Bülow lod derefter Arbejdet forevise for nogle af Horsens Magistrat udmeldte Skuemestre, og efter at disse havde erklæret, at: »de af Dhrr. Aarup og Horndrup anførte Mangler enten ikke var til Stede og i hvert Fald ikke i nogen væsentlig Grad«, afsagdes der en i Formen rolig men mod Skanderborgmestrene i Realiteten skarp Kendelse gaaende ud paa, at Arbejdet antages.

Jensen blev herefter Mester og fik 21.–5. s. A. efter at have erhvervet Fuldmyndighedsbevilling Borgerskab som Mester her i Byen.

Haandværkerne i Skanderborg boede særlig i Lillegade (Borgergade). Paa Storegade (Adelgade) boede vel enkelte, men bortset fra to à tre Købmandsgaarde var næsten alle øvrige Huse paa Lillegade Haandværkerhjem, og det til ret langt ind i det 19. Aarhundrede. Faktisk var det dengang i Lillegade, at Størstedelen af Byens Erhvervsliv pulserede.

Beskedne var Hjemmene, hvad Skifteprotokollerne giver Vidnesbyrd om. Ofte bestod de kun af to Værelser (hvoraf det ene endda var baade Værksted og Opholdsstue) samt Soveværelse og Køkken.

Meget af det røde Guld vandt Haandværkeren heller ikke i den lille ret fattige By, og mange søgte at skaffe sig andet Erhverv, før Alderen meldte sig, og Arbejdsevnen svigtede. Eftertragtede var Byens smaa Bestillinger saasom Arrestforvarer, Retsvidne, Skorstensfejer, Markmand o. ln., og ikke faa forsøgte sig med mere eller mindre Held som Værtshusholdere. Skomagernes Arbejde var haardt, og dets kraftige Udøvere var som skabte til at udøve en vis Politigerning. Næsten alle Skanderborgs Vægtere gennem Meneskealdre var Skomagere, og det var Byens faste Tro, at alle Gøge blev til Høge og alle Skomagere til Vægtere.

Den gamle Mesters sidste Dage kunde være triste nok. Kun i faa Tilfælde havde han formaaet at opspare nogen Kapital. Unge friske Kræfter tog Søgningen fra ham, og ensom sad han i det gamle Værksted, hvor han engang havde haft baade Svend og Dreng. Nogle maatte tage mod lidt Hjælp fra Fattigvæsenet i de sidste Aar, men paa et Punkt svigtede han ikke sit Fags Ære, til det sidste leverede han ustraffeligt Arbejde.

Lauget sørgede for, at han fik en hæderlig Begravelse, betalte Ligvogn, Jord og Klokker. Laugsbrødrene fulgte ham paa den sidste Rejse og sænkede Laugets Fane over hans Grav.

## NOTER

- 1) R. Berg: Den zünftige Haandværker S. 6, til hvilken ypperlige lille Bog i det hele kan henvises.
- 2) Heraf vel Slangudtrykket: mig skal du ikke deponere.
- 3) Meddelt mig af Dr. phil. Helge Søgaard, Den gamle By, Aarhus. Jeg er Dr. Søgaard taknemmelig for flere Oplysninger.
- 4) Helge Søgaard: Haandværkslavene i Aarhus, S. 49 m. fl.
- 5) Protokollens Stempelpapir er leveret af Knud Groth, Horsens, og i Byen havde man iøvrigt ingen Bogbinder.
- 6) Der er Aar, hvor man har sløset med at føre Protokollen, f. Ex. findes der fra 30.-10. 1796 – 30.-9. 1799 kun to Indførsler, skønt der skulde være mindst 12. Ogsaa senere er der Lakuner, men det er der i de fleste Laugsprotokoller.  
L. Thane har: Skanderborgs Historie S. 56 f. f. et Afsnit om Lauget. Det ses heraf, at Lade, Velkomst og Regiment har existeret i Byen endnu i 1908.
- 7) Jvfr. L. Holberg: Jeppe paa Bjerget, hvor Jacob Skomager boer i Landsbyen.
- 8) Meddelelse om det stedlige Ceremoniel har jeg fra afdøde Skomagemester Rasmus Bruun, hvis Fader Jens Bruun var Laugets sidste Oldermænd.
- 9) Leegaards Manuskript. S. 2, 4, 20, 21, 36, 36, 50 og 54.  
De forskellige haves her og i det følgende foruden fra Laugsprotokollerne tillige fra Magistratsprotokoller og Kirkebøger.
- 10) En anden Søn Jens Rasmussen Boes blev Svend 26.-6. 1776, men ses ikke som Mester her i Byen.
- 11) Død i Skanderborg 2.-4. 1759. Over Familien Jespersen, derunder om Søren Jespersen til Mallinggaard findes en Slægtsbog udarbejdet af Max Groschennig og trykt i Andelsbogtrykkeriet i Odense 1919.
- 12) Døbt 1729, død 2.05. 1800.
- 13) Døbt 16. S. e. Trinit. 1764. Svend, under Navn Søren Rasmussen, 3.-4. 1783, indskrevet paa Mesteraar hos Faderen 18.-4. 1786. Mester 7.-6. 1790.
- 14) Døbt i Horsens 18.-1. 1766, død i Skanderborg 3.-5. 1804. Søn af Skomagemester Hans Pedersen, Horsens.
- 15) Døbt i Horsens 22.-9. 1771, død i Skanderborg 30.-8. 1822 (»Døde i en Rørelse efter at have været i flere Aar meget svagelig.« Skanderborg Kirkebog).
- 16) Født i Skanderborg...? Svend 25.-6. 1821, Mester baade i Garver og Skomagerprofessionen 9.-7. 1829, død...? Borgerrepræsentant 1843-48. Medstifter af Bysparekassen.  
Se ogsaa L. Thane: S. 91 m. fl.
- 17) L. Thane S. 135, 248 m. fl.
- 18) Beløbet, der skulde forrentes med 5 % p. a. naaede man først at faa endelig betalt 12.-11. 1756. Den privilegerede Skole var Rytterskolen, der kun var for Landet og ikke for Byen, den laa paa Hjørnet af Vestergade, hvor nu Købmand Leffers Ejendom ligger, og uden for daværende Byport.
- 19) Radekopp, bekendt københavnsk Cigarfabrikant.
- 20) Skanderborg Raadstueprotokol for 1837.

## Silkeborg Gods bortsælges

### EN EMBEDSBRØDRESTRID

Indtil 1853 hørte *Silkeborg* under *Gjern Herred*, og dens Øvrighed var Herredsfogeden i *Hjelmslev-Gjern Herreder* med *Sæde* i *Skanderborg*<sup>1)</sup>).

I 1820erne bestod *Silkeborg* kun af *Silkeborg Hovedgaard*, en *Vandmølle* og nogle faa *Beboelseshuse*, men til *Hovedgaarden* hørte vidtstrakte *Jorder* og *Skove*, *Bøndergods* og *Tiender*.

Fra 1720–67 hørte *Silkeborg Hovedgaard* under *Rytterdistriktet*, men blev derefter solgt til private og ejedes fra 1805 af *Overkrigskomissær H. P. Ingerslev*<sup>2)</sup>).

Under *Pengekrisen* og særlig efter 1818 kom *Ingerslev* i økonomiske *Vanskeligheder*; han kunde ikke betale *Renter* til *Prioritetshaverne*, hvori blandt andet som 4. og 5. *Prioritetshaver* var »*Den kongelige Kasse*« og »*Den almindelige Enkekasse*«, og til sidst opgav han ganske *Ejendommens Bestyrelse*. *Godset* blev stillet til *Auction* den 28. *Juli 1823*, hvor »*Den kongelige Kasse*« blev højstbydende med 143.600 *Rdl.*, hvormed lige 4. og 5. *Prioritet* blev dækket.

*Auctionsdirektør* og *Incassator* var *By- og Herredsfoged Blichfeldt i Skanderborg*<sup>3)</sup>), for hvem denne *Auction* var en fin *Forretning*, idet han uden *Risiko* – thi *Køberen* var finest mulig – tjente sig et saa fint *Salær* som 880 *Rdl. Sølv*.

Han forblev dog ikke uforment i *Besiddelse* heraf. En *Del* af *Godset* laa under *Vrads Herred*, og *Herredsfoged Haasum*<sup>4)</sup>) i *Brædstrup* gjorde derfor *Krav* paa »*lovligt Auctionssalarium* af de under *Thyrsting-Wrads Herreders Jurisdiction* beliggende *Ejendomme* af *Silkeborg Gods* som under et med *Gaarden* og det øvrige *Gods* er af *Blichfeldt* forauktioneret og bortsolgt«.

Haasum udregnede nærmere den ham formentlig tilkommende Salærandel til 393 Rdl. 3 Mark 12 Sk. Sølv.

Blichfeldt vilde imidlertid ikke afgive noget som helst, og Haasum ansøgte derfor om og fik bevilget fri Proces, hvorefter han ved sin beskikkede Sagfører, Prokurator *J. Lindenpalm*<sup>4)</sup>, Stids Mølle, anlagde Sag ved Retten i Skanderborg<sup>5)</sup>.

Blichfeldt kunde selvfølgelig ikke være Dommer i sin egen Sag, og til Sættedommer beskikkedes derfor Prokurator *A. T. Warthoe*<sup>6)</sup>, Edelsborg.

Blichfeldt, der ogsaa havde beneficium, synes at have ført sin Sag selv, og bagved Lindenpalm stod Haasum.

Det var altsaa to jævnbyrdige Modstandere, og alt Skyts blev kørt op, lige fra Love, Plakater og Reskripter til Cancelli-Responsa og Stampes Erklæringer.

Blichfeldt gjorde gældende, at efter Lov og Praksis betragtes en Hovedgaard med Gods i Salgstilfælde som et »totum« (en Helhed) og sorterer alene under den Auctionsret, hvorunder Hovedgaarden er beliggende, idet Godset kun er at betragte som et Appendix.

Efterhaanden som Proceduren skred frem, viste Blichfeldts Argumenter sig stærkt underbyggede, og Lindenpalm havde til sidst kun som Reserve *Tienderne*, som han paastod »ikke under nogen Omstændighed at kunne betragtes som et Appendix, men som et selvstændigt Objekt – Godset uafhængigt –«.

Dommen faldt den 27. Jan. 1826, og den gav i Hovedsagen Blichfeldt Ret, men gav dog Haasum Medhold forsaavidt angik *Tienderne*, der ikke betragtedes som incorporerede under Hovedgaarden, idet en saadan godt kan eje Bøndergods uden at eje *Tiende*.

De under Vrads Herred hørende *Tiender* ansaas at have en Værdi af 15,772 Rdl. 5 Mk. 15<sup>1</sup>/<sub>3</sub> Sk., og Haasum fik af disse tilkendt en *Salærandel* hos Blichfeldt paa 97 Rdl. 3 Mk. 3<sup>1</sup>/<sub>2</sub> Sk. Sølv.

Sagens Omkostninger, derunder 20 Rdl. Sølv i Salær til Prokurator Lindenpalm, paalagdes det offentlige at udrede.

Sagen ses ikke at være blevet appelleret, og det blev altsaa kun en meget lille Bid af den fede Steg, som Embedsbroderen i Brædstrup fik Hold paa.



## NOTER

- <sup>1)</sup> Skanderborg Købstads Domprotokol 1826, Fol. 15–18.
- <sup>2)</sup> Otto Bisgaard: Af Silkeborg Hovedgaards Historie 1794–1846.
- <sup>3)</sup> V. Drechsel: Silkeborg 1840–80. Silkeborg blev Handelsplads ved Resolution af 15–12 1845 og 8–1 1846. 1854 egen Jurisdiction. Købstad fra 1–1 1900 iflg. Lov af 7–4 1899.
- <sup>4)</sup> *Lindenpalm, Jørgen*, døbt 19–3 1780 i Daugaard, exam. jur. 1806, Prokurator 13–10 1809 ved Underretterne i Aarhus og Ribe Stifter. Godsforvalter paa Matstrup, Fæster af Stids Mølle i Thyrsting Sogn, død der 1–8 1837.
- <sup>5)</sup> *Warthoe, Andreas Tonnesen*, døbt 9–4 1787 i Heinsvig Sogn. Tjente i 8 Aar indtil September 1809 hos By- og Herredsfogeden i Skanderborg. Godsforvalter ved Rosenholm. April 1818 exam. jur., 26–5 1820 Procurator i Aarhus Amt. Ejede Edelsborg ved Skanderborg i en Del Aar. Død 29–4 1859 i Horsens.
- <sup>6)</sup> *Blichfeldt, Jens Ditlev*, f. 1783, død 18–7 1858. Cand. jur. 1806. Auditor i Armeen 1808. Assessor i Københavns Politiret 1813. Justitsraad 1828. By- og Herredsfoged i Skanderborg Købstad og Hjelmlev-Gjern Herreder 1820. Entlediget 1852.
- <sup>7)</sup> *Haasum, Jacob Filstrup*, f. 1782 i Viborg. – 1800 Student. – Oktober 1801 filosofisk Prøve. – 7–11 1806 Adjunkt i Aarhus. – 22–10 1813 cand. jur. – 1814 Procurator ved Underretterne i Aalborg og Viborg Stifter. – 19–2 1823 Herredsfoged i Thyrsting-Vrads Herreder. – Død i Brædstrup 27–4 1827.

## **Ildebrande paa Landet for 100 Aar siden**

Ved Anordninger af 29. Februar 1792 og 26. Marts 1800 gaves faste Regler for *Brandforsikringsvæsenet paa Landet*, der hidtil havde hørt sammen med Byernes. Efter Anordningen 1792 var Herredsfogederne at anse som Branddirektører, men ved Anordningen af 1800 beskikkedes der *en Branddirektør for hvert Amt*, og fra dette Aar forefindes der Protokoller over saavel Vurderinger til Forsikringer som Taksation af Brandskader.

Det er velbekendt, at store og ødelæggende Brande tidligere var meget almindelige, men gaar man et Sæt Brandprotokoller igennem, vil man dog finde, at Hyppigheden i Grunden er mindre, end man havde ventet, særlig naar man tænker paa de gamle Bønderhuses store Brandfarlighed og Slukningsmidlernes Utilstrækkelighed.

Den første Branddirektør for Skanderborg Amt var Capitain O. Krey, der indehavde Embedet til 1830, da han efterfulgtes af Major Bech, der – som Forgængeren – boede i Aarhus. Efter Bech kom 1844 Ritmester C. F. Deichmann, der boede i Skanderborg (i sine senere Aar i Ejendommen Adelgade Nr. 78, hvor nu Firmaet A. Blom & Søn A/S har Kontorer). –

Skete der en Brand paa Landet, kom Branddirektøren snarest til Stede og optog Brandforhør med Afhøring af Brandlidte og Vidner og søgte at udfinde, hvad der var Skyld i Branden. Skønt Branddirektøren gjorde sig al mulig Flid, naaede han sjældent at faa Aarsagen til nogen Brand opklaret; dertil var Politimesteren, til hvem der indleveredes en Indberetning, langt skrappere. Langt de fleste Sager sluttedes som uoplyste, efter af Sognefoged og Brandfoged i Slutningen af Forhøret havde givet Brandlidte hans

Skudsmaal, der ikke altid var godt, om end man let mærker, at disse stedlige Mænd dækker Brandlidte mest muligt. Som gode Naboer vilde man selvfølgelig ikke være Skyld i, at den i Forvejen ved Brandskaden haardt ramte kom i Ulejlighed for Uforsigtighed og maaske kom til at lide Afslag i de som Regel karrigt tilmaalte Erstatningssummer.

Paa et Punkt vilde man vente – efter det Kendskab man har til Bygningsforhold i Fortiden – at træffe mange Synder, og det er med Hensyn til utilstrækkelige, revnede og slet fejede Skorstené, men man overraskes her over at opdage, at disse altid og uden Undtagelse har været i den allerbedste Orden. Saavel Brandlidte som Brandfogeden erklærer stadig, at hvad Aarsagen til Branden end maatte være, saa kan den ikke skyldes daarlige Skorstene, utætte Kanaler til denne eller lignende. Uforsigtig med Ild eller Lys har man aldrig været, og ryger man Tobak, har man tilfældigvis slet ikke haft Piben tændt den Dag eller Dagen i Forvejen. Den stakkels Kat spiller derimod en stor Rolle; Gang paa Gang formodes det, at Katten kan have lagt sig til Ro over Ildstedet, og at der er gaaet Ild i dens Pels, og at den derefter kan have stukket Ild paa det hele.

Mindre tiltalende virker det, naar Brandlidte søger at kaste Mistanke for Ildspaaættelse paa en tyngende Aftægtsmand, en besværlig Husbeoer, en Panthaver, der vil have sine Penge, eller en anden aabenbar Uven.

Nøjagtigt førte Brandtaksationsprotokoller for hele Skanderborg Amt foreligger fra 1. Juli 1800.

For at illustrere Ildebrandenes Hyppighed for 100 Aar siden og til lidt Oplysning om Værdiforhold gives nedenfor et Uddrag af alle stedfundne Brandtaksationer i *Skanderborg Opland* for et Tidsrum af ca. 10 Aar. Det bemærkes, at Taksationerne kun angaar *Bygninger* men *ikke Løsøre* altsaa ikke Husdyr, Inventarium, Indbo etc. Løsøreforsikringer fandtes ganske vist, men Landboerne havde næsten aldrig Løsøre forsikret. Det første, man skred til at redde ved en Brand, var Husdyrene, ikke alene af Medlidenhed med disse, men ogsaa fordi dér var den største uassurerede Værdi. Bohavet kom gerne til sidst.

Var end Brandene ikke saa hyppige, som man kunde vente, var de til Gengæld voldsommere. Næsten altid nedbrændte alle Byg-

ningerne totalt i en forfærdelig Fart. Ilden løb gennem de utætte, straatækte Huse, hurtigt skred Taget, og kun et rygende Baal var tilbage, naar Brandvæsnet kom til Stede. For en Brandsprøjte havde man i alle Byer, – men Telefon havde man ikke, – og det tog lang Tid, før man fik Bud til Brandfogeden, og før man kunde faa Mandskab samlet, faa Sprøjten stablet paa en Vogn og komme af Sted. De brave Brandfolk maatte ofte lide den Tort, at de kom til sidste Prædiken, det vil sige, at de først naaede Brandstedet, naar det hele var forbi.

Det fortælles, at en Brandfoged, da Sprøjtevognen kom op over en Banke, og man kunde se Ilden, lettet udbrød: »Aah, Gudskelov, det brænder da endnu«.

Det kunde ogsaa ske, som ved en Brand i Illerup i Aaret 1837, at noget af det første, der brændte, var Byens Sprøjte.

\*

Søndag den 8. December 1832 nedbrændte i *Gl. Rye* Gaardmand Rasmus Sørensens firlængede Gaard, Kroemand Jens Sørensens Enkes firlængede Gaard, tre samme Mand tilhørende Lejehuse, Rasmus Fiskers Arvingers Hus og et Gaardmand Søren Christensens Enke tilhørende Gadehus. Branden opstod i Rasmus Sørensens Ladelænge omtrent Kl. 1, paa et Tidspunkt, da næsten alle var i Kirke.

Præsten var lige gaaet paa Prædikestolen og var begyndt at udlægge Dagens Tekst: »Og der skal ske Tegn i Sol og Maane«, da der løb Træskoklapren i Vaabenhuset, Kirkedøren blev revet op, og Raabet »Brand« gjallede under Hvælvingerne. Præsten standsede, og Menigheden løb ud, men da var allerede den første Gaard omspændt af Luer.

Samtlige Huse nedbrændte totalt, hvorimod Besætninger og Indbo i det væsentlige reddedes. Alle mistede dog deres Indavling, og for Krokonen brændte endvidere 24 Oksehoveder Mjød, 3 Oksehoveder Brændevin samt en Mængde Trævarer og Købmandsvarer. Et Fad Tjære exploderede med et voldsomt Knald, og Spundsproppen fløj som en glødende Raket i en Bue gennem Lufte for derefter at falde ned paa et straatækt Hus, der antændtes.

Til den store Brand mødte foruden Byens Sprøjte tillige Sprøj-

terne fra Sdr. Vissing, Voerladegaard, Dørup, Fiirgaarde, Illerup og Skanderborg.

Taksationsforretning foretoges den 11. s. M. af Branddirektør Major v. Bech ved hans Fuldmægtig Bøggild. Skaden opgjordes til den betydelige Sum af 13260 Rdl. 4 Mk.

Som Gerningsmand til Branden blev under dette Brandforhør udpeget en Kludesamler Johan Ludvig Engman, kaldet Matros, boende i Vrads, der var blevet vred, fordi Krokonen den foregaaende Lørdag havde vist ham ud af Krostuen og nægtet at logere ham oftere, da han var »perialiseret«. Videre fortaltes det under Forhøret, at Kludesamleren havde vist sig under Branden, og »at han ville have styrtet sig i Ilden, naar Folk ei med Magt havde taget ham bort«. Kludesamleren var senere forsvundet, og Brandforhøret sluttede uden Resultat for saa vidt angaar Oplysninger om Ildens Opkomst. Senere tog Politiet Sagen op, og den virkelige Gerningsmand – en ugift Gaardejer i Gl. Rye – opdagedes og fik sin Straf. Hans Motiv forblev ukendt. Nogen Tid efter Straffens Udtaaelse tog han sig af Dage.

— — —

Fredagen før den 10. Juni 1834 Kl. ca. 10 Aften nedbrændte Gaardmand Hans Nielsens 3-længede Gaard i Sorring til Grunden. Ilden opstod i Stuehuset, og Beboerne, der allerede var gaaet til Ro, reddede sig ud i det bare Linned. Besætningen reddedes, men alt Boskab, Sengeklæder, Linned og Gangklæder brændte. Brandens Aarsag var ubekendt. »Dallerup, Sorring, Laasby og Flensted Byers Sprøjter mødte, men da vare Bygningerne nedfaldne, dog gjorde de den Virkning, at de forhindrede Ildens videre Udbredelse.« Skaden takseredes til 1538 Rdl.

— — —

Kl. ca. 1 Efterm. den 26. Juni 1835 nedbrændte Husmand Chr. Gregersens Sted paa Fruering Mark. Den Brandlidte var Kl. 10<sup>1/2</sup> kørt til Skanderborg til Bager Brødstrup med noget Brænde. Paa Hjemvejen blev han ved Doktor Daugaard, der mødte ham, underrettet om Branden. Hustruen havde bagt samme Dag, men hun kunde ikke antage, at Ilden havde sin Aarsag derfra(!)

— — —

Den 13. December 1835 nedbrændte et Gaardmand i Tulstrup

Christen Rasmussen tilhørende ubeboet Lejehus. Da det to Gange tidligere havde brændt for Chr. R., og de forskellige Momenter var mistænkelige, arresterede Herredsfoged Blichfeldt ham.

---

Den 7. Februar 1836 opstod Ildløs hos Pastor Schinnerup i Blegingind Præstegaard. Ved en Gæsts – Præstesønnen Høyers – bestemte Handling lykkedes det at slukke Ilden, uden at Huset brændte. Brandskaden androg ca. 400 Rdl. –

Branden skyldtes antagelig en Tjenestepiges Uforsigtighed med Lys.

---

Af Brandprotokollerne fremgaar, at de Hørning Bymænd i sin Tid havde fælles Maltgøteri. Den 24. Februar 1836 opstod der Ild i Køllehuset, der formentlig har haft haardt Tag og derfor ikke nedbrændte.

---

9. Maj 1836 nedbrændte Husmand Rasmus Lauersens Hus i Sorring. Sprøjten, der stod i Dallerup Kirke, kom ikke til Stede, før Huset var nedbrændt.

---

26. Juli 1836 nedbrændte i Bjødstrup, Ousted Sogn, Gaardmand Søren Hansens tolængede Gaard, Gaardmand Laurs Hansens tolængede Gaard, Erik Hansens Hus og Frands Pedersens Hus. –

Ilden opstod Kl. 8 om Formiddagen hos Søren Hansen, mod hvem der rettedes stærk Mistanke, dels »fordi han havde viist liden Virksomhed saavel i Henseende til Gaardens Vedligeholdelse som Avlingens Drift«, og dels fordi han havde truet et hos ham indkvarteret Fattiglem, Skomager Palm, der havde klaget over sin Lejlighed, med at »han skulde nok tæppe over ham«. De to Uvenner sværte gensidigt hinanden under Brandforhøret, der imidlertid sluttede uden at nogen Opklaring var naaet.

---

6. November 1836 nedbrændte fattigunderstøttet Peder Christensens Hus paa Adslev Mark. Brandskaden takseredes ikke, da Huset ikke var assureret.

29. December 1836 nedbrændte Johannes Møllers Hus i Laasby Skov. Manden holdt baade Pige og Karl og maa derfor have haft nogenlunde Bedrift, skønt der kun var et eneste Hus, der dog indeholdt Plads til Folk og Fæ. Huset nedbrændte ved Midnattid, og Beboerne reddede sig ud nøgne og i sidste Øjeblik.

— — —

21. Januar 1837 nedbrændte totalt to Udlænger hos Mikkel Rasmussen, Virring. Stuehuset tog nogen Skade, men reddedes.

— — —

25. April 1837 nedbrændte Gaardmand Christen Nielsens fir-længede Gaard paa Sorring Mark. Der havde ikke i de sidste 14 Dage været brygget eller bagt, og saadant foregik iøvrigt i et saakaldt Ovnhus, der laa i temmelig stor Afstand fra det brændte; Brandlidte har en Kat, men denne har været til Stede efter Branden. Han formener, at Branden er paasat, men kan ikke mistænke andre end hans Opholdsmand, der i længere Tid har gjort alt for at faa ham fra Ejendommen, formentlig for saa at faa 200 Rdl., som han deri har indestaaende, hvilke ellers skal staa uopsagt i 5 Aar. Opholdsmanden protesterede indigneret mod en saadan Mistanke, men erkendte, at han har levet i Uenighed med Brandlidte, hvem han har søgt at faa fra Ejendommen, fordi han forringede baade denne og Besætningen. Brandens Aarsag forblev uopklaret. Skaden takseredes kun til 607 Rdl., saa de fire Huse maa have været ret ringe.

— — —

Den 27. Maj 1837 nedbrændte Boelsmand David Jensens Sted paa Jaungyde Mark. Ilden opstod ved Midnatstid i et Udhus, hvor der var Lade og Aftægtsbolig for en 79-aarig Enkekone. —

Brandlidte kunde intet oplyse om Ildens Opkomst. *En Kat* havde han vel som efter Ildebranden var *sveden*, før har den aldrig været det (sic!). Aftægtskone beskyldte han for at være uforsigtig med Ild. Hun havde i øvrigt med stor Vanskelighed reddet sig ud af det brændende Hus gennem et Vindue, og da hun var kommet igennem dette, faldt hun og var næppe blevet reddet, hvis en Nabo ikke havde hjulpet hende, der var noget forbrændt, bort fra Ilden. —

Der rettedes betydelig Mistanke mod Brandlidte, der intet havde

foretaget sig for at alarmere eller redde den gamle Kone, hvorimod han havde reddet det meste af sit Indbo. Justitsraad Blichfeldt arresterede ham, men Sagens Udfald kendes ikke.

— — —

Den 5. Juni 1837 Kl. ca. 11 om Aftenen opstod der en frygtelig Ildebrand i Illerup, hvorved største Del af Byen lagdes i Aske.

Gaardmændene, Sognefoged Peder Mogensens, Ole Lauersens, Morten Larsens, Mikkel Pedersens og Jens Jensens Gaarde nedbrændte totalt. Endvidere brændte Gaardmand og Brandfoged Anders Pedersens Ladebygning og Smed Anders Christensens, Skrædder Jørgen Pedersens, Laurs Nielsens og Mikkel Andersens Huse, foruden et Par uassurerede Bygninger.

Alle Folk var gaaet til Ro, da Ilden brød ud hos Sognefoged Peder Mogensen, der maatte transportere sine fem smaa Børn nøgne ud af Stuehusets Vinduer. Ilden bredte sig med rasende Fart, og Sognefogedens Tjenestekarl, Knud Andersen, der sov i en Udlænge, indebrændte. Hos Sognefogeden brændte hele hans betydelige Indbo, der ikke var assureret, samt 9 Køer, 1 Følhoppe, 10 Faar og 2 Svin.

I de øvrige Gaarde synes man at have faaet reddet det meste af Besætningen; men hos alle brændte Indboet, som ingen havde assureret. Alle de Brandlidte klager over, at der brændte alt Korn i Rug, Byg og Malt, hvoraf Familierne skulde leve til Høsten. – Om Aarsagen til Ildens Opkomst oplyses intet, men man gisnede, at den indebrændte Karl, der var ivrig Tobaksryger, var sovet fra sin ikke udslukte Pibe.

Det voldsomme Brandskær saas viden om, og skønt det var om Natten, rapporteredes Ulykken i Omegnen, og til Stede kom Sprøjterne fra Haarby, Vrold, Skanderborg, Foerlev og Jaungyde. Illerup Byes Sprøjte, der opbevaredes hos Sognefogeden, brændte.

Ildebranden 1835 raserede det meste af Illerup By, og man har derfra en Dato for, hvilken Alder de Huse i Illerup har, som vi nu kalder gamle – de er godt 100 Aar gamle.

— — —

27. Juli 1837 skete der Ildebrand hos Fæster til Herschendsgave Hans Rasmussen, hvorved hans Hus paa Hvolbæk Mark blev lagt



i Aske. Huset var ikke forsikret. – Ilden formodedes at skyldes en Hævnaft fra Naboens 9aarige Dreng, Rasmus.

---

19. Februar 1838 nedbrændte Enevold Herlevsens Hus paa Flensted Mark. Taksationssummen ubekendt.

---

Malkøller synes at have haft Brandtilbøjeligheder. I hvert Fald brændte den 29. April 1838 Ovn og Køllehus liggende paa Vederslunds Mark i Foerlev. Ilden formentes opstaaet ved Uforsigtighed fra Maltgørerens Side. Sognefoged Hans Friis og Brandfoged Hans Thyboe, begge af Foerlev, takserede det nedbrændte Køllehus til 38 Rdl. Sølv.

---

Den 23. Maj 1838 ved 8-Tiden om Formiddagen nedbrændte i Bjødstrup, Ousted Sogn, Rasmus Sørensens Enkes og Smeden Jochum Clausens Steder. Ilden opkom hos Smeden, men han kunde intet forklare om Aarsagen. Han var Kl. 5 om Morgenen kørt til Horsens, hvor han havde det Ærinde dels at købe Jærn og Kul, dels at indkøbe adskillige Husholdningssager til Brug ved et Barselgilde hos ham næstkommende Søndag. »Uagtet han ei staae i Uvenskab med nogen, kan han dog ei antage andet, end at Ilden maa være paasat, da den opkom i det vestre Hus, der er Lade og Fæhus. Da hverken han eller hans Kone røger Tobak, kan Ilden ei derved være foranlediget. De havde vel en Kat, men den var ei vant til at søge Ildstedet; den fandtes efter Branden i saa forbrændt Tilstand, at den maatte lægges øde.«

---

Den 6. Juni 1839 om Aftenen mellem 11 og 12 nedbrændte det Enken Else Marie Iversen tilhørende Husmandssted, »Cathrinedal« kaldet, paa Venge Mark. Enken, der før havde boet i Illerup, havde for kun et Aar siden for 825 Rdl., hvoraf hun endnu skyldte 200 Rdl., købt Ejendommen. Besætningen 1 Ko og 1 Faar blev reddet. Aarsagen til Branden kunde ikke oplyses.

---

Den 5. Februar 1840 nedbrændte Niels Sørensens Hus paa Laasby Mark. Skaden takseredes til 146 Rdl.

---

Den 11. Maj 1840 mellem Kl. 12 og 1 om Eftermiddagen nedbrændte Bymændenes Smedebolig i Boes samt et sammenbygget Hus, »Tuborg« kaldet, som tilhørte Jens Andersen og Jens Justsens Enke. Ildebranden syntes forårsaget af, at ikke udslukket Aske var kastet paa Møddingen ved et tørt Risgærde, hvori Ilden først observeredes.

---

Den 28. April 1841 nedbrændte Jens Christensens Hus, »Skovslund« kaldet, paa Sorring Mark. Skaden: 223 Rdl.

---

Den 27. Juni 1841 nedbrændte totalt Gaarden »Justenborg« i Vrold, tilhørende Proprietær N. Hviid. Om Aarsagen til Ildens Opkomst vides intet.

Skaden 2022 Rdl. 3 Mark 12 Skilling, med hvilken Taksation Ejeren erklærede sig tilfreds.

---

Gennemsnittet for den beskrevne 10-aarige Periode i Skanderborg Opland er lidt over to *totale* Ildebrande om Aaret, hvad er ret betydeligt, idet det maa erindres, at smaa Brande, som man fik Bugt med, før større Skade skete, overhovedet ikke omtales eller erstattes, og kun undtagelsesvis omtales Brande af uassurede Huse, hvoraf der dengang fandtes mange.

I de følgende Aar viser Brandprotokollerne samme Forhold, og der gaar mange Aar – og først da haardt Tag finder større Anvendelse – før Ildebrandenes Tal falder.

#### NOTER

*Kilder:* Brandtaxationsprotokoller for Gl. Skanderborg Amt i Landsarkivet i Viborg.

Skanderborg Amts Avis for 6-1 1933.

Det kan nævnes, at 5. Maj 1844 blev en stor Del af den gamle Svejstrup By Flammernes Rov.

Af Protokollerne ses, at der paa Sølunds Mark har ligget et Skovfogedhus kaldet »Kabelaage«. Det nedbrændte den 21. Februar 1851. Taksationssum 478 Rdl.

## **Ældre Tiders Foreningsliv i Skanderborg**

I Slutningen af det 18. Aarhundrede og Begyndelsen af det 19. gik en dramatisk Raptus over Landet. Et Utal af Folk fra alle Samfundslag fandt, at de havde »Lyst og Evne til den theatralske Kunst«, og de satte sig det høje og skønne Maal »selv at kunne blive bedre underrettet, forbedret og oplyst« og at kunne »forbedre og oplyse sine Medbrødre«, som det hedder i Lovene for det dramatiske Selskab i København, der stiftedes 3. Maj 1777.

Skuespil kunde dog ikke alene gøre det, ogsaa Musikkens Udøvere og Yndere var med, og Haanden rakes yderligere ud til unge og ældre Folk, der vilde sætte Kulør paa den graa Hverdag, med et Bal nu og da, en Selskabsudflugt eller anden lignende anstændig, borgerlig Fornøjelse.

Fra København bredte Ideerne sig til Provinsbyerne. Først naturligt til Øerne og noget senere til Jylland, hvor Aarhus fik sit dramatiske Selskab 5. Januar 1800. Om dette Selskab ved man, at det om Vinteren opførte Skuespil og Koncerter i Lokaler i Løveapotheket, hvor der var Sal til Theater og Baller, og om Sommeren samledes man til Konversation i Gæstgiver Bruuns Have, hvor der tillige var Musik fra Kl. 6 Aften. Om Vinteren isprængtes den alvorlige Dyrkelse af de skønne Kunster med Baller og Udflugter (f. ex. Slædeture<sup>1</sup>).

Skanderborg var i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede en fattig og lille By – 1801 kun 488 Indbyggere og 831 Indbyggere i 1834.

Dens smaatillede Borgere hutlede sig sparsomt igennem med lidt Købmandsskab, Haandværksdrift og Landbrug, og man skulde have forsvoret, at der her kunde være saa høj aandelig Stræben,

at der kunde blive Trang til og Mulighed for et dramatisk Selskab.

Ikke desto mindre har det været Tilfældet, hvad Købstadens Domprotokol beviser.

Hvornaar det dramatiske Selskab i Skanderborg blev stiftet, og hvad godt, stort, ædelt og til Fremme af Borgerdyd sigtende, det maa have udrettet, er der intet bevaret om, men derimod lidt om dets Undergang.

I 1820 anlægger nemlig forhenværende By- og Herredsfoged Bagger Sag mod »DIRECTEURERne for det dramatiske Selskab i Skanderborg«, nemlig Apotheker Seidelin, Kiøbmand Søegaard, exam. jur. Tolstrup og Procurator Calundann in solidum til Betaling af 200 Rdl. Sedler for det sidste Aars Leje af det Selskabet overladte Lokale. Man kan heraf se, hvor Skanderborg dramatiske Selskab har øvet sit Virke, nemlig i Byfoged Bagers store, smukke to-Etages Ejendom, der nu er Amtsgaard, og man kan temmelig sikkert gaa ud fra, at Selskabet er gaaet under i 1819.

Hovedaarsagen hertil er sikkert den for et saadant Selskab skæbnsvangre kongelige Plakat af 20-10 1819, der paabød, at enhver Klub og ethvert dramatisk Selskab i Danmark skulde erlægge 2 Rdl. Sølv aarlig for hvert af sine Medlemmer til Istand-sættelse af Frue Kirke i København, der var brændt og ødelagt under Københavns Bombardement.

Det kunde Selskaberne rundt i Provinsbyerne ikke holde til, og det har Selskabet i Skanderborg heller ikke kunnet holde til, og det har øjensynlig maattet ophøre med Kassedeficit.

Men Byfoged Bagger var ikke bedre stillet. Dels havde han forbygget sig paa Ejendommen, og dels var han som de fleste Embedsmænd i de Aaringer kommet i Vanskeligheder under Nedgangens og Statsbankerottens sørgelige Aar, og han blev paa Grund af en meget betydelig Kasse-mangel afskediget i 1819. At han vilde have sine tilgodehavende Penge, var der ikke noget at sige til, og at Dhrr. Directeurer – det vil sige Bestyrelsesmedlemmer – ikke var videre villige til alene at betale for hele Selskabet, er ret forstaaeligt. De protesterede og gav ondt af sig, og Apotheker Seidelin endda saa kraftigt, at Bagger paastaar ham idømt »Mulct for ulovlig Procedure«. Der hjalp imidlertid intet. Bestyrelsen blev dømt til in solidum at betale de 200 Rdl., dog med Regres til hverandre indbyrdes som til Selskabets Medlemmer<sup>2)</sup>.

Senere sagsøgte Bestyrelsen i H. t. tillagte Regresret et Par menige Medlemmer, nemlig Sadelmager Brandt og Købmand Wilhelm Uch, der hver havde tegnet sig for 2 Billetter à 10 Rdl., og fik Dom herfor<sup>3)</sup>, men saa hører man ikke mere, og Resten af Medlemmerne har vel under de afsagte Dømmes Tryk refunderet Bestyrelsen, hvad denne kunde gøre Krav paa.

Om Repertoire, om hvem der har været agerende, o. s. v., vides desværre intet, men de faa Oplysninger, man har, kaster alligevel et Strejflys over Tiden.

Omkring 1850erne træffer man atter Spor af et virkeligt Foreningsliv i Skanderborg. I et gammelt Købmandsarkiv (Kgl. Agent, Brændevinsbrænder og Købmand N. Christensen<sup>15)</sup>) laa der en gammel Protokol, der i al sin tørre Knaphed giver en Del interessante Oplysninger herom.

Det er en Forhandlingsprotokol fra en forlængst opløst og forglemt Forening, der bar Navnet »Skovforeningen i Skanderborg«, almindeligvis dog kun »Skovforeningen«.

Protokollen begynder 8–12 1855, og nogle Dage før (3–12) findes i Aarhus Stiftstidende følgende Annonce:

»Løverdagen den 8. December, førstkommende, Aften Kl. 7 afholdes Generalforsamling i »Skovforeningen i Skanderborg« hos Gjæstgiver Nielsen, hvilket navnlig til Underretning for udenbys Medlemmer bekiendtgøres.«

Af Generalforsamlingsreferatet fremgaar, at *Foreningen maa have bestaaet en Tid*; thi der aflægges Regnskab »for sidste Vinter og Sommersaisonen«, men paa den anden Side synes en Rekonstruktion at have fundet Sted; thi der vedtages efter livlig Debat et Sæt (nye?) Love – som desværre ikke er afskrevne – men som har indeholdt ikke mindre end 63 Paragraffer.

Der var en *Direction – Bestyrelse* – som bestod af: Distriktslæge *Kuhlmann*<sup>1)</sup>, Skolebestyrer, Candidat *P. Mazanti*<sup>2)</sup>, Amtsfuldmægtig *C. A. Hvuid*<sup>6)</sup>, Købmand og Brænderiejer *N. Christensen*<sup>7)</sup> og Prøveprokurator *Zilian*<sup>8)</sup>.

Skønt Forhandlingsprotokollens Referater er ordknappe og magre, og skønt alle Bilag mangler, derunder egentlige Medlemslister, – hvorimod Indballotationer omhyggelig noteres – kan man

alligevel danne sig et Billede af Foreningens Liv og Virke, og det viser sig, at Foreningen har været en virkelig Klub.

Foreningen var til Huse hos Gæstgiver N. P. Nielsen (nuværende *Hotel »Skandinavien«*), hvor man havde sit eget (opvarmede og oplyste) Lokale, der udelukkende var forbeholdt Foreningens Medlemmer, og hvor de til daglig kunde opholde sig, konversere, spille Skak og læse Aviserne uden at behøve at skatte til Værten. Til Baller og større Sammenkomster skulde Gæstgiveriets Sal være til Disposition i Vintersæsonen.

I Leje betalte man aarlig den ret betydelige Sum af 100–130 Rdl.

Paa den Tid var Aviser ikke almindelige, men Foreningen holdt fra Begyndelsen ikke mindre end 4 Blade, nemlig: Børsenhalle, Dagbladet, Dannevirke og et Aarhusblad.

Efterhaanden blev Bladholdet stærkt udvidet, og der holdtes baade Maaned- og Ugeskrifter: f. Eks. »Ude og Hjemme«, Nord og Syd«, »Illustreret Tidende«, der var Datidens fineste Tidsskrift m. fl. Uagtet Foreningen intet politisk Præg havde, holdt man ogsaa baade »Rigsraads Tidende« og »Rigsdagstidende« og stærkt politiserende Blade som »Morgenbladet« og »Flyveposten«, ligesom man almindeligvis anskaffede sig »Hof- og Statskalenderen«. Saa store blev Udgifterne til sidst til Bladhold og Ugeskrifter, at man bestemte, at der hertil ikke maatte medgaa mere end  $\frac{1}{4}$  Del af Kontingentet. Ved Aarets Udløb bortsolgttes de omhyggeligt gemte, gamle Aviser og Blade ved en Auktion, der kunde indbringe op til 15 Rdl. Man havde en Reol med nogle skænkede Bøger, deriblandt et nu til Dags saa sjældent Værk som »Stændertidende« komplet. I sin senere Levetid havde Foreningen ogsaa et mindre Udlaans-Bibliotek.

Om Sommeren holdt man sine større Sammenkomster og Baller i Skoven (Dyrehaven), og herfra er vel Navnet kommet.

Proprietær Levring paa »Sølund« havde i Dyrehaven en Dansestrade og en *Pavillon*, der kaldtes »Salonen«, og for Afbenyttelse heraf betalte man ham 10 Rdl. pr. Gang, idet han var sikret i det mindste 50 Rdl. pr. Sommersæson<sup>o</sup>).

Skovforeningen var i det hele en velstillet Klub. I Efteraaret 1856 bestemtes det, at der for opsparede Midler købes en kongelig Obligation for 200 Rdl., at Resten indsættes i Byens Sparekasse, og at man fra næste Aars Begyndelse vil holde en Lodseddell i

Klasselotteriet. Aarskontingentets Størrelse kan ikke ses, men det synes at have været 6 Rdl., hvad der var mange Penge dengang, og da der desuden ved *Indmeldelse* betaltes et »*Indskud*«, og man muligvis ogsaa havde Overskud fra Baller, kunde Foreningen til-lade sig en Del; saaledes betalte Foreningens Kasse til Sammen-komst med Juletræ ikke mindre end 50 Rdl. –

Nye Medlemmer skulde – *proponeres* – anmeldes ved et Med-lem, hvorefter de optoges paa Generalforsamlingen ved Ballota-tion.

Almindeligvis gik Optagelserne ret glat med et ubetydeligt Antal Modstemmer, men det kunde gaa anderledes. I 1860 næg-tedes Proprietær Holm, Stilling, Optagelse med 13 Nej mod 3 Ja, 3 Aar senere var han mere heldig (optaget med 17 Ja mod 1 Nej).

Af Ballotationerne kan man danne sig et Begreb om fra hvilke Samfundsklasser Medlemmerne kom.

Det ses da, at Embedsmændene med Amtmanden i Spidsen næsten uden Undtagelse i Tidens Løb var og blev Medlemmer, og det samme gjaldt i udstrakt Grad deres Fuldmægtige og højere underordnede; i det hele kan man vist sige, at de fleste af Byens Borgere med, hvad man da kaldte »bøglig Uddannelse«, var med. Handelsstanden var meget stærkt repræsenteret og ikke mindre de unge Handelsfuldmægtige eller Handelsbetjente; en Del af disse var dog kun »dandsende Medlemmer«, hvis Rettigheder ikke nøjere kan oplyses.

Haandværkerstanden var svagt repræsenteret og Svendenes Klasse slet ikke; thi at Garvermester Rs. Hansen og Bygmester Frederik Møllers Sønner optoges, medens de var Mestersvende hos Forældrene, er kun Undtagelser, der bekræfter Reglerne.

Derimod var Landbostanden ret stærkt repræsenteret, og Skovforeningen var i saa Henseende et Bindeled mellem Land og By.

Der var dog ingen virkelige Bønder, men derimod de allerfleste af Omegnens Møllere og baade store og smaa Proprietærer og ikke mindst – formentlig som »dansende Medlemmer« – alle deres For-valtere samt bedre Elever.

Man kan godt danne sig et Billede af Foreningens – Klubbens – Liv. Hver Formiddag har Byens Købmænd indfundet sig for at læse de nyeste Handelsefterretninger, politisere lidt og drøfte Bynyt og Kommunalpolitik med den af Directeurerne (Bestyrelses-

medlem), der havde den *daglige Inspektion*, og som ofte var Medlem af Borgerrepræsentationen (senere Byraadet).

Forretninger afsluttedes mellem Købmændene indbyrdes. Aftaler kunde træffes om et Fællesindkøb af en større Varepost fra København, Flensborg eller Hamborg, og en Handel kunde slaas om et Hus, en Jordparcel eller andet med en anden Borger, der, – skønt Ikke-Medlem – midlertidigt fik Lov at være til Stede. Blev man lidt tørstig af den megen Diskussion, eller vilde man have et Glas paa en velafsluttet Forretning, saa var Gæstgiveriets Skænkestue Dør om Dør, og hjemme lød det altid bedre, at Husherren var gaaet i »Foreningen«, end at han var paa Gæstgiveri.

I Middagspausen indfandt det boglærde Laug sig. Saa læstes Tidsskrifterne og de københavnske Aviser med det nyeste Nyt udefra, og Minder opfriskedes fra den Hovedstad, hvor de alle havde tilbragt en Tid, og som stod des stærkede i Mindets Glans jo længere Tid, der var gaaet.

Klubbens Læseværelse og daglige Forsamlingslokale var »Skandinaviens« *Hjørnestue*, – den samme, som er der endnu, – og herfra havde man den bedste Udsigt til Gade og Torv, der da var Byens absolutte Handels- og Trafikcentrum. Ved Hjørnevinduerne kunde man saa dejligt sidde og hygge sig og »tage alle af«, der passerede.

Om Aftenen var hver Plads i Foreningsstuen besat, og saa var der for Alvor Nyhedsbørs og Diskussionsklub.

I vor Tid, hvor enhver har sin Avis, der straks bringer ham Meddelelse om alt, hvad der sker baade lokalt og ude, og hvor Nyhedsspredning paa saa mange Maader sker hurtigt og præcist, har man ofte lidt svært ved at danne sig et Billede af, hvilken Isolationstilstand baade et lille Bysamfund og dets enkelte Medlemmer dengang befandt sig i. Skanderborg fik ikke egen Avis før i 1868<sup>10)</sup>, og Aviserne i Aarhus og Horsens var smaa og magre og udkom kun nogle Gange om Ugen.

Naar Kontorerne om Aftenen var blevne lukkede, og naar Butikkerne, – der sjældent lukkede før Kl. 10 – var nogenlunde tomme for Kunder, gik man i Foreningen. Fra Amtskontor, Amtstuekontor, Byfoged- og Politikontor, Postkontor, Toldkontor, Telegrafkontor m. v. kom Fuldmægtigene og sommetider Chefene, der alle havde Nyhedsposen fuld. Købmænd og andre



næringsdrivende Borgere havde deres at meddele fra Dagens Samkvem med Kunder fra By og Land, og fra Korrespondancen med Handelsforbindelser Landet over og i Udlandet. – Lad være, at der løb lidt Sladder med, – saa var det dog i Foreningen, man blev holdt à jour med, hvad der gik for sig og fik at vide, hvad man skulde vide, lige fra Indholdet af de nyeste Love og Forordninger, og Rigsdagens Forhandlinger, til Bevægelser i det økonomiske Liv, om Handelspartier, Gaarde eller Huse var til Salg, ny Skovauktion, Herredsrettens eller Politirettens sidste Domme, Fortolkning af Toldrullen m. m. og lige ned til det simpleste Dagligdags-Nyt.

Om Midterbordet under den store Hængelampe sad Byens graanedede Spidser og drøftede alvorsfuldt og grundigt Rigers, Landes og Byers Velfærd, alt medens Arraks- og Romtoddyernes Duft behageligt bredte sig i Lokalet, og Røgen af Havanna- og Portorico-Tobak stod tæt under det lave Loft.

Udenom ved de smaa Borde sad Ungdommen og drøftede hvad, der interesserer Ungdommen, om Directionen snart kunde stramme sig op til at arrangere et nyt Bal, de sidste politiske Artikler i de københavnske Blade, de nye udkomne Digterværker af H. C. Andersen, Hauch, Heiberg, Hertz, Ingemann m. fl., der var at faa til Købs eller til Leje i Aarhus eller hos den stedlige Boghandler Ussing<sup>11</sup>).

Faktisk pulserede i denne tilrøgede Klubstue en stor Del af Byens aandelige Liv<sup>12</sup>).

For de unge ugifte Medlemmers Vedkommende og for den Sags Skyld ogsaa for de yngre giftes var Ballerne en betydende Faktor. Ungdommen skal jo komme sammen, og ogsaa de ældre skal af og til ud blandt andre Mennesker, og det havde man dengang saa lidt Lejlighed til. Forældrene saa med Velvilie paa, at deres Unge kom sammen med andre pæne Unge, og Hustruerne kunde tilgive Manden en hel Del »Foreningsbesøg«, naar han kun tog dem med ud til Ballerne og anden passende Morskab, enten saa Festen var paa Gjæstgivergaarden eller i Salonen i Skoven.

Formerne blev overholdt strængt, og Menuetten dansedes sirligt og korrekt, og Vé den unge Handelsbetjent, der ikke viste Respekt og ulastelig Opførsel. Baade overvaagedes han af Principalens Øje, men ogsaa af ikke mindre end tre Balinspekturer.

Ballerne var stærkt besøgte, idet et Medlem kunde tage 3 Personer – Damer eller Børn – med sig uden extra Betaling, og ogsaa Fremmede kunde medtages, men dog kun mod Betaling.

Man sparede sig ikke, og til de større Baller kunde man ikke nøjes med mindre end 8 fulde Timers Dans, hvad følgende Avertissement – fra 1856 – viser<sup>13)</sup>.

»Søndagen den 28. December Kl. 7–3 afholdes Bal, til hvilket Fremmede, som indføres ved et Medlem, og inden Kl. 6 løse Billet, have Adgang.«

Man havde inden for Klubben en Sangforening, men ellers synes man ikke at have virket for særlige Formaal.

I 1857 foreslog *Skanderborg Skyttelaug*, at de to Foreninger skulde slutte sig sammen, og en Del kunde synes at tale derfor, da Medlemmerne til dels var de samme; Lauget havde dog adskilligt flere *udenbys* Medlemmer. Det gik imidlertid ikke. Efter en større Generalforsamlingsdebat forkastedes Sammenslutningen med 16 mod 14.

I 1859 (22–8 stiftende Generalforsamling), fik Skovforeningen en Konkurrent, da den Forening – *Skanderborg Haandværkerforening* – der nu er Byens største og livskraftigste Forening, stiftedes under Navnet »*Beständig borgerlig Forening*«<sup>15)</sup>.

Det er vist nok rigtigt, naar L. Thane: *Skanderborgs Historie* p. 214 f. f., hævder, at Næringsloven af 29. Decbr. 1857, der betød en dybt indgribende Omforandring i Købstædernes Borgeres – og derunder særlig Haandværkernes – Livserhverv, og den Rædsel for Fremtiden og det daglige Udkomme, der greb Borgerskabet, er en væsentlig Aarsag til, at man følte, at nu maatte alle gode *Borgere* slutte sig sammen med Udelukkelse af alle, der ikke havde samme Interesser; men andre Hensyn har der dog nok ogsaa været.

Skovforeningen var en ret dyr Klub, og saa var den sikkert Genstand for en Del Misundelse og Nag, fordi den var for »fin«. – Saa havde den som Medlemmer Folk, der ikke var »Borgere«, som ikke havde Borgerbrev, eller dog Embede eller Bestilling, saasom Proprietærer, Forvaltere, ja endog Krambodssvende, hvad mange var imod. I Navnet – »*Beständig borgerlig*« – er der sikkert en Brod mod den fine, dyre Forening; i den nye Forening skulde kun være Borgere og ikke andre.

Man leder iøvrigt forgæves i »*Beständig borgerlig Forening*«s Forhandlingsprotokol efter noget Initiativ eller noget nyt.

Man indskrænker sig til at lave Klubaftener hver 14. Dag hos Gæstgiver Nielsen, Skandinavien, og til at arrangere Baller. I Virkeligheden var den nye Forening i sin Begyndelse kun en exclusiv Middelstands Danseforening og en Kopi af Skovforeningen.

I adskillige Aar lever de to Foreninger pænt Side og Side. »Beständig borgerlig« havde kun ret faa Medlemmer til at begynde med – til Generalforsamlinger afgives kun 10–12 Stemmer – og da den væsentligst havde sine Medlemmer inden for Haandværkerstanden, betød den ingen alvorlig Konkurrence.

*Krigsaaret 1864* holdtes der saa godt som ingen Møder og tilsyneladende heller ingen Festligheder. Det ser ud som om Hotel Skandinavien endnu saa sent som 1. November er belagt. Dette Aar gav Skovforeningen sit Knæk. Medlemstallet gaar ned, og man begynder at angribe Reservefonden. »Beständig borgerlig Forening«, der i 1860 havde ændret sit Navn til »*Borgerforeningen*«, havde samtidig ændret Taktik og vedtaget at kunne optage »Enhver selvstændig skikket Mand«, hvilket fortolkes saaledes, at Krambodssvende, Haandværkssvende, ja endog Folk fra Landet kunde blive Medlemmer. Hermed var der frit Slag for at faa Medlemmer fra alle Kredse, og da man tillige nu begynder at vise Interesser for andre Opgaver end de rent selskabelige, fik »Borgerforeningen« Medvind, og »Skovforeningen« sækker agter ud.

Et Forsøg, Skovforeningen gør i 1868 paa at bedre paa Tingene ved at sætte Aarskontingentet ned til 4 Rdl., hjælper kun for en kort Tid. En stor Fejl begaas ogsaa, da man for at hjælpe paa Økonomien, ophæver Læsestuen, der var Foreningens vigtigste Bindeled og gav den sin væsentligste Existensberettigelse. Flere og flere af dens mangeaarige Medlemmer indmelder sig *tillige* i Borgerforeningen, der den 20–2 1868 endnu en Gang skifter Navn, nemlig til »*Haandværkerforeningen*«. Skovforeningens Forhandlingsprotokol slutter 1869. Et og andet tyder dog paa, at den har levet en Tid ind i 1870erne, men hvornaar den er afgaaet ved en stille Død, og hvad der er blevet af dens Ejendele, vides der intet om.

Skønt nu aldeles forglempt, har »Skovforeningen« haft en Betydning i Byens kulturelle Liv for et lille Hundrede Aar siden.

Endnu en Forening var der i Begyndelsen af 1850erne, nemlig

*Skyttelaug*. Der havde tidligere været en Skytteforening, men derom vides udover Existens, intet.

I 1856 – stiftende Generalforsamling 22-5 – oprettedes »*Skanderborg Skyttelaug*«, der fik en lang Levetid og i mange, mange Aar stod i høj Blomstring.



Skanderborg Skyttelauga Fane

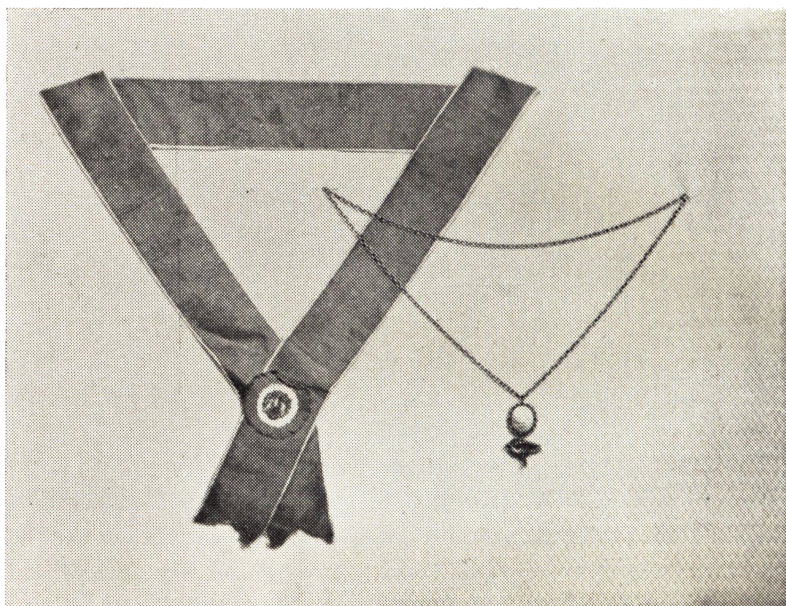
Initiativet til dens Dannelse tages af *Købmændene N. Christensen, C. F. Gaarmann og S. Jesperen, Bagermester T. Brædstrup og Proprietær Terndrup, Justenborg.*

Første Bestyrelse var *Fuldmægtig C. A. Hviid (Formand), Proprietær Terndrup, Godsfuldmægtig I. Hviid, Rathlousdal, S. Jespersen og Toldassistens Voss, Skanderborg.*

Skyttelaug<sup>et</sup> havde straks Succes. Ved Starten havde man 56 Medlemmer, der i Aarets Løb steg til 70 Medlemmer, hvoraf en stor Del boede paa Landet og flere ret langt bort (Odder, Silke-

borg, Ry, Brædstrup). Det var »fint og ikke helt billigt«. Kontingentet var ganske vist ikke ret højt, men det kostede meget at »være med i Lauget«, nemlig i Skydninger og efterfølgende Sammenkomster m. v.

Til Æresmedlemmer udnævntes straks: *Stiftamtmanden, Baron Bille Brabe, Borgmester, By- og Herredsfoged, Overauditor Bülow* og den gamle ansete, højt fortjente og elskede *Købmand Fr. Kindler*. Æresmedlemmerne kvitterede straks ved at skænke den smukke riflede Halskæde med Fugl og Medaillon, der eksisterer endnu, og hvormed Aarets Fuglekonge i Skanderborg prydedes.



Skyttelaugets Insignier

Sammen med Gaven fulgte en Skrivelse, hvori udtales, at man vil byde Lauget et synligt Tegn paa »sin Paaskønnelse af den viste Ære«, og man formener, at en Kongeprydelse som hidtil har været savnet, kunde være Selskabet ikke uvelkommen som en Erindring om Selskabets Oprettelse og de optagne Æresmedlemmer.

»Maatte Skanderborg Skyttelaug i mange Aar bestaa og blom-

stre stærkt ved Sammenhold, og virke til dets ikke blot fornøielige, men ogsaa nyttige Øiemed.

Maatte den muntre Skov gennem mange Aar gjenlyde af Rif felens sikre Skud, og Medlemmerne til de festlige Toner med Liv og Lyst ledsage Selskabets smykkede Konge til og fra vor venlige Stad.«

Af Bekostningen til den smukke og værdifulde Kongeprydelse har Baron Bille Brahe antagelig taget den største Part, thi Herredsfoged Bülow var ikke velhavende, og Købmand Kindler, der var alt for velmenende og uegennyttig til, at han forstod at tjene Penge til sig selv, var nærmest en fattig Mand, der flere Gange maatte lide den Tort at blive indkaldt for Forligskommissionen, skønt han selv var Forligskommissær.

Skyttelaugene voksede sig hurtigt stort. En Mængde af Omegnens Gaardejere, ja selv en Aftægtsmand, er Medlemmer, og med en vis Forundring bemærker man, at mange optages fra Aarhus – i Aarene 1859–61 ikke mindre end 12 – og Horsens, skønt man der havde Skyttelaug. Forklaringen er vist den, at disse Byers Laug var for store, og at der i et mindre Laug som i Skanderborg var bedre Lejlighed til fri Udfoldelse.

Aarets store Dag var Fugleskydningen. Da samledes man Kl. 6<sup>1/2</sup> og drog i Procession med Fuglekongen i Spidsen under klingende Spil ud til Skydning i den grønne Skov. Den stedlige Musicus Rasmussen kunde ikke ret længe tilfredsstille Fordringerne, hvorfor man fra Aarhus hentede 20. Regiments Musikcorps – under Ledelse af Stabstrompeter Greffel – med ikke mindre end 12 Stemmer; senere nøjedes man dog med 8 Stemmer.

Under Skydningen udfoldedes der det muntreste Liv, og der var baade Ære og Sølv at erhverve.

Fugleskydningen fra 1. Juli 1857 viser: Godsforvalter Terndrup, Rathlousdal, Kongegevinsten, 6 Sølv Spiseskeer, Proprietær Terndrup, Justenborg, Højre Vinge, 6 Sølv Dessertskeer, Branddirektør, Ritmester Deichmann, Skanderborg, Venstre Vinge, 1 Sølv Flødekande, Herredsfoged Bülow, Halsen, 1 Sølv Ragoutske, Proprietær Levring, Sølund, Halen, 6 Sølv Theskeer, og Smedemester W. Hansen, Skanderborg, Ringen, 1 Sølv –

Gevinsterne kostede i Indkøb ca. 75 Rdl. = ca. 150 Kr.; det kunde man ikke købe den første Gevinst for i Dag.

Skydepladsen var ude i Guldbryllupsanlægget, og Fuglestangen stod omtrent, hvor den store Flagstang nu staar. Man skød nærmest i Flugt efter Temnæs, og Søen var selvfølgelig afspærret.

Naar Fuglen var nedskudt, samledes alle omkring Fuglestangen, hvor den nye Fuglekonge proklameredes, og Insignierne blev ham overrakt af den aftraadte Fuglekonge. Under Ledsagelse af Musikken drog man derpaa i Procession til Fuglekongens Bopæl og samledes senere til Fællesspisning i Salonen, hvortil Æresmedlemmerne var inviterede, og til Bal fra Kl. 10. Det hændte, at Ballet ikke paa Grund af Regnvejr kunde holdes paa den aabne Estrade, men saa gav Æresmedlem, Byfoged Bülow Tilladelse til at benytte Raadstuen.

Naar Skydningen var forbi undersøgtes Skydepladsen paa det ivrigste af Byens Dreng, der her fandt gratis Materiale til Blystøbning.

I 1872 blev Guldsmed Jensen<sup>14)</sup> »Fuglekonge«, men Aaret efter blev han vred og udmeldte sig, fordi Bestyrelsen havde vist ham »Ringeagt og Tilsidesættelse«. – Forespurgt nærmere hvortil der sigtedes, erklærede han, at man de to sidste Aar ikke havde købt Gevinsterne hos ham, men derimod udenbys, hvilket var en Tilsidesættelse, og at det var blevet udtalt under Fællesspisningen, at det var første Gang det var indtruffet, at den afgaaede Fuglekonge ikke var til Stede ved denne.

Bestyrelsen svarede meget skarpt, at man havde anset det i Laugets Interesse at henvende sig til andre, og ikke til ham – hvori ligger en tydelig Tilkendegivelse af, at Jensens Arbejde og Sølv ikke var godt – og at Ytringen og Borteværelsen var falden i Anledning af et Forslag om efter Sædvane at drikke den afgaaede Konges Skaal, hvorfor man i det hele afviste Jensens Udtryk som »ugrundede og utilbørlige«.

Den 11. Juli 1881 er indført i Forhandlingsprotokollen:

»Selskabet fejrede denne Dag sit 25aarige Jubileum ved et livligt Festmaaltid og sluttede Dagen med et muntert *Bal i Dyrehaven*.«

Lauget synes paa dette Tidspunkt at være i fuldt Flor, og man afholder vedblivende den aarlige Fugleskydning (8 Gevinster). Nogle Aar efter er der Vanskeligheder. I Forhandlingsprotokollen staar (26–7 1887) »Den gamle Bestyrelse gjenvalgte.« Af Mangel

paa tilstrækkelig Tilslutning til Generalforsamlingen blev der ingen Bestemmelse tagen om Fugleskydning m. m. for 1887, hvorfor man enedes om at lade Bestyrelsen afgjøre de fornødne Spørgsmaal.«

Saa er der Tavshed indtil 1894.

»Foranlediget af den daværende Bestyrelse *gjenoprettedes* det gamle Borgerlige Skyttelaug«, men dog som en *Afdeling af Skanderborg Haandværkerforening*.

Dette genfødte Skyttelaug, der talte 70 Medlemmer, afholdt Fugleskydning den 11. August 1894.«

Af et Avertissement ses, at det bestod endnu 1910.

Betingelserne var, at Medlemmerne af Skyttelaug<sup>t</sup>et skulde betale et yderligere Kontingent af 3 Kr. aarlig. Haandværkerforeningen overtog Laugets Ejendele, derunder Kongeprydelse, Flag, Afspærringsgenstande, Skyttestol, Anlæg og Rifler m. v., men skulde til Gengæld overtage Gælden.

Haandværkerforeningen havde regnet med at kunne tjene paa Skyttelaug<sup>t</sup>et, men da dette ikke slog til, slappedes Interessen.

Man vedblev dog under noget beskedne Former og undertiden i Forening med en Børnefest i en Del Aar at afholde baade Fugleskydning og Skiveskydning i Haven med Salonrifler, men til sidst gled Skyttelaug<sup>t</sup>et lige saa stille ud af Sagaen, og det er vel tvivlsomt, om det endnu en Gang lig den Fugl Phønix kan rejse sig af Asken.



## NOTER

- 1) Torkild Baumgarten: Aarhus Stifts Hist. Aarb. 1914, VII S. 58–115.
- 2) Skanderborg Købstads Domprotokol 15–6 1821, fol. 4.
- 3) Skanderborg Købstads Domprotokol 25–10 1822, fol. 7 og 8.
- 4) *Kublmann, C. F. A.*, f. 1818 i Køge, død i Skanderborg 17–1 1890. Embedsexamen 1837, praktiserende Læge i Storeheddinge, 18–9 1853 Distriktslæge i Skanderborg. K. var en meget dygtig Læge, tog megen Del i Byens Liv og beklædte mange Tillidshverv i Byen. (L. Thane, p. 179).
- 5) *Peter Josef Manzanti* kom til Byen 1851 som Bestyrer af den private Realskole. Født 1818, cand. theol. 1841. Sognepræst til Udbyneder-Kastbjerg 1875, entlediget 1893.
- 6) *Christian Albrecht Hviid*, f. 26–6 1829 paa Justenborg i Vrold. 1844–47 Kontorist paa By- og Herredskontoret i Skanderborg. Exam. jur. 1849. Fra 1850–57 Amtsfuldmægtig og senere By- og Herredsfuldmægtig i Skanderborg. 21–12 1858 Prokurator. Boede i Brædstrup til 1867 og derefter i Horsens, hvor han døde 17–9 1884.
- 7) *N. Christensen*. – Se Biografi i »Jul i Skanderborg« 1943.
- 8) *Rudolf Theobald Zielian*, f. 14–5 1822 i Aarhus. Exam. jur. 1846. Var paa Kontor i Skanderborg, men efter at han 10–12 1855 havde faaet Bestalling som Prokurator, flyttede han til Silkeborg, hvor han var Formand for Borgerrepræsentationen 1860–68 og i det hele kom til at betyde meget for denne Nybyggerbys Udvikling. Cancelliraad. Død i Silkeborg 25–10 1875.
- 9) Paa Grund af forskellig Uenighed lejede L. senere »Salonen« ud til Conditør Brandt, der derefter udlejede til Skovforeningen.
- 10) Skanderborg Avis og Avertissementstidende, trykt, udgivet og redigeret af Bogtrykker W. Backhausen, udkom første Gang d. 1. Juli 1868.
- 11) *Thorvald Ussing* fik Borgerskab som Bogbinder 26–5 1856 og Borgerskab som Boghandler 1–8 1856. Han flyttede sin Boghandel, (som i Dag indehaves af Frøken Anna Møller), hen paa Byens Hovedgade 3–9 1868 (Skanderborg Avis).
- 12) Blandt Skovforeningens trofaste Støtter bør nævnes *N. A. Lund*. Født 1817. Cand. theol. 1845. Ordineret som Capellan pro persone – det ses ikke hvor eller for hvem – 1861, Skolebestyrer, død i Skanderborg 6–3 1882.
- 13) Aarhus Stiftstidende for 23–12 1856.
- 14) Guldsmed *Jens Jensen* vandt Borgerskab 11–5 1867.
- 15) Til Afhandlingen er foruden Borgerskabsprotokoller o. a. benyttet en Del Arkivalier, der tilhører Skanderborg Haandværkerforening, som jeg skylder Tak for Udlaan.



## **Amtsgaarden**

Ingen fremmed, der gaar gennem Skanderborgs store Gade, kan undlade at spærre Øjnene op, naar han passerer Gaarden Adelgade Nr. 19 (Gl. Nr. 10). –

Det store, smukke Hus med de rolige Linier, det tunge afvalmede Manzarntag og den fornemme Facade paatvinger sig Opmærksomhed, og ikke mindst bidrager de beskedne Nabohuse til en Fremhæven.

Mellem Facaden og Fodgængerfliserne er anbragt en Række tunge med svære Lænker forbundne Granitpiller, der yderligere paa en egen Maade fortæller, at man her er udenfor det helt almindelige.

Huset er *Skanderborg Amtsgaard* og siden 1826 Sæde for Amtmanden i Skanderborg.

Det er opført i den ny-klassicistiske Stil, der paa saa mange Maader virker tiltrækkende med sine rolige Linier og sin Undgaaen af Overbrodering.

I Facadeinddelingen bemærker man en høj, smuk Indkørselsport i den ene Ende, hvortil svarer en Blændingsniche i den anden. Midterpartiet er en Tempelfront, der efter klassisk Mønster for oven afsluttes med en inddybet Trekantfronton.

Et kritisk Øje kan nok opdage Fejl, idet det f. Ex. er en stor Forsyndelse, at Pilastrene (Pillerne) i Frontfremspringet er fem i Stedet for det klassiske Krav om et lige Antal, ligesom de mangler (et tredie) nederste Stokværk, der kan tjene som Sokkel, og endelig er de i sin Helhed for tynde, langstrakte og ligesom omdannede til skrøbelige Stængler!), men den Stræben efter Skønhed, der gør sig gældende i Facadens Komposition, Tagværkets gode Proportioner, og den trods alt smukke Helhed, afsvækker Kritikken.

Portfløjene og Vinduet derover er utvivlsomt samtidige med Gaardens Opførelse; Formerne er nyklassiske og passer med Tiden og dens Forkærlighed for letfattelig Symbolik.

I venstre Sidedel af Portfløjen ses Retfærdighedens Sværd prydet med Berømmelsens Laurbærkvist, og til højre ses Lovens Bog med Sejrens Palme. I Midterfeltet er en Smykkeroset. De nederste Sidefelter, under Symbolerne, har Form som »Ædelstenskvadere«. De underlige Gafler, hvori Emblemerne hænger, skal være Silkebaand – Festons – som er stivnede under Snedkerens Behandling af Motivet.

Som Helhed er Porten hæderligt, pænt Provinsarbejde.

Paa Facaden er indskrevet *Opførelsesaaret 1804*, men Gaarden er i sig selv meget ældre.

»Dend stoere Gaade«s vestlige Side blev i den første Snes Aar efter Byprivilegiernes Meddelelse i 1583 bebygget helt ud til den Pallisaderække, der mod Vest og Nord omslutede Frederik II's By.

For nogle Ejendommes Vedkommende kan man af Kronens Skøder, der findes opbevaret, fastslaa, at Grundene er uforandrede den Dag i Dag.

Dette er dog ikke muligt for Amtsgaardens Vedkommende. Udgravninger i Haven har vist, at der engang har været Ildebrand, og det er sandsynligvis Sporene fra den store Ildebrand i



Amtsgaardens Port

1746, hvorved en stor Del af Adelgades vestre Side lagdes øde. Det kan formodes, at ved Genopbygningen er flere Grunde lagt sammen, thi Amtsgaardens Facade er betydelig større end de Facader, Ejendommene udlagdes med i 1590erne.

Den ældste Fortegnelse over Ejendomme i Byen er en »Ligning

over Byens Skorstene til den Skorstenfejeren accorderede Løn« forfattet i Aaret 1761. Heraf ses, at Gaarden da ejedes af By- og Birkeskriver *Niels Jensen Wissing*, hvis Husstand bestaar af: Mand, Kone, 3 Børn samt en Karl, en Dreng og en Pige. Beboelsehuset havde to Skorstene, hvoraf særlig betaltes 1 Mark i Fejpenge.

I 1771 flyttede Niels Wissing til hans ved Ryttergods-Auctionen 1767 købte Ejendom »Strygerhuset« i Ladegaarde, som han nyopbyggede og kaldte »Saraborg« efter sin 2. Hustru – Sara Kathrine f. Bang.

I Gaarden i Skanderborg kom saa hans Søn *Christen Gundorph Wissing* til at bo, og efter Faderens Død fik han 22. Juni 1781 Skøde paa Gaarden for 610 Rdl. Den anføres som liggende mellem Dr. Munchebergs Gaard paa den nordre Side og Farver Fischers paa den søndre Side.

Dr. Munchebergs Gaard er Adelgade Nr. 21 (Matr. Nr. 11), som nu ejes af Skomagermester Fr. Petersen. Det er en gammel Gaard, der formentlig er bygget kort efter Branden i 1746, og som staar i det væsentlige uforandret siden da. Niels Wissings Gaard har antagelig set ud omtrent ligedan, idet den beskrives som bestaaende af 13 Fag til Gaden, hvoraf tre Fag dobbelt Kvist, Jordkielder, 5 Fag Siide Huus og 12 *Fag Bag Huus*, alt teglhængt, med Brønd i Gaarden, Gaards Rum, Hauge som grændser til Søen, *tilliggende Jorder i Marken*, indtil anden Deling over Byens Jorder skeer<sup>3</sup>).

Chr. Wissing drog udenbys og blev »Kongelig Mayestæts Bestalter Raadmand i Colding«, hvorfor han fra 1784 udlejer Gaarden til *Districtschirurgus Hans Tønder Gyrsting*<sup>3</sup>).

På den Tid grasserede »Syphilis« mange Steder i Jylland som en ligefrem Folkesygdom og fik paa Grund af Uforstaaenhed, manglende Hygiejne, Mangel paa Læger og Mangel paa Sygehuse en ligefrem forfærdende Udbredelse<sup>4</sup>).

Gyrsting gik med friskt Mod lige ind i Kampen mod denne Sygdom, og hans første Bestræbelse gik ud paa at skabe et Sygehus, og det laa nær for ham at udpege den ret store Ejendom, som han boede i, som egnet dertil.

Han opnaaede Støtte hos Amtmand v. Bülow<sup>5</sup>), der ved *Rescript af 18. Februar 1785* fik Tilladelse til »for almindelig Regning« at købe Chr. Wissings Gaard og indrette denne til Bolig for Gyrsting og til Sygehus.

Rescriptet, bag hvis stive, kantede Ord man tydeligt mærker, hvor alvorligt det hele var, lyder saaledes:

Af Skrivelse til Cancelliet fra Amtmanden er resolveret, at den veneriske Syge skal have ytret sig paa adskillige Steder i de ham betroede Amter, især hos Fattige og Huusarme, som hverken have Evne til deres Forflegning, og langt mindre til Curens Betaling, hvorfor al muelig Anstalt er føiet ved Stiftsphysico og Amtschirurgus, til Sygdommens videre Udbredelse at forekomme, og de befundne Syges Kuur at iværksætte, hvilket og disse, saavidt mueligt have efterkommet, men at ingen Huusly skal være at faa til de besmittede, hvorfor Amtmanden har foreslaaet, at en Sygestue for almindelig Regning maatte indrettes i Skanderborg By.

Stiftamtmanden over Aarhuus Stift har, efter Overlæg med ham, tillige foreslaaet, at et lidet Sted der i Byen, som beboes af Districtchirurgus Gyrsting, og for nærværende Tid kan faaes tilkiøbs, maatte kiøbes til den Priis, at de trediedeele af Kiøbesummen derpaa kunde faaes til Laans, da bemeldte Gyrsting i Steden for Husleje vil betale Renter deraf og Resten med Indretningens Bekostning, at lignes paa Districtet, da dette Sted kunde blive en bestandig Bolig for Districtets Chirurgus, imod at svare Renten af den i Huset staaende Capital og holde det i forsvarlig Stand, hvormed Amtmanden maatte have Indseende, og i manglende Fald indeholde det af Chirurgens Gage.

Forbemeldte Huus i Skanderborg maa kiøbes og indrettes til bestandig Sygehuus og Bolig for Districtets Chirurgus i alt efter foranførte Forslag, og hvis Bekostning Vrads- og Giern-Herreder under Silkeborg Amt tillige skal tage Del.

I Henhold til dette Rescript købte Amtmanden saa Gaarden for 980 Rdl. af Chr. Gundorph Wissing, der ved Skøde tinglyst 10-6 1786<sup>a</sup>) overdrog den »med tilliggende i Mark og Bye« til »høytbemeldte Hr. Kammerherre von Bülow og efterkommende Amtmænd«.

Amtet havde nu faaet Plads til Sygehus og Bolig for Embedslægen, men Sygehuset skulde dog først indrettes, og i Rescriptet var da ogsaa bestemt »Indretningens Bekostning at lignes paa Districtet«.

Af Gaardens Forhus kunde intet afsees, naar Lægen skulde have en anstændig Bolig, men saa var der de »12 Fag Bag-Huus og 5 Fag Siide-Huus«. Disse Huse kunde dog heller ikke uden videre undværes, thi til Gaarden, der havde »Tilliggende i Mark og Bye«, hørte, som til alle Byens store Gaarde et ret betydeligt Landeri, og man holdt baade Bæster og Fæ.

Man kom over det paa den Maade, at Baghuset, der gik paa tværs af Gaarden, fik en Etage paabygget, saaledes at der deri kunde være baade Sygestuer og nogen Ladeplads, og Sidehuset blev forlænget med nogle Fag og forsynet med Mansard, saaledes at der deri kunde være Stalde, Vognremise, Magasiner m. v. – Alt var naturligtvis af Bindingsværk, men dog teglhængt.

Nutiden vilde korse sig over et saadant Sygehus inde i en Gaard og umiddelbart op til Stalde, Mødding og Retirade, men efter den Tids Forhold var det sikkert et helt fint Syge- og Epidemihus og et stort Fremskridt.

Her var saa *Amtets Sygehus indtil 1803*, da et nyt Amtssygehus byggedes paa Bakken ved Lillegade, hvilket Hus (»Gamle Sygehus«,) der staar endnu, benyttedes som Sygehus indtil 1892.

Gaarden købtes nu af *By- og Herredsfoged A. N. Bagger*. Hvordan det egentlig er gaaet til, at den, der var købt til »bestandig Sygehus og Bolig for Distriktschirurgus«, har kunnet sælges til andet Brug, staar hen i det uvisse, thi nogen Tilladelse fra Konge eller Cancelli ses ikke at foreligge, og tinglyst Overdragelse foreligger heller ikke men kun det Faktum, at Bagger tog Ejendommen i Besiddelse, og paa Forhusets Plads opførtes den imponerende og efter Datidens Provinsforhold mægtige Bygning, der nu er Amtsgaarden.

*Andreas Nicolai Bagger*<sup>7)</sup>, der kom til at spille en stor Rolle i Byens Historie, og som selv fik en sørgelig Livsafslutning, var født i Jelling 13–2 1763 (Søn af Procurator Andreas Bagger). Fra sit 14. Aar var han ansat dels hos Retsbetjente dels ved Godsadministration, var saaledes 1788 og 1791 Forvalter paa Matrups og var oftere konstitueret til at udføre Sager. Solgte 1792 Aastedbro og boede da paa Bjerre.

Febr. 1792 blev han exam. jur., og allerede 31. Aug. samme Aar fik han Bestalling som Procurator for alle Over- og Underretter i Danmark, – Højesteret og Hof- og Stadsretten undtagne. Da han ansøgte om Bestallingen, anbefaledes han af 5 jydske Amtmænd<sup>8)</sup> og deriblandt af den tidligere Statsminister, Stiftamtmand, Geheimeraad *Ove Høegh Guldberg* i Aarhus<sup>9)</sup>.

I 1801 besluttede Regeringen at sammenlægge Birkedommerembedet i det skanderborgske Rytterdistrikt med Byfogedembedet i Skanderborg, og Birkedommeren, den 78aarige, blinde Dr. jur. *Muncheberg*<sup>9)</sup>, der havde fungeret siden 1756, og Byfogeden og Skriver i begge Embeder, den i øvrigt meget dygtige *Ulrich Chr. Tolstrup*<sup>10)</sup>, afskedigedes med Pension. *Høegh-Guldberg*, der skønt entlediget stadig havde Indflydelse hos Regeringen, anbefalede Bagger til det nye Embede, som han fik 4. December 1801.

Han, der allerede ved sin Ansættelse maa anses for velsitueret,

fik her et Embede med gode Sportelindkomster, og da han tillige drev Forretning med Ejendomshandel, hvortil han havde betydelige Forudsætninger fra sin tidligere Livsvirksomhed, blev han hurtigt en velhavende Mand. Skønt Ungkarl vilde han have en standsmæssig Bolig, og dels til dette Øjemed og dels for at skaffe ordentlige Kontor- og Retslokaler købte han Sygehusgaarden.

Skanderborg fik nemlig ikke Raad- og Domhus før i 1830<sup>11)</sup>). I sin Tid holdtes Bytinget i hos private Folk lejede Lokaler, og Birketinget holdtes i Slottets gamle Porthus, der havde faaet Lov til at blive staaende, men da Resterne af dette blev nedbrudt 1802, var man helt bar.

I 1804 byggede Bagger sit Hus. Hans Barndomsven *Peder Svane Quist*<sup>12)</sup>) var Bygmester og Arkitekt, og det er ham, der har tegnet og projekteret Bygningen.

Quist var født 1764 i Thyregod Sogn og boede, da han byggede for Bagger, i Horsens, hvor den Monbergske Gaard paa Smedegade skyldes ham, saavel som Ombygningen af Frelser Kirkes Spir. 1819 flyttede han til Aarhus, hvor hans Stil genfindes i en Del Borgerhuse. Ligesom for Vennen Bagger blev for ham de sidste Dage trange. Død 23. Juni 1841 i Aarhus, begravet fra »Fattiganstalten«.

Der blev ikke sparet ved Husets Opførelse. Soklen blev sat med hugne Sten, og bedste Materialer blev i det hele anvendt. De 32 Fag høje smukke dobbelte Vinduer var med »engelske Ruder«, til to Sale anvendtes 15 og 18 Alen lange Planker til Gulve. Bjælker og Tagværk var af udsøgt Tømmer, og Tagrør og Nedløbsrør af Kobber.

Alle Værelser var gibsede, hvad der ingenlunde var almindeligt, ja selv Portloftet var gibset.

Nogle Værelser var betrukne med Lærredstapeter, og nogle var »malede og dekorerede«. Indtil Forandring af Kontorlokalerne i Stueetagen for faa Aar siden fandtes der ogsaa Spor af denne Dekoration, idet der over nogle Døre fandtes – ikke videre fremragende – Landskabsbilleder. Dørene er nu tilmurede, men Dørstykkerne er bevarede.

Granitpillerne foran Facaden var efter Datidens Smag malede i Marmor-Imitation.

Man undres noget over, at den, nu skalmurede, Gaardside var



sat i Bindingsværk, men sligt var da almindeligt selv i fine Her-  
skabshuse.

Alt var godt, men ikke alt helt nyt, i Murene findes mange  
Munkesten, der antagelig stammer fra det 1767 nedbrudte Skan-  
derborg Slot, hvortil de igen i sin Tid kan være førte fra det i  
1561 nedbrudte Øm Kloster. Flere Steder i Bygningen træffer  
man smukke Dørindfatninger med udpræget Barokprofil. Disse  
og andet, der har gammelt Præg, kan ogsaa stamme fra Slottet  
og kan derefter have siddet i det Hus, som maatte vige for den ny  
Bygning.

Bagger angiver selv, at der var 8 Kælderværelser og 14 andre  
Værelser, hvoraf to benævnes som Sale mod Gaden, men om den  
øvrige Indretning vides intet sikkert, idet megen indvendig Om-  
bygning han fundet Sted gennem de mange Aar.

Man maa antage, at Bagger selv har boet i Stuen, og paa 1. Sal  
har været Kontorlokaler, og de Lokaler, som Bagger udlejede til  
Retslokale og til Forligelseskommisionens Afholdelse. Sammested  
har formentlig ogsaa været afholdt den Tids sparsomme Byraads-  
møder (Raadstuesamlinger).

Den tidligere Sygehusbygning (Baghus eller Tværhus) var om-  
dannet til Lade og Staldrum for 6 Heste, Fækreturer og Faar,  
Vognremise, Karlekammer etc., og i Sidehuset, der benævnes som  
»to Etages nye Bindingsværk« og formentlig var ombygget, var  
der en yderligere Vognremise, Værelser, Locum og Loftsrum til  
Fourage.

Til Gaarden hørte et ikke helt lille Landeri. Der var 6 Lodder  
i Ager og Eng samt Tørvemose, og i Tilknytning til sin Handel  
med Landejendomme havde Bagger yderligere Anledning til at  
have en ret stor Besætning, med hvad dertil hørte.

I det hele levede Bagger, som den velhavende Mand han var  
og med gode Indtægter, paa en stor Fod, hvad saa mange andre  
gjorde i disse – paa Grund af Krige udenom i Europa frodige  
Opgangstider.

Foruden egne Midler havde han mange Penge mellem Hænder.  
Daglig indgik Statskassegebyrer, som han ikke behøvede at holde  
afsondrede, naar de kun kom til Veje ved Aarsregnskabet, han var  
Auctionsdirektør og Incassator ved alle større Auctioner, var Skif-  
teforvalter og til dels Overformynder, incasserede en Del Skat,

bestyrede Legater m. m., og overalt gjalt det samme, at de indgaaede Penge kunde der arbejdes med indtil Afregning – der ofte kunde trække betydeligt ud – skulde ske.

Kasseinspektion kendtes saa godt som ikke. Begrebet Mandat-svig var ikke synderlig udviklet, og naar kun Embedsmanden var solvent og likvid, og der ikke indløb svære Klager, var alt godt.

Det siges ofte i Skanderborg, at Amtshuset er bygget for »de fattiges Penge«, hvilket antagelig grunder sig paa, at det ved Sammenbruddet viste sig, at der var forsvundet Kapitalerne til et Par – forøvrigt ret smaa – Fattiglegater.

Paastanden er imidlertid ganske urigtig. Alle Baggers Misligheder, derunder Forbrug af Legatmidler, stammer bevisligt fra senere Datum.

I 1804 var han som forananført en velhavende Mand, der fuldt vel kunde opføre sin store Bygning uden at behøve at forgribe sig paa fremmede Midler.

I de følgende Aar var han stadig med i Ejendomshandler, undertiden var han alene, i andre Tilfælde Parthaver og ofte Financier.

I 1805 købte han sammen med Jørgen Gjesing i Randers Hovedgaarden Sophiendal, og formentlig som Følge heraf optog han 1806 et Laan stort 11.000 Rdl. hos Købmand Isachsen i Christianssand mod Pant i Halvdelen af Sophiendal og i Gaarden Nr. 10 i Skanderborg. Sophiendal blev kort efter solgt, men Bagger vedblev at have store Pengeinteresser deri.

Den 15. Marts 1811 giftede han sig i en Alder af 48 Aar med den 19aarige Jomfru Karen Hasselmann Voetmann<sup>13)</sup>, og han agede da paa Toppen af Lykkens Hjul.

Opgangstider herskede og vedblev en Tid endnu, men Tilstanden var usund.

Skatterne øgedes stadig, Mængden af Statens Seddelpenge steg foruroligende, og Kursfaldet tog efterhaanden svimlende Fart. I 1813 indtraf Statsbankerotten med Indførelsen af et nyt Pengevæsen og en Nedsikring til næsten intet af de gamle Pengesedlers paalydende Værdi, og de nye Pengesedler (Nationalbanksedler) fik heller ikke fuld Sølvværdi.

Priserne paa alt steg til det helt vilde.

Kammerraad Leegaard paa Leegaardslyst noterer i sine Erin-dringer: »1813 i September Maaned kostede: 1 Hest eller 1 Hoppe

4000 Rdl., 1 Koe 1000 Rdl. Et Feed Svin 1000 Rdl, 1 Pot Dansk Brændevin 8 Rdl., 1 Carduus Røg Tobak 20 Rdl. 1 skp. guule Rødder 8 Rdl., 1 Pund Uld 24 Rdl., 1 al. Vadmel 30 Rdl.«

Store Omvæltninger i Formueforhold skete.

Folk, som troede sig rige, ruineredes ubarmhjertigt, og som det altid sker, den ene trak den anden med sig.

Skønt Bagger var velhavende, og skønt han kunde manipulere med betydelige Pengemidler, kom han ogsaa, indviklet som han var, i mange Forretningsforhold, i de følgende Aar i Vanskeligheder.

Som et Udslag heraf maa ses, at han i Februar 1813 averterer sin Gaard til Salg<sup>1)</sup>) ved frivillig Auction.

»En i Skanderborg for 6 Aar siden af nye opført og Byfogeden tilhørende Gaard bestaaende af

a) En to Etage grundmuret Forbygning paa høj Fod, 32 Alen lang, 20 Alen bred, med brugt Tag og Kaaberrender, indrettet i 8 Kielderværelser og 14 andre Værelser, alle gipsede, nogle betrukne, nogle malede og dekorerede, men de øvrige kalkede, dobbelte Jern-Komfyrer i Kiøkkenet og tilstrækkelig Loftsrum.

b) En to Etage Sidebygning, nye Bindingsværk, hvori 2de Værelser, 2de Vognremiser, et Locum og Loftsrum til Fourage.

c) Et to Etage do. Baghus hvori Lade og Karlekammer, Staldrum for 6 Heste, endeel Fækreturer og Faar, Vognremise etc.

Alle satte paa hugne Sten og teglhængt, med rummelig Hauge og 6 ved Byens Udskiftning tillagt Lodder i Ager og Eng samt Tørvejord, stilles til offentlig Auction i selve Gaarden Tirsdagen den 4de April næst Kl. 11, at tiltrædes næstkommende 1ste Maj. Rigsbankens Hæftelse er udbetalt, og Bygningerne mod Brand forsikrede til 10.240 Rbd.

Forbygningen har 32 Fag dobbelte høje Vindueskarme med store engelske Ruder, og de 2de øverste Sale, 15 og 18 Alen lange, pommerske Planker til Gulv. Fra Gulv til Loft er Højden i Kielderen  $4\frac{1}{2}$  Alen, i første Etage 5 Alen og i anden Etage  $5\frac{1}{5}$  Alen. Fortouget er forsynet med hugne Sten langs Renden, og foran Bygningen staar marmorerede Steen – Piller med Jærnlænker. Indkiørslen til Gaarden er igiennem en Port dækket med gibset Loft, bag Haugen ses en fiskerig Sø og hiin Side denne en stor Skov. At Byen ligger i en af Jyllands skønneste Egne, at den kan erholde alle Fornødenheder til bedre Priser end de omliggende Kiøbsteder, og at den har Tilstrækkelighed af Tørvejord, er noget som med flere Behageligheder erfares ved Nærværelse og Øjesyn. Der handles i Rigsbankpenge Navneværdi. Af Kiøbesum betales noget ved Snapsting 1815, og det øvrige betales Snapsting 1816 medmindre Kiøberen ønsker sig skilt derved næste Snapsting.«

Man maa lade den tidligere Overretsprokurator og drevne Forretningsmand, at han forstod at sætte en Annonce op, men det hjalp intet. Alle vilde og skulde sælge, og ingen vilde købe. Han maatte beholde sin store, vidtløftige Ejendom, der nu var ham for dyr at besidde, og han maatte se at klare sine Forpligtelser baade

i Snapstinget 1815 og kommende Snapsting paa anden Maade. Han levede saa at sige i »en stadig Termin«<sup>15)</sup>, hans Embedsvanskeligheder voksede, og hans Helbred led under den feberagtige opslidende Kamp. I 1818 androg han Kongen om, at hans Fuldmægtig Calundan (senere Procurator i Skanderborg) maatte udnævnes som Adjunctus til at forestaa Embedet. Som Grund angav han Overanstrengelse og Legemssvaghed, specielt svagt Syn og Forhaabning om at større Adgang til fri Luft og Ophold paa Landet kunde hjælpe.

Ansøgningen blev ikke taget til Følge, og han maatte fortsat kæmpe sin fortvivlede Kamp. Naar Krav trængte paa, gik det ud over de Midler. han havde under Hænder (Skiftemidler, umyndiges Midler o. a.) og som brugtes til at holde Klienter, som han havde Interesse i eller havde kautioneret for, oven Vande, men som Regel hjælp det kun til at forhale Krisen. Trængte Arvinger for haardt paa, betalte han selv Renter af beholdte Kapitaler eller lukkede foreløbig Munden paa dem med Forskrivninger udstedte paa ham selv.

Folk kunde ikke betale de i de pengeløse Aar optaarnede Skatter, og i mange Tilfælde ømmede han, der var et godhjertet Menneske, sig ved at kaste dem ud i den kolde Sne og gav dem enten saa lang Henstand, at han selv blev ansvarlig for Skatterne, eller hjalp dem med Laan af Penge, som ikke var hans egne.

Hans Kamp og hans Stilling var ikke enestaaende. De i Reglen lavt lønnede Embedsmænd, der i de gode Aar havde oparbejdet en høj Lefevod paa Grundlag af gode – men nu svigtende – Extra-indtægter var i Vanskeligheder fra en Side af. Kasseangel og Forbrug af andres Midler var almindelige fra Tolder og Postmester lige op til Amtmand og Bisp<sup>16)</sup>.

Her i Byen var der i Amtsforvalter Kammerraads Lunds Bo et mægtigt Underskud.

Adskillige blev indhentet af Døden, medens Krise og Pinen stod paa, andre søgte den selv.

I 1819 brød Bagger sammen. Længe havde der været klaget over ham og særlig over hans Behandling af Skifterne. Cancellideputeret, Etatsraad Berner (Christian Frederik, f. 1774, d. 1824) fra København kom herover og fandt Tingene saa alvorlige, at han formaaede Bagger til at søge sin Afsked og haabe paa Kongens Naade<sup>17)</sup>.

I sin Indstilling til Kongen skrev Berner (D. K. Deputeredes Arkiver for Embedsrejser, Rigsarkivet), at uagtet han havde faaet Bagger til at berigtige og slutte nogle af de betydeligste Skifter, henstod endnu 41 Skifter. Som Incassator og Skifteforvalter i disse Boer skyldte Bagger ialt den betydelige Sum af 22.793 Rdl. 1 Mk. 4 Sk., men da han opgav at have 18.523 Rdl. 7 Sk. tilgode for Auctionsombokostninger, var der Mulighed for, at han deraf og af andre Midler kunde berigtige Skifterne og hvad andet Embedsansvar, han kunde have.

Berner kunde ikke skjule, at der vel kunde være Spørgsmaal om Bagger burde suspenderes og underkastes Justitiens Tiltale, »men ligesom Deres Majestæts Retfærdighed ikke vil, at Embedsforseelser skulle gaa ustraffede hen, saaledes tilfalder ogsaa den Mildhed, der udmærker Deres Majestæts vise Regering, at der for saadan en Embedsmand anføres alle de Grunde, der muligen kunde bevirke ham en blidere Skjæbne.«

Som formildende Omstændigheder anfører Berner, at Bagger havde vist redelig Vilje til at berigtige, at hans Hørelse, Syn og Hukommelse var svækkede, at han i 3 à 4 Aar har lidt af Nervesvaghed, Gigt og Brok, og at der ikke havde kunnet konstateres egentlig svigagtig Hensigt hos ham. Han sluttede med at indstille, at Bagers Afskedsansøgning bevilgedes, og at han entledigedes i Naade og med Pension.

Kong Frederik VI, der udmærket godt vidste, hvor ulykkeligt en Mængde af Embedsmændene var blevet stillede efter Statsbankerotten, – og Bagger var kun en af de mange – fulgte Etatsraad Berners Indstilling, og den 31. December 1819 entledigedes Bagger »under Wilkaar at *Alt*, hans Embedsforretning vedkommende, *tilfulde berigtiges, før han kan gjøre sig Haab om Pension*, og at Tiltale staar ham aaben for enhver Mislighed, hvori han muligen ved nærmere Undersøgelse maatte findes skyldig.«

Hans Efterfølger, Politirets-Assessor, cand. jur. Jens Ditlev Blichfeldt, København, udnævntes 9. Februar. 1820, men tiltraadte ikke før sidst i April Embedet, som Bagger indtil da bestyrede.

Bagger var altsaa entlediget i betinget Naade og fik en Chance til at redde sig og til at blive Pensionist, men Chancen var kun ringe.

Til alle de Slag, Pengeforvirringen havde bevirket, kom en alt-

fortærende *Landbrugskrise*, som langsomt havde sneget sig frem for 1818 at sætte voldsomt ind og i de følgende Aar udvikle sig til en Hjem søgelse af voldsomt Omfang. Priserne paa Landbrugsprodukter faldt enormt. Misvækstaar 1817–19 forøgede Misøren. Jordejendommenes Værdi gik rivende nedad, og allerede 1818 solgtes jyske Landejendomme for  $\frac{1}{4}$  Del af, hvad de havde kostet 2 à 3 Aar i Forvejen og til sidst opraabtes adskillige Ejendomme forgæves for de paahvilende Skatterestancer. Bagger, der var interesseret i Sophiendal, Taulov Mølle og flere andre Landejendomme, havde ingen Udsigt til at staa igennem, og efter hans Entledigelse blev Klagerne endnu flere og mere paagaende.

Under 8. August 1820 beordrede Cancelliet Tiltale mod ham. Som Actor beskikkedes Procurator J. Nielsen<sup>18)</sup>, Aarhus, og som Defensor Procurator J. C. Calundann, Skanderborg. Sagen paa-begyndtes ved ordinær Ret, men fortsattes senere i Kriminalprocessens Former, og til Sættedommer udnævntes Prokurator, Politiasistent C. P. Olsen<sup>19)</sup>, Aarhus.

Det blev en meget stor og vidtløftig Sag. Akterne, der findes i Landsarkivet i Viborg, vejer flere Kilo.

Actor tiltalte ham for:

»Han har forsætlig efterladt at aflægge Rigtighed til rette Tid og Sted for de af ham oppebaarne og ex officio betroede Umyndiges og publique Penge samt at have tilsat og forødt samme.

b) Han har uden vedkommende Værgers Samtykke gjort Udlaan af Umyndiges Midler med mindre Sikkerhed, end Anordningerne tillader, hvorved han har udsat Umyndige for betydelige Tab.

c) Han har ved sin Embedsførelse sat sig i Besiddelse af andres Penge og ikke efter Pligt udbetalt samme til vedkommende Ejere eller derfor stillet disse nogen Sikkerhed.

d) Han har vist Skødesløshed og Efterladenhed i hans Embede især med de kongelige Skatters Inddrivelse.

Med Calundann som Talerør forsvarede Bagger sig med baade Spidsfindighed, Dygtighed og Energi, idet han specielt anførte: »under den gyselige Crisis søgte jeg at konservere de Umyndiges Midler saa godt ske kunde og ved Hjælp af disse Midler at redde saa mange Familier jeg kunde fra Undergang . . .«

Under Processens langsommelige Gang erklæredes Bagger fallit, og alt blev ham frataget. Man har, siger han, »næsten ladet mig aflæde nøgen og hverken sparet Seng, Bord eller Bibliothek«.

Det siges undertiden, at Bagger døde i Fængsel. Heller ikke dette

er rigtig. Han var en Tid i en Slags Kvarterarrest, »den man iværksatte først med 2de Politibetjentes Bevogtning, siden med to borgerlige Betjente, urene og utaalelige i mine Værelser. Min Kone forlod mig og reiste til Aarhus med 3 uopdragne Børn og etablerede et Institut for unge Pigers Dannelse. Ene blev jeg tilbage –.»

Alt imedens realiseredes der løs af Aktiverne, der kun indbragte Brøkdeler af de oprindelige Værdisummer. Paa Sophiendal, Taulow Mølle, Skanderup Mølle, Hylling Mølle m. fl. blev der store Underskud.

Den Gang gaves der ingen Understøttelse af et Bo til Fallenten, og hvorledes han i den første Tid, efter at alt var ham frataget, har kunnet leve, vides ikke. Han opretholdt dog tilsyneladende en vis Standard, f. Ex. havde han Stolestade i Kirken, hvorfor han betalte aarlig 1 Rdl. 3 Mark 9 Sk.

Han anraabte i sin svære Nød Kongen, der til sidst – vistnok paa Etatsraad Berners Forbøn – tilstod ham en Slags Pension paa 300 Rdl. aarlig, »indtil Justitssagen er tilendebragt«. Halvdelen skulde dog udbetales til hans Kone og Børn.

Underrettsdommen, der fylder 71 tætskrevne Sider faldt den 12. August 1824, og den kendte ham pligtig til at betale 24.836 Rdl. Sedler og Tegn og 10.537 Rdl. Sølv samt Renter heraf (i 6 à 8 Aar), og i Mangel af Betaling heraf, skulde han hensættes til Arbejde i Københavns Fæstning og der saa længe forblive, indtil han enten sin Gjeld har betalt eller ved Døden afgaar. Denne Dom, der var i Overensstemmelse med Loven, betød i Realiteten for den ulykkelige 61aarige Mand, der ingen Ejendele havde tilbage, at han skulde være Fæstningsslave for Resten af Livet.

Han appellerede straks til Landsoverretten, der forlangte en Mængde nye Afhøringer og Oplysninger, men førend Appelsagen naaede til Dom, døde han 18–8 1827.

Mens Sagen stod paa, var Gaarden Adelgade Nr. 10 bleven realiseret.

I 1813 havde Bagger af Midler tilhørende den umyndige Frøken *Sophie Blücher*<sup>20)</sup>, der opholdt sig paa Matstrup, laant 8500 Rdl., hvorfor der var givet en Panteobligation med 1. Prioritet i Adelgade Nr. 10, en indhegnet Lod i Ballevasen og i Foerlev Stampemølle med Jorder i Ager og Eng, samt i en opbrudt Skovlod paa Foerlev Mark.

Denne Fordring anmeldtes i Baggers Bo, og efter at Skifteforvaltningen forgæves havde forsøgt at sælge Gaarden ved frivillig Auction, men ikke havde kunnet opnaa et antageligt Bud, udlagdes 1822 alt det pantsatte til Frk. Blücker til Fyldestgørelse.

Det øvrige udlagte solgte hun ret snart, men den indtil videre urealisable Gaard maatte hun beholde i nogle Aar, indtil hun med født Værge, Overpræsident i Altona, Grev C. D. von Blücker-Altona, i 1825 solgte den til *Stiftamtmand Carl Gustav von Rosenørn* »til Embedsbolig for Amtmanden« med »paaværende Bygninger med muur og nagelfaste Appartinentier, hvoriblandt i Særdeleshed bemærkes de i Skorstenen indmurede Plader og Kjøkken-Indretning med Ovne« for 5000 Rdl. –

Engen i Ballevasen samt Foerlev Stampemølle var tidligere solgt, og Frk. Blücker led ingen større Skade ved Baggers Sammenbrud.

I Overdragelsesdokumentet bemærkes udtrykkeligt, at Gaarden p. t. er udlejet til Ritmester v. Warneck, og Jorderne til Gjæstgiver Marcussen, og da Købet først skulde approberes af Rente-Cammeret, hvilket først skete 31–12 1826, kan Amtmanden ikke have flyttet ind før noget ind i 1826, men i de siden da forløbne 127 Aar har Gaarden været Skanderborg Amtsgaard.

Frk. Blücher fik i øvrigt nogen Vanskelighed, thi nu dukkede det op, at Bagger, som foran bemærket, aldrig havde faaet tinglyst Adkomst, og hun maatte derfor med sin senere Mand (gift 5–12 1829 med Stiftamtmand over Sjællands Stift F. von Lowzow) tage Ejendomsdom, hvorfor Amtmandseembedets Skøde først er tinglyst 30–4 1830.

De temmelig betydelige Markjorde (Matr. Nr. 13 for nyt Hartkorn 4 Skp. 2 Fdk. 1<sup>3</sup>/<sub>4</sub> Alb., blev ved Embedet i en Aarrække, men i 1858 solgtes de for 2650 Rdl. til Købmand og Vinhandler L. Bang i Skanderborg.

Omtrent samtidig var det store Tværhus med Lade, Tærskelo, Karlekammer etc. nedbrudt <sup>22)</sup>, og der var herefter fri Adgang til Sø og til den store smukke Have.

Formentlig var det efterhaanden blevet for besværligt for Embedsmanden tillige at drive Landbrug.

Af de øvrige oprindelige Udbygninger staar heller ingen tilbage, og efter Landbrugets Ophævelse behøvedes mindre Udhusplads,



omend Amtmanden indtil 1915 vedblev at holde baade Heste og Kusk<sup>22</sup>).

Om den Betydning, det har haft for Byen at have Amtets højeste administrative og (indtil 1919) juridiske Myndighed, og om det rige aandelige Liv<sup>23</sup>), der har været ført i denne Gaard, skal ikke her tales.

Tolv Amtmænd har resideret dér i de forløbne 127 Aar, nogle i et kort Aaremaal, andre længere.

En Liste over de Amtmænd, Amtsgaarden har huset, ser saaledes ud:

*Rigsgreve Sponneck, Marcus Sabinus Wilhelm*

F. 22–5 1787. Cand. jur. 1812. By- og Herredsfoged i Ringkøbing 1814. Amtmand over Skanderborg Amt 26–9 1826 til 30–9 1828. Derefter Stiftamtmand i Ribe. Entlediget 1–7 1852. Død i København 31–7 1874.

*Urne, Fredrik*

F. 29–8 1794. Cand. jur. 1818. Assessor i Landsoverretten i København 1826. Amtmand over Skanderborg Amt 8–11 1828 til sin Død 25–10 1837.

*v. Lindholm, Hans*

F. 10–12 1798. Cand. jur. 1820. Auscultant i Rentekammeret 1823. Amtmand over Skanderborg Amt 20–1 1838 til 7–2 1855, da han efter Ansøgning entledigedes. Død 2–9 1858. Begravet paa Skanderborg Kirkegaard.

*Baron Bille-Brabe, Johan Christian.*

F. 2–7 1819. Cand. jur. 1842. Auscultant i Rentekammeret 1846. Kommiteret i Domænedirektionen 1852. Amtmand over Skanderborg Amt fra 1–4 1855 til 31–7 1867. Samme Aar Amtmand i Holbæk. 1873 til 1889 Stiftamtmand over Sjællands Stift. Død 10–2 1899 i København.

*Dahl, Torkild Christian*

F. 11–9 1807 Cand. jur. 1834. Overretsprokurator i Aarhus 1840. 1856 Departementschef i Indenrigsministeriet. Stiftamtmand over Aarhus Stift og Amtmand over Aarhus Amt 1858 og fra 1–8 1867 tillige over det daværende Gl. Skanderborg Amt, idet begge Amter sammenlagdes. Entlediget 1–5 1868. Død 4–4 1872 paa

Moesgaard. Amtmand Dahl vedblev at have Bopæl paa sin Gaard ved Aarhus i den korte Tid, han var Amtmand over Skanderborg Amt.

*Dahl, Carl Bodilius August*

F. 1–8 1810. Broder til T. C. Dahl. Cand. jur. 1834. Kontorchef i Indenrigsministeriet 1848 og Departementschef 1852. Amtmand i Vejle 1862. Stiftamtmand over Aarhus Amt og Amtmand over de forenede Amter 1–5 1868 til 30–3 1870. Død 20–8 1870.

*Regenburg, Theodor August Jes*

F. 20–4 1815. Cand. jur. 1841. Regeringskommisær for Hertugdømmet Slesvig 1850. Departementschef i Kultusministeriet 1852–64. Direktør for det samlede slesvigske Ministerium 1859–60. Dr. phil. hon. causa. 1879. Stiftamtmand i Skanderborg 16–3 1870 til 25–7 1894. Død i København 7–6 1895. Begravet paa Skanderborg Kirkegaard. I 1898 rejstes der en Mindestøtte for ham paa Skamlingsbanken.

*Bardenfleth, Vilhelm*

F. 18–7 1850. Cand. jur. 1874. Fuldmægtig og Expeditionssekretær i Indenrigsministeriet. Stiftamtmand i Skanderborg 1–8 til 6–8 1894, da han blev Kultusminister. Indenrigsminister 1897. Amtmand i Vejle 1899–21.

B. naaede ikke at flytte ind i Amtsgaarden.

*Dreyer, Carl Vilhelm Johannes*

F. 7–6 1845. Cand. jur. 1869. Fuldmægtig i Indenrigsministeriet 1880. Amtmand i Ringkøbing 1886. Stiftamtmand i Skanderborg 1895–1915. Død i København 3–5 1934.

*Dons, Hans Carl*

F. 26–6 1855. Cand. jur. 1878. Kontorchef i Ministeriet for offentlige Arbejder 1901. Amtmand i Ringkøbing 1903. Stiftamtmand i Skanderborg 1–11 1915 til 30–6 1926. Død i Hørsholm 18–12 1937.

*Hvidt, Valdemar*

F. 25–6 1881. Cand. jur. 1905. Kontorchef i Indenrigsministeriet 1920. Stiftamtmand i Skanderborg 1–7 1926 indtil 31–3 1942, hvorefter Amterne deltes igen, idet Aarhus Amt med Stiftamt-

mandskabet udskiltes, hvilket Embede Amtmanden beholdt og flyttede til Aarhus.

*Schau, Ernst Ferdinand Gustav*

F. 21-4 1895. Cand. jur. 1919. Kontorchef i Indenrigsministeriet 1937. Amtmand i Skanderborg fra 1-4 1942 ved Genoprettelsen af det tidligere Skanderborg Amt.

## NOTER

- 1) *Otto Norn*: Bygmestrene Peder Svane Quist og Johan Jørgen Høffner: Hist. Aarb. Aarhus Stift 1944, p. 96 f. f.  
*Christian Elling*: Danske Borgerhuse.. København 1943, p. 34.
- 2) Skanderborg Skøde- og Panteprotokol A. 1765–1820, fol. 80. Niels Wissing havde været Birkeskriver fra 1740.
- 3) Hans Tønder Gyrsting fik Bestalling paa at være Chirurgus og practisere i Skanderborg Bye samt Wrads, Hads, Hjlemslev og Gjern Herreder, dat. 2–4 1783, læses 17–10 1783.  
Han var Embedslæge her fra 1784 til 1820. Ifølge Legaards Manuskript p. 100 døde »Døgter Gyrsting« 6. Maj 1820.
- 4) Edv. Ehlers: Folkesyplilis i Danmark, København 1919.
- 5) Hans Løvenhjem v. Bülow til Testrupgaard f. 16–6 1737. Amtmand over Skanderborg og Aakjær Amter 1778–99, fra 1794–99 tillige over Hads Herred samt den under Silkeborg Amt hørende Del af Gjern Herred. Hvid Ridder. Afskediget 1799 med fuld Gage. Død 4. April paa Rodsteenseje.
- 6) Skøde- og Panteprotokol.
- 7) H. Hjorth Nielsen: Danske Prokuratorer, p. 23.
- 8) Procesakterne i Justits sagen mod forrige By- og Herredsfoged Bagger. (Landsarkivet).
- 9) Ove Hoegh Guldberg, f. 1–9 1731 i Horsens. Cand. theol. 1753. Professor ved Sorø Akademi 1761–64. Deltog i Sammensværgelsen mod Struense. Kabinetssekretær hos Arveprinsen 1771. Nobiliteret 1773. Geheimeraad 1785. Statsminister 7–4 til 14–4 1784. Stiftamtmand i Aarhus 1784–1802. Levede sine sidste Aar paa Hald, død 7–2 1808. Som Geheimkabinetssekretær 1774–80 havde han saa stor Indflydelse, at Perioden kaldes den Guldbergske.
- 10) Om Dr. Muncheberg og Ulrich Chr. Tolstrup, se Chr. Holtet: Blade af Skanderborg Bys Historie, p. 117, 119 og 127.
- 11) Chr. Holtet: Blade, p. 217 og 219. Karl Hansen: Skanderborg By og Slot, p. 14.
- 12) *Otto Norn*: Bygmestrene Peder Svane Quist og Johan Høffner: Hist. Aarborg 1944, p. 94.
- 13) F. 27–12 1791, d. 19–12 1848. D. af Sognepræst t. Lovns og Alstrup Volhart V.
- 14) Aarhus Stiftstidende for 28–2 1815. Tallet 6 er en Trykfejl.
- 15) Museumsinspektør Hugo Matthiesen har i sin Bog: Snapstinget (Kbh. 1946) givet en mesterlig Skildring af Forholdene i Jylland i Aarene efter 1813. Se særlig S. 174, 189 m. fl.
- 16) Marcus Rubin: Frederik VI's Tid. (1895).
- 17) Den deputerede Berner, der i 1819 rejste i Aarhus Amt, traf i Horsens Borgmesteren suspenderet, han skyldte som Skifteforvalter og Auctionsincassator 43.000 Rdl., medens han formentlig havde 17–18.000 Rdl. til Gode. (I Skanderborg Gæld 23.000 Rdl. – 18.000 til Gode.) P. Munch: Købstadstyrelsen II, p. 90.

- <sup>18)</sup> Jørgen Nielsen, f. 1788, d. 8–12 1853 i Aarhus. Oktober 1812 exam. jur., 26. Oktober s. A. Prøveprokurator. 20–12 1815 Prokurator i Aarhus Stift. 23–2 1825 Politiassistent i Aarhus, hvor han 4–4 1848 blev Byfoged, Politimester samt kgl. Raadmand.
- <sup>19)</sup> Christian Peter Olsen, f. 17–4 1784, d. 26–2 1852. Exam. jur. April 1808, Prøveprocurator 1812. 22–3 1814 Procurator i Aarhus og Viborg Stifter og ved Landsoverretten i Viborg. 26–4 1814 Politiassistent i Aarhus. 12–11 1824 Byskriver i Faaborg og Herredsskriver i Salling Herred. 1826 Cancelliraad.
- <sup>20)</sup> Charlotte Sophie (Amalie) v. Blücker, f. 1804, d. 1894, Datter af Kommandør for den kgl. Livgarde til Hest, Oberstløjtnant Frederik v. Blücker og Hustru Helene de Thygesen.
- <sup>21)</sup> Kjøbstadens Brandtaxationsprotokol.
- <sup>22)</sup> Amtmand Dreyer vedblev lige til sin Afsked i 1915 at holde to Heste og Kusk i Liberi. Han havde baade Karet, char à banc og Kavallervogn.
- <sup>23)</sup> Hist. Aarbog 1915, p. 173 – 200; Th. Sørensen: Nogle Erindringer om Stiftamtmand, dr. phil. Th. Regenburg.

## EFTERSKRIFT

Min Fader, Overretssagfører Chr. Holtet, efterlod sig ved sin Død 10–11 1951 en anselig Samling Dokumenter om Skanderborg Bys og Omegns Historie.

Ca. Halvdelen af det af ham samlede Materiale foreligger som Rids, Notater og Afhandlinger, der bl. a. omfatter: Uddrag af Byens Laugsprotokoller, Notitser fra Kæmnerregnskaber og Mandtalslister fra 1767 og fremefter, en Gennemgang af »Hjelmslev Herred med Schanderup og Rye Birchs Panteprotokol 1691–1706«, Notater om Skanderborg By, med meget mere.

Den anden Halvdel af Materialet foreligger som Manuskripter til i alt tre Bøger.

*Det første* af disse Manuskripter er en haandskreven Bog paa 350 Foliosider med Oplysninger om Borgere i Skanderborg siden 1583, dens Titel er: »Indbyggere i Skanderborg 1583–1900«, og den er tænkt som en Hjælp for enhver, som ønsker at drive Studier over Slægter med Tilknytning til Skanderborg.

*Det andet* Manuskript er en haandskreven Bog paa 750 Foliosider med Titlen »Samlinger til Skanderborg Bys Historie«. Den rummer Oplysninger om en Række Forhold i Byens Historie, som ellers er glemt eller vanskeligt tilgængelige.

*Det tredje* og mindste af Manuskripterne, paa Basis af hvilket nærværende Bog er udgivet, blev paabegyndt omkring 1945 og forelaa omtrent færdigt i 1947. Desværre satte Papirsituationen dengang en Stopper for Udgivelsen, og hertil kom, at min Faders Helbred allerede da var daarligt.

Jeg har imidlertid ment, at i det mindst eet af de Manuskripter, paa hvilke der er anvendt saa megen Tid, burde udgives, samtidig med at det vilde være ønskeligt at gøre opmærksom paa Eksisten-

sen af de øvrige Manuskripter, som vil være af Værdi for den som ønsker at studere Skanderborg Bys Historie. Manuskripterne befinder sig i Øjeblikket hos min Moder, Fru Overretssagfører Holtet, Adelgade 114a, Skanderborg, hvor de vil kunne laanes. De vil efter min Moders Død blive overgivet til Skanderborg Bys Arkiv.

Det er mit Ønske, at Bogen maa være et sidste Minde om min Faders historiske Studier i Skanderborg gennem fyrretyve Aar.

Til Udgivelsen af denne Bog har jeg modtaget pecuniær Støtte fra Skanderborg Byraad, som jeg herved bringer min ærbødige Tak.

*J. C. L. Holtet.*

Overretssagfører CHR. HOLTET omfattede vort lands arkæologi og historie med en brændende kærlighed og interesse, der koncentrerede sig om den by og egn, hvori hans manddomsgerning faldt, og hvis liv han på mange måder var med til at præge gennem en menneskealder.

Lykkeligvis beholdt han ikke sin viden for sig selv, men stillede den rundhåndet til rådighed for andre, og mange vil huske hans interessante artikler fra »Østjydsk Hjemstavns Aarsskrifter« og »Aarbøger«, udgivne af historisk Samfund for Aarhus Stift.

Det var naturligt, at man, da byen fejrede sit 350 års jubilæum, bad overretssagfører Holtet om at yde et bidrag til byens historie, og Holtet imødekom denne anmodning ved at udgive den udmærkede bog »Blade af Skanderborg Bys Historie«.

Ved 100 års dagen for rejsning af Kong Frederik den 6.'s mindesmærke på Skanderborg Slotsbanke forfattede overretssagfører Holtet et, i denne anledning udgivet, meget smukt og velskrevet festskrift.

De læsere, der har stiftet bekendtskab med disse to fortræffelige skrifter, vil med forventning og tilfredshed hilse den nu foreliggende 3. bog fra overretssagfører Holtets hånd.

Den er blevet til efter megen dygtig og grundig granskning i sildige nattetimer, når dagens gerning var endt, og forfatteren kunne få ro til at bearbejde det store og omfattende stof, han med flid og megen møje havde samlet.

Under hans hånd blev materialet levende og let tilgængeligt for alle, der ønsker at sætte sig ind i svundne tiders liv og virke, og den nu foreliggende bog vil være kærkommen for alle, der ønsker at stifte bekendtskab med vor kulturhistorie.

For de læsere, der ønsker at vide besked med svundne tider i vor by og egn, vil den være uvurderlig.

Skanderborg, i oktober 1956.

C. R. JACOBSEN.